

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

Науковий журнал

Персонологічні моделі та концепції

Емпіричні дослідження у психології особистості

Теоретичні студії актуальних персонологічних проблем

Прикладна психологія особистості: проблеми, здобутки, дискусії

2018. № 1 (9).

**Науковий
теоретико-методологічний і прикладний
психологічний журнал**

«ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ»

Видається з 2010 року

Засновник: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 16532 – 5004 Р, видане 24 березня 2010 року Міністерством юстиції України

Науковий журнал «Психологія особистості»
включено до Переліку наукових фахових видань України
(Наказ МОН № 893 від 04.07.2013 р.)

Видання індексується
Google Scholar Академія

та ключено в наукометричні бази даних:

Українські наукові журнали;

Наукова періодика України (PUBLIC KNOWLEDGE PROJECT);

Polish Scholarly Bibliography (Polska Bibliografia Naukowa); Index Copernicus

Передплатний індекс – 86123

Редакційна колегія:

З.С. Карпенко (гол. ред., Івано-Франківськ),
О. Богдашина (Лідс, Великобританія), *В.О. Васютинський* (Київ), *Ж.П. Вірна* (Луцьк),
П.П. Горностай (Київ), *В.В. Горбунова* (Житомир), *М.С. Гусельцева* (Москва, Росія),
І.В. Данилюк (Київ), *Л.Д. Заграй* (Івано-Франківськ), *Л.В. Засекіна* (Луцьк),
О.Г. Злобіна (Київ), *Н.Ф. Каліна* (Сімферополь), *О.І. Климишин* (Івано-Франківськ),
В.О. Климчук (Житомир), *Б. Котик-Фрідгут* (Єрусалим, Ізраїль), *С.Б. Кузікова* (Суми),
А. Абрамцов (Краків, Польща), *Л.З. Левіт* (Мінськ, Білорусія), *О.А. Ліщинська* (Львів),
Л.П. Міциха (Івано-Франківськ), *В.П. Москалець* (Івано-Франківськ),
Л.С. Пілецька (Івано-Франківськ), *Г.К. Радчук* (Тернопіль), *В.В. Рибалка* (Київ),
М.В. Савчин (Дрогобич), *О.Б. Старовойтенко* (Москва, Росія), *А.В. Фурман* (Тернопіль),
Н.В. Хазратова (Львів), *А.В. Шамне* (Київ), *С.П. Яланська* (Полтава),
В.Л. Бондарев (відп. секретар, Івано-Франківськ).

Редакційна рада:

І.Є. Цепенда (Івано-Франківськ), *С.В. Шарин* (Івано-Франківськ),
І.Д. Бех (Київ), *І.М. Гоян* (Івано-Франківськ), *С.Д. Максименко* (Київ),
Е.Л. Носенко (Дніпро), *І.Д. Пасічник* (Острогоз),
М.М. Слюсаревський (Київ), *В.О. Татенко* (Київ), *Т.М. Титаренко* (Київ),
Н.В. Чепелева (Київ), *Т.С. Яценко* (Черкаси).

Адреса редакції:

76025, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Т. Шевченка, 57, к. 518,
телефони: + 38-0342-59-61-36
+ 38-067-49-51-322

e-mail: karpenkozs@ukr.net; pvpkaf@ukr.net

Сторінка в Інтернеті: <http://journals.pnu.edu.ua/index.php/po;>

<http://journals.pu.if.ua/index.php/po;>

<http://ps.pu.if.ua/>

Усі статті пройшли процедури рецензування, експертного і конкурсного відбору

ЗМІСТ

Персоно- логічні моделі та концепції

- Анатолій В. Фурман**
Метатеоретичні концепти пізнання свідомості.. 5
- Світлана Кузікова, Валерій Зливков,
Світлана Лукомська**
Сучасна інтегративна інтерперсональна теорія
особистості: ключові аспекти (*англ. мовою*)..... 11
- Рафал Абрамцов**
Феномен нереклексивної (емоційної) свідомості
Сартра..... 16
- Ольга Климишин**
Феноменологія суб'єктності людини з позицій
християнської психології..... 21
- Леонід Левіт**
Егологія замість психології: що не так з
богинею? (*англ. мовою*)..... 30

Емпіричні дослідження у психології особистості

- Зоряна Ковальчук**
Вплив особистісних властивостей на
формування професійної деформації
працівників ризиконебезпечних професій..... 35
- Марія Клименко**
Нарцисична саморегуляція особистісного
самоздійснення..... 44
- Галина Дубчак**
Порівняльний аналіз долаючої поведінки
студентів та фахівців соціономічних професій.. 51
- Ольга Стахова**
Цілепокладання як психологічний механізм
розвитку професійної самосвідомості
майбутнього вчителя початкових класів..... 58
- Галина Гандзілевська, Уляна Нікітчук**
Депресивні концепції щастя (*англ. мовою*)..... 64
- Олександр Савчин**
Апробація методики безперервного
відмірювання суб'єктивного теперішнього
(за О. В. Полуніним): пілотажне дослідження..... 71

**Теоретичні
студії
актуальних
персонологіч-
них проблем**

Наталія Акімова Психологічний механізм розуміння тексту.....	76
Марія Августюк Педагогічний супровід метакогнітивного моніторингу навчальної діяльності студентів.....	82
Аліна Парасей-Гочер До побудови психологічної моделі духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу.....	88
Зіновія Карпенко З досвіду застосування автобіографічного нарративу в організаційній психології: аксіологічна оптика.....	96
Леонід Левіт Зло сильніше за добро, якщо добро важливіше за істину: докази і наслідки (<i>рос. мовою</i>).....	104
Олексій Сабадуха Психосоматичний інструментарій: метод транс- особистісної терапії як спосіб корекції фізичного та психологічного здоров'я людини.....	119
НАШІ АВТОРИ	126
CONTENTS	128

**Прикладна
психологія
особистості:
проблеми,
здобутки,
дискусії**

УДК 159.966: 167/168
doi: 10.15330/ps.9.1.5-11

Анатолій В. Фурман

Тернопільський національний економічний університет
a.furman@tneu.edu.ua

МЕТАТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПТИ ПІЗНАННЯ СВІДОМОСТІ

У ХХ столітті ідейно виокремилися, набули епістемологічного усистемлення та культурної значущості дві головні парадигмальні течії наукового конструювання теорії свідомості – граматологічна та онтологічна, що сутнісно різняться своїми засновками і концептами, поняттями і моделями, концептуальними і теоретичними побудовами, а головне – відмінною методологічною оптикою як обґрунтованим набором форм, методів і засобів дослідницької мислєдїяльності. У гносеологічній площині висвітлення зазначеного поля теоретизування альтернативність названих течій стосується заперечення або обстоювання метафізичного статусу свідомості поза знаковим простором, відкиданні або прийнятті форми чи так званої «чистої форми» за сутність свідомості й відповідно в нівелюванні або рефлексивному опрацюванні свідомості як трансцендентного засновку і водночас як онтологічно вкоріненої подієвої властивості – як сфери не-реального позалогічного буття: щоб бути вакуальним свідомий акт-досвід має постійно розпросторюватися назовні, за межі реальності, себто перебувати у стані безупинного цілісного трансцендування. В методологічному аспекті відмінність вказаних течій підтверджують автономні поняттєво-категорійні тезауруси, дослідницькі стратегії і мислєкомунікаційні дискурси, самодостатні набори методів, процедур, засобів та інструментів методологування. Загалом полярність світоглядних картин і способів розуміння сутності та феноменальних оприявнень свідомості відображають (1) різні епістемологічні витoki, першопочаток яких закладено відповідно М. Гайдеггером та Е. Гусерлем, (2) альтернативні парадигмальні позиції у визначенні філософського статусу свідомості, її сутнісного відповідника у соціальному повсякденні і культурі, (3) сучасні теоретичні прориви моно- і полідисциплінарних досліджень, здійснюваних у контекстному форматі розгортання метамодерністських тенденцій розвитку психології і гуманітарних наук у цілому, (4) методологеми як більш-менш збалансовані системні єдності принципів, підходів, парадигмально-дослідницьких карт, типів наукової раціональності і термінологічного ладу. Різномірно аргументована панорамна своєрідність прийнятого до реконструкції метатеоретизування, що уможливило вивчення свідомості безвідносно до культури, зовнішнього світу; беззмїстовно, із формальних позицій, безособово і безсуб'єктно, опосередковано, в непрямий спосіб, із широким задіянням новітніх ресурсів метаметодології відносно трансцендентного засновку – форми як сутності свідомості. Доведено, що розробка метатеорії свідомості на істотно інших методологічних засадах становить важкодоступний обхідний шлях фіксації, опису і доконструювання умов розвиткового функціонування свідомої здатності людини бути усвідомлено присутньою у світі й оприявлення останнього у сферному засвіті трансцендентного життєпотокую свідомості.

Ключові слова: свідомість, буття, метатеорія, концепт, поліметодологія, методологування, свідомо здатність, метамова, інтерпретація, свідомий досвід.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Свідомість, на думку більшості науковців, і сьогодні залишається чи не найбільшою загадкою для людства. Нині є підстави виокремити дві найбільш впливові на постсучасний психокультурний розвиток парадигмальні течії конструювання теоретичного світу свідомості, що мають різні епістемологічні джерела модерного стибу й зреалізовують відмінні методологеми пізнання того, що являє собою *буття свідомості*. Мовиться, власне, про граматологію Жака Деррида (1967) і про основи метатеорії свідомості М. К. Мамардашвілі та О. М. П'ятигорського (1997), деталізовані М. Ю. Савельєвою (2002). Наявні альтернативні практики філософування, актуалізуючи вітакультурні ресурси (передусім символіку, різні мови і дискурси) для характеристики свідомості як засновку буття і водночас як предмета вивчення та центруючись на семіотичних, знакових, епістемологічних нашаруваннях у їх сферній самоорганізації, все ж виявилися або ілюзорними, надуманими відносно дійсності соціального повсякдення, або редукованими до певної, сутнісно уявно фіктивної, картини чи навіть схеми мовної свідомості та її інваріантних теоретичних побудов (скажімо, винаходом інших реальностей чи світів). У цій напруженій проблемній ситуації гносеологічного протиставлення істинності спо-

собів пізнання до кінця непізнаного й виникає *ідея створення метатеорії свідомості*, що згодом конструює самотутню – оригінальну та евристичну – *методологічну оптику*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання окресленої проблеми. Первинна версія метатеорії свідомості ще в 1987 р. запропонована М. К. Мамардашвілі та О. М. П'ятигорським, котрі не лише сформулювали свої метафізичні роздуми про свідомість, символіку і мову, а й обґрунтували термінологічний ландшафт і концептуальну архітектуру дослідження, чітко визначивши *надзавдання* – розробити метатеорію свідомості як спосіб опосередкованого опису умов функціонування свідомої здатності. Через 15 років М. Ю. Савельєва (2002) подала розгорнуту картину метатеорії свідомості як методології культури постмодерну, зосередивши дослідницьку увагу на сутності вказаної метатеорії, інтерпретації свідомості як трансцендентального засновку і на аналізі його феноменальної надкультурності. Водночас евристичним у цьому парадигмальному ракурсі є дослідження М. С. Гусельцевої (2018), яка слушно пов'язує розвиток продуктивних пошукових стратегій свідомості зі зміною ідеалів раціональності та появою нових методологічних підходів до її вивчення саме на постнекласичному етапі, серед яких найперспективнішими видаються трансдисциплінарні дослідницькі проекти. Оригінальний задум поєднати дві стратегії методологування (свідомісну і рефлексивну) містить наукова робота О. В. Савченко (2018), що також визначає критерії та атрибутивні ознаки свідомої здатності як ті маркери і свідчення, що дозволяють констатувати наявність свідомості за непрямими властивостями. Нарешті за останні два роки нами здійснено три дослідницькі кроки в напрямку створення *оновленої версії метатеорії свідомості*: перший присвячено визначенню свідомості як передумови психологічного пізнання і професійного методологування (Фурман А. В., 2017а), другий пов'язаний з істотним розширенням і поглибленням предметного поля мислєдїяльного пошуку: свідомість узагальнена як рамкова умова пізнання і методологування, як неприродна – надкультурна, мета-об'єктна, квазіпредметна – дійсність людської буттєвості (Фурман А. В., 2017б), третій висвітлює метатеоретичну мозаїку життєпотіку свідомості у взаємодоповненні її методологічних засновків та основних процедурних напрямків метатеоретизування, базових методологом вивчення свідомої здатності та відповідних термінологічних засобів її пізнання як ситуаційного удїяльнення свідомого досвіду особи (Фурман А. В., 2018).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Детального аналітичного розгляду потребують засадничі концепти (від лат. *conceptus* – поняття, думка, уявлення), тобто ідеальні змістовлення базових конструктів, метатеорії свідомості, а також їх переосмислення та реінтерпретація з авторських позицій компетентного методологування (Фурман А. В., 2016).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На основі сутнісного порівняльного аналізу парадигмальних систем конструювання теорії свідомості (граматологічної та онтологічної), по-перше, здійснити реконструкцію первинного задуму авторів метатеоретичного зорієнтування щодо понять і концептів як базових інтелектуальних засобів вивчення свідомості і, по-друге, змістовно деталізувати окреслені траєкторії оновленого метатеоретизування інструментальними та процедурними ресурсами філософсько-психологічного методологування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Критичний аналіз первинної версії метатеорії свідомості, а також її порівняння з альтернативними (семіотичними) парадигмальними підходами дозволив установити наявність щонайперше п'яти атрибутивних ознак чи характеристик метатеоретичної роботи зі свідомістю:

1) її треба розглядати безвідносно до культури і світу, тобто позакультурно, над світом, всеприсутньо, адже «свідомий акт-когіто не має ні початку, ані кінця свого стану, тому що часово не визначений фізично. Він є... невідомо скільки. Завжди і миттєво. Всюди й ніде, зібравшись у «відмічено окремій» точці, що випала із контексту людських зв'яз-

ків як набору предметів, – у точці, поіменованій «чистим людським Я»» (Савельєва, 2002, с. 44);

2) вона становить пустий зміст відносно філософії постмодерну, передбачає використання будь-яких філософських і наукових теорій і поліметодологічних підходів до дослідження минулого, й лише множинність суперечливих методологічних картин у свідомості дослідника здатна забезпечити сталість, цілісність і самовідповідність об'єкта пізнання-конструювання, на котрий спрямовані його інтенційовані особистісні зусилля;

3) її потрібно вивчати безособово і безсуб'єктно, де певні структури мови лише можуть бути виконані на ідеальному матеріалі свідомості, та й організованості мовного мислення більше пов'язані із відсутністю свідомості, аніж із її присутністю; тоді як екзистенція мовлення становить ту дійсність свідомості, яка твориться живим мисленням і на рівні канонічної буттєвості – *мислевчинням* (Фурман А. В., 2017в); «Свідомість не може бути породжена ніякими лінгвістичними побудовами перш за все тому, що вона з'являється у тексті не через якісь закономірності мови, тобто із середини тексту, але винятково через певні закономірності самої свідомості (Мамардашвілі, П'ятигорський, 1997, с. 33);

4) її пізнання можливе тільки опосередковано – не через феноменальні прояви перебігу усвідомлення, свідомісні організованості психіки чи даності свідомого досвіду, а у спосіб непрямого опису умов функціонування свідомої здатності, що неусувно вимагає тотожності різних методологій при актуалізації понять, концептів і принципів названої метатеорії на засадах взаємодоповнення і паритетності розмірковувань;

5) її розсекречення треба здійснювати шляхом задіяння всеможливого ресурсного потенціалу сучасної *поліметодології* як такого інтегрального напрямку ототожнення і взаємодоповнення методів та методологем пізнання-конструювання, що «не грузне в еkleктичній трясовині» і дає змогу побудувати набір онтологічних картин дійсності (часто альтернативних, суперечливих), зокрема й такого трансцендентного засновку, як *форма свідомості*.

На основі виокремлених атрибутивних ознак метатеоретичної роботи зі свідомістю є підстави продовжити збагачення запропонованих нами траєкторій методологування і в такий спосіб деталізувати засадничі концепти оновленої версії метатеорії свідомості.

Перше. Свідомість неможливо досліджувати як об'єкт, тому що той, хто займає пізнавальну позицію й вихідно перебуває у стані живої свідомості як її орган чи субстанція, вивчає її у формі *самосвідомості*, точніше постає дослідником, котрий сам вивчає свою свідому здатність. Відтак мовиться не лише про ні в який інший спосіб фатально неunikле *метатеоретизування*, а й про його сторону-продовження – про *метаметодологування*. А це означає, що пульсуюча екзистенція свідомого досвіду, головно інтелектуальними каналами рефлексії і саморефлексії, розпросторюється самопізнавальними горизонтами розсекречення засновків свідомісної здатності людини як активної сторони самовідображення та самотворення буття у двох вимірах: або через створення більш досконалих *метатеоретичних конструкцій* квазі- чи метаоб'єктивного характеру, або шляхом задіяння ресурсів і механізму методологічної рефлексії, тобто через уможливлення методології методологій (Щедровицький, 2004).

Друге. Рефлексивне позиціонування того, хто усвідомлює, відштовхуючись від «внутрішнього» стосовно свідомості, що не дає змоги розглядати її як проблему (до прикладу, всупереч славнозвісним концепціям «важкої» і «простих» проблем свідомості Д. Чалмерса (2013)), а лише описувати, *інтерпретувати* її як щось, що може бути досягнене як свідомий досвід. Феноменально цей досвід – певний зріз буття, котре через людину пізнає і творить (!) само себе; й хоча сукупність психологічних і логічних процесів, часто відіграючи роль ґрунту чи матеріалу, сутнісно не становлять свідомості, все ж як структури вони можуть задіюватися і виявлятися у свідомому досвіді, а тому спроможні редукуватися метатеоретичними засобами для чистого опису. Тоді інтерпретація, будучи обтяжена безмежною предметністю світу, прагне відтворити історію свідомості й відтак

сама створює паралельний ілюзорний простір, що охоплює багатоманіття текстів, бодай потенційно вимагаючи від людини постійного здійснення, на жаль, завжди більшою чи меншою мірою оманливого, досвіду глибинного витлумачення кожного тексту.

Третє. Метатеорія свідомості не може бути подана тільки з допомогою використання апріорних синтетичних суджень, тому що її базове поняття має апостеріорну природу: а) містить у собі дещо більше, ніж значення, що йому приписується на словах як термінах; б) вона як феномен є більше, аніж факт, тому що поіменовує та фіксує ту дійсну подієвість, котра охоплює як досвідно (чуттєво) перевірені, апостеріорні знання, так і властиві свідомості відпочатково, доемпірично, як проявлене, суто феноменальне, так і не проявлене, ноуменальне; тому дійсність (сфера) свідомості, будучи непізнаваною до кінця у своїх одвічних глибинах, незвідано ширше її реальних емпіричних оприявнень, за якими не можна висновувати про її сутність, істинну буттевість; для прискіпливого теоретика свідомість – це не річ, що підлягає опису, а *квазіпредмет* для докладання дослідницьких зусиль, не стільки факт, скільки недосяжний пошук ідеалу, не тільки трансцендентний засновок, а й ковітальна і тому внутрішня діалогічна подія, канонічною формою якої є *свідомий цикл мислевчинення*, себто *свідомий Я-учинок*.

Четверте. Свідомий світ відноситься до такої сфери речей, що виявляються лише через певні уявлення про самих себе, у яких, проте, знищуються умови їх буття. Тому мова інтерпретації свідомої здатності як *метамова* не становить нове знання, а являє собою уявлення умов присутності свідомості в мові і найближчої їх експлікації (наукового пояснення) в культурі. Відтак інтерпретація свідомого досвіду – це завжди інше витлумачення предметної мови, або іще інтерпретація свідомості як чогось іншого у його відношенні до окремої речі. Так, власне, виникає світ смислів (усуб'єктнених цінностей і значень) і сенсів (персонально прийнятих до життєздійснення смислів), що відривається від природного світу й локалізується та усамітнюється у своєму розвитковому *ідеюванні* стосовно предметної дійсності буття, самоорганізуючись у вигляді такої форми, як «усвідомлювана свідомість», як «факт рефлексії» (І. Кант), себто як спроможність до смислосенсового відтворення ідеальних засвітів життя свідомості (Фурман А. А., 2017).

П'яте. Будь-який логічний чи психологічний процес може бути поданий не лише як пояснення чи структура, а точніше, як *функціонал свідомості*, але й як *можливість її інтерпретації*, тобто як безпосереднє задіяння цього процесу у формопобудову сфери свідомості. Це здійснено тоді, коли ці структуровані функціонали взяті як перетворений за формою *матеріал*, як події-факти на рівні їх відтворення, тобто поза відношенням до своїх логічних чи суто предметних характеристик, або по-іншому, взяті зовнішньо, проте як «внутрішність» свідомої здатності. У будь-якому разі метатеоретичне позиціонування, передбачаючи якісно інше витлумачення наявної предметної мови, спричиняє нескінченний шерг інтерпретацій у відношенні між свідомістю і мовою.

Висновки

1. Сьогодні у філософсько-психологічному дискурсі найвпливовішими є дві парадигмальні системи створення теорії свідомості – граматологічна (семіотична) та онтологічна (метатеоретична). Як дослідницькі стратегії, вони істотно відмінні як у гносеологічному відношенні (передусім у запереченні або обстоюванні метафізичного статусу свідомості поза знаковим простором і відповідно у відкиданні або прийнятті форми і навіть «чистої форми» за сутність свідомості), так і в методологічному аспекті (розробки і задіяння автономних поняттєво-категорійних тезаурусів, опрацювання самотутніх наборів методів, засобів та інструментів методологування).

2. Зазначені парадигмальні течії теоретичного обґрунтування свідомості альтернативні в епістемологічних витоках, світоглядному позиціонуванні, сучасних теоретичних напрацюваннях і зреалізовуваних методологемах як тієї чи іншої збалансованої єдності принципів, підходів, парадигм, типів раціональності і термінологічного сплетіння. Якщо ж взяти до уваги життєву екзистенцію відеальної актуальності свідомості, то її фено-

менальне оприявлення можливе тоді, коли вона діє спонтанно-миттєво як співпадання форми і змісту до пізнання, опису.

3. У метатеоретичному вимірі дослідження свідомість, будучи трансцендентним принципом, постає засновком усього наступного предметно-практичного мислення, сама при цьому виключаючись із цього процесу, хоча й зберігаючи за собою опосередкований, упорядковувальний вплив на перебіг теоретизування та методологування як їх живильного джерела, рамкової умови. Свідченням цього є виштовхані на поверхню емпірії різнорідні мовленнєві акти та інтерпретаційні висловлювання як маркери постійно відновлюваного зусилля присутності самої свідомості. Звідси й походить розрізнення двох взаємозалежних нашарувань свідомості – як чистої здатності і як її емпіричного узмістовлення у буттєвих сегментах психіки і логіки.

4. Методологічна оптика метатеоретизування вимагає вивчати свідомість безвідносно до культури, світу, як пустий зміст (із формальних позицій), безособово і безсуб'єктно, опосередковано (у непрямий спосіб), із задіянням ресурсів метаметодології як сув'язі методів і методологом відносно трансцендентального засновку – *форми свідомості*. Найголовніше те, що розробка метатеорії свідомості – це важкодоступний обхідний шлях фіксації та опису умов розвиткового функціонування свідомої здатності людини того, як бути їй усвідомлено присутньою у світі, так і уприсутнення останнього у сферному засвіті трансцендентного життєпотoku свідомості.

Перспективним напрямком дослідження вказаного спрямування є здійснення системного поєднання теоретичного і метатеоретичного рівнів вивчення свідомості у сучасному гуманітарному дискурсі на прикладі дослідження підсвідомого як психічного і як межі свідомості. Крім того, багатообіцяючою, на наш погляд, є *ідея розкриття функціоналів свідомості*. Мовиться про те, що важливо не тільки описати оптимальний набір реальних функцій свідомості у їх взаємопереходах, модальностях і кластерних зорганізованостях, а й украй значуще обґрунтувати принцип чи, можливо, навіть закон, за яким кожній функції свідомості відповідає певне джерело її буттєвої спонтанності або онтологічного вкорінення, що визначально впливає на вимір, ступінь, масштабність і формозмінність її життєпотoku на особистісному, груповому і масовому рівнях соціального буття. Скажімо, у форматі узасаднення *аксіологічної психології особистості* З. С. Карпенко як новітньої царини персонологічних студій (див. [9; 10]) продуктивно вивчити саме ціннісно-смысловий функціонал свідомості, котрий, маючи динамічно відкриту структурну організацію, охоплює щонайменше чотири системи координат її ноуменально-феноменальної плинності: порівневе мереживо інтегральної суб'єктності, різноякісні мотиваційно-смыслові утворення, інваріантний набір диспозицій і «трансформацію особистісних смислів у ціннісні орієнтації, що становлять найвищий рівень диспозиційної саморегуляції поведінки». Вочевидь лише повноцінне самозадіяння особистістю цього функціоналу дасть їй змогу вирватися із царства необхідності («треба», «мушу», «буду») у благодатний світ «абсолютної духовної свободи, де індивід сягає повноти переживання своєї єдності з Космосом і внутрішньої гармонії, позначений супердиспозицією «приймаю» і полягає в одкровенні істинної мети життя» [9, с. 182].

1. Гусельцева, М. С. (2018). Свідомість як проблема психології: постнекласична інтерпретація. *Психологія і суспільство*, 3-4, 51-66.

2. Деррида, Ж. (2000). *О граматики*. М.: Ad Marginem.

3. Карпенко, З. С. (2018). *Аксіологічна психологія особистості: монографія* (2-ге вид., перероб., доповн.). Івано-Франківськ: ДВНК «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

4. Карпенко, З. С. (2008). Предмет і метод аксіопсихології особистості. *Психологія і суспільство*, 1, 35–62.

5. Мамардашвили, М. К., Пятигорский, А. М. (1997). *Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке* (2-е изд). М.: Языки русской культуры.

6. Савельева, М. Ю. (2002). *Введение в метатеорию сознания*. К.: Вид. ПАРАПАН.

7. Савченко, О. (2018). Свідомість і рефлексія у базисі психологічного теоретизування. *Психологія і суспільство*, 3-4, 56-79.

8. Фурман, А. А. (2017). *Психологія смисложиттєвого розвитку особистості: монографія*. Тернопіль: ТНЕУ.
9. Фурман, А. В. (2016). *Ідея і зміст професійного методологування: монографія*. Тернопіль: ТНЕУ, 2016.
10. Фурман, А. В. (2018). Метатеоретична мозаїка життя свідомості. *Психологія і суспільство*, 3-4, 13-50.
11. Фурман, А. В. (2017). Модульно-розвивальний оргпростір методологування: аргументи розширення. *Психологія і суспільство*, 1, 34-49.
12. Фурман, А. В. (2017). Свідомість як передумова психологічного пізнання і професійного методологування. *Наука і освіта*, 3/CLVI, 5-10.
13. Фурман, А. В. (2017). Свідомість як рамкова умова пізнання і методологування. *Психологія і суспільство*, 4, 16-38.
14. Чалмерс, Д. (2013). *Сознающий ум: В поисках фундаментальной теории*. М.: URSS.
15. Щедровицький, Г. П. (2004). Методологічна організація системно-структурних досліджень і розробок. *Психологія і суспільство*, 2, 30-49.

REFERENCES

1. Huseltseva, M. S. (2018). Svidomist yak problema psykhologii: postneklasychna interpretatsiia [Consciousness as a problem of psychology: post-classical interpretation]. *Psykhologhiya i suspilstvo* [Psychology and society], 3-4, 51-66. (ukr).
2. Derryda, Zh. (2000). *O gramatologii* [About Gramatology]. Moscow: Ad Marginem. (rus).
3. Karpenko, Z. S. (2009). *Aksiologichna psykhologhiia osobystosti* [Axiological psychology of personality]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. (ukr).
4. Karpenko, Z. S. (2008). Predmet i metod aksiopsykhologii osobystosti [Subject and method of axiopsychology of personality]. *Psykhologhiya i suspilstvo* [Psychology and society], 1, 35-62. (ukr).
5. Mamardashvili, M. K. & Pyatigorskiy, A. M. (1997). *Simvol i soznanie. Metafizicheskie rassuzhdeniya o soznanii, simbolike i yazyke* [Symbol and consciousness. Metaphysical arguments about consciousness, symbolism and language]. Moscow: Yazyki russkoy kultury. (rus).
6. Savel'eva, M. Y. (2002). *Vvedenie v metateoriyu soznaniya* [Introduction to the metatheory of consciousness]. Kyiv: PARAPAN. (rus).
7. Savchenko, O. (2018). Svidomist i refleksiia u bazysi psykhologichnoho teoretyzuvannya [Consciousness and reflection in the basis of psychological theorizing]. *Psykhologhiya i suspilstvo* [Psychology and society], 3-4, 56-79. (ukr).
8. Furman, A. A. (2017). *Psykhologhiia smylozhyttievoho rozvytku osobystosti* [Psychology of the meaning-life personality development]. Ternopil: TNEU. (ukr).
9. Furman, A. V. (2016). *Ideya i зміст profesiynogo metodologuvannya* [The idea and content of professional methodologization]. Ternopil: TNEU. (ukr).
10. Furman, A. V. (2018). Metateoretychna mozaika zhyttia svidomosti [Metatheoretical mosaic of life of consciousness]. *Psykhologhiya i suspilstvo* [Psychology and society], 3-4, 13-50. (ukr).
11. Furman, A. V. (2017). Modulno-rozvyvalnyi orhprostir metodologuvannya: arhumenty rozshyrennia [Modular-developing organizational space of methodologization: expansion arguments]. *Psykhologhiya i suspilstvo* [Psychology and society], 1, 34-49. (ukr).
12. Furman, A. V. (2017). Svidomist yak peredumova psykhologichnoho piznannya i profesiinoho metodologuvannya [Consciousness as a prerequisite for psychological knowledge and professional methodologization]. *Nauka i osvita* [Science and education], 3/CLVI, 5-10 (ukr).
13. Furman, A. V. (2017). Svidomist yak ramkova umova piznannya i metodologuvannya [Consciousness as a framework of knowledge and methodologization]. *Psykhologhiya i suspilstvo* [Psychology and society], 4, 16-38. (ukr).
14. Chalmers, D. J. (2013). *Soznayushchiy um: V poiskah fundamentalnoy teorii* [The conscious mind: in search a fundamental theory]. Moscow: URSS. (rus).
15. Shchedrovitskiy, H. P. (2004). Metodologichna orhanizatsiia systemno-strukturykh doslidzhen i rozrobok [Methodological organization of system-structural research and development]. *Psykhologhiya i suspilstvo* [Psychology and society], 2, 30-49. (ukr).

Anatoliy V. Furman

METATHEORETICAL CONCEPTS OF CONSCIOUSNESS COGNITION

Two main paradigmatic streams of the scientific theory construction of consciousness ideologically were singled out, acquired epistemological systematization and cultural significance in the twentieth century – gramatological and ontological, essentially differing in their foundations and concepts, notions and models, conceptual and theoretical constructs, and most importantly - in distinctive methodological optics as a well-founded set of forms, methods and means of research mind activity. In the epistemological plane of this field of theorizing illumination, the alternativeness of these streams refers to the negation or advocacy of the metaphysical status of consciousness beyond the sign space, the rejection or acceptance of the form of the so-called "pure form" for the

essence of consciousness and, accordingly, in leveling or reflexive elaboration of consciousness as a transcendental foundation and, at the same time, as an ontologically rooted step-by-step trait – as a sphere of unreal out of logical being: to be actualized, a conscious act-experience has to constantly spread outside, beyond the bounds of reality, that is, to be in a state of continuous holistic transcendence. In the methodological aspect, the difference between these streams is confirmed by autonomous conceptual-categorical thesauri, research strategies and thought communication discourses, self-sufficient sets of methods, procedures, means and tools for methodologization. In general, the polarity of worldview pictures and ways to understand the essence and phenomenal disclosures of consciousness reflect (1) various epistemological origins. The first of which is laid down, respectively, by M. Heidegger and E. Husserl, (2) alternative paradigmatic positions in determining the philosophical status of consciousness, its essential match in the social everyday life and culture, (3) modern theoretical breakthroughs of mono- and polydisciplinary studies carried out in the context-based format of the development of metamodernist trends in the development of psychology and humanities as a whole, (4) methodologems as more or less balanced system unities of principles, approaches, paradigm-research maps, types of scientific rationality and the terminological system. Various reasoned panoramic peculiarity of metatheorizing adopted for reconstruction, which makes it possible to study consciousness without regard to culture, external world; meaninglessly, from formal positions, impersonally and subjectively, indirectly, in indirect way, with the wide involvement of the newest resources of meta-methodology with respect to the transcendental foundation – a form as the essence of consciousness. It is proved that the development of consciousness metatheory on essentially other methodological grounds is a hardly accessible workaround of fixation, description and designing the conditions of developmental functioning of the conscious human ability to be consciously present in the world and the presentation of the last one in the sphere illumination of the transcendental life flow of consciousness.

Keywords: consciousness, being, metatheory, concept, polymethodology, methodologization, conscious ability, meta-language, interpretation, conscious experience.

УДК 159.9.072.432

doi: 10.15330/ps.9.1.11-16

Svitlana Kuzikova

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

kuzikova_svetlana@ukr.net

Valeriy Zlivkov

Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk NAPS of Ukraine

vzlivkov@gmail.com

Svitlana Lukomska

Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk NAPS of Ukraine

svitluk@ukr.net

CONTEMPORARY INTEGRATIVE INTERPERSONAL THEORY OF PERSONALITY: KEY CONCEPTS

This article is devoted to the concept of integrative interpersonal theory of personality. The origins of the interpersonal theory of personality are found in interpersonal theory of psychiatry. This approach facilitates interdisciplinary conceptualizations of functioning and treatment by emphasizing the interpersonal situation as a prominent unit of analysis, organized by the metaconstructs of agency and communion and the interpersonal circumplex model. The interpersonal circumplex can serve as both companion and guide for those interested in exploring the interpersonal domain of personality. It is outlined the major assumptions and key concepts of the contemporary integrative interpersonal theory of personality. The features and the variety of studies, including several recent studies that extend integrative interpersonal theory are outlined. It is established that applications of the model for exploring both the idiographic (person-centered) and nomothetic (variable-centered) realms of personality. The contemporary interpersonal tradition assumes a pathoplastic relationship between interpersonal functioning and many forms of psychopathology. Key concepts of interpersonal theory: Copy process, Catalysts of internalization, Interpersonal motives, Regulatory Metagoals are described. The interpersonal nexus in psychology is a nomological net that provides the architecture to coordinate definition of personality. Given the advances in interpersonal theory and description discussed here, we would argue that agentic and communal personality characteristics should be essential components of an interdisciplinary science of personality psychology.

Keywords: interpersonal approach, interpersonal circumplex, personality, self-realization, communication.

Introduction. The interpersonal perspective in personality, clinical and social psychology provides an integrative framework for the study of psychosocial personality functioning. Interpersonal theory emphasizes the importance of interpersonal functioning, and theorists working within this tradition have developed the interpersonal circumplex (IPC) to organize the ways in which interpersonal functioning can be characterized. Commonly, interpersonal phenomena are understood to unfold over time, and often involve individuals behaviorally adapting to the demands of a situation. An individual's internal processes (e.g. affect, appraisals, motives) influence his or her overt interpersonal behavior (e.g. hostility, warmth), which in turn constrains the reactions of interaction partners. Over time, these responses from others tend to maintain the initial actor's internal experience and overt behavior, and foster stable patterns of interpersonal experiences and relationships. The present study is an initial attempt to describe the key aspects of integrative interpersonal theory of personality.

Analysis of literature data and problem definition. The interpersonal tradition (D. J. Kiesler; R. LaForge; T. Leary; C. J. Hopwood, E. B. Ansell, A. L. Pincus, A. G. Wright, M. R. Lukowitsky, M. J. Roche) has conceptualized personality as an individual's characteristic interpersonal style: «Personality is the relatively enduring pattern of recurrent interpersonal situations that characterize a human life» (H. Sullivan, 1953, pp. 110–111). Interpersonal theory has developed in concert with a geometric structural model of personality, which was based on the seminal work of T. Leary. This model accounts for personality at various levels of interpersonal functioning such as traits (J. S. Wiggins, N. Phillips, P. Trapnell) [10], behaviors (D. S. Moskowitz) [9], values, interpersonal efficacy (K. D. Locke, P. Sadler) [8], covert reactions to others (D. J. Kiesler) [6], and interpersonal problems (L. E. Alden, J. S. Wiggins, A. L. Pincus) [11].

Contemporary integrative interpersonal theory of personality is based on interpersonal psychology (A. G. Wright, M. R. Lukowitsky) [1], interpersonal psychotherapy (J. Johnson, M. M. Weissman, G. L. Klerman) [5] and integrative interpersonal model of personality psychopathology (C. J. Hopwood, E. B. Ansell, A. L. Pincus) [3].

Modern *interpersonal psychology* is now at a point where recent advances need to be organized so that researchers, practitioners, and students can understand what is new, different, and state-of-the art. Sullivan's emphasis on the interpersonal situation as the focus for understanding both personality and psychopathology set an elemental course for psychiatry and clinical psychology. He suggested that persons live in communal existence with the social environment and are motivated to mutually seek basic satisfactions (generally a large class of biologically grounded needs), security (i.e., anxiety-free functioning), and self-esteem. Advances over the last two decades allow the contemporary interpersonal tradition in clinical psychology to serve as an integrative nexus for defining, describing, assessing, and treating personality disorders (C. J. Hopwood, E. B. Ansell, A. L. Pincus) [3]. This interpersonal nexus of personality disorders has evolved, in large part, due to the highly integrative nature of interpersonal theory itself (L. M. Horowitz, S. E. Rosenberg, B. A. Baer) [4]. For example, contemporary interpersonal theory can accommodate findings from a number of research traditions that bear upon the social manifestations of and contributions to personality pathology. A potential misinterpretation of the term «interpersonal» is to assume it refers to a limited class of phenomena that can be observed only in the immediate interaction between two proximal people. In contemporary interpersonal theory, the term interpersonal is meant to convey a sense of primacy, a set of fundamental phenomena important for personality development, structuralization, function, and pathology. This allows the contemporary interpersonal tradition to incorporate important pan-theoretical representational constructs such as cognitive interpersonal schemas, internalized object relations, and internal working models (M. R. Lukowitsky, M. J. Roche) [3].

The interpersonal legacy that emerged from Sullivan's work is now in its fifth generation and has evolved in level of theoretical integration, methodological sophistication, scope, and application. CIIT consolidates these advances into a *paradigm* (J. S. Wiggins, N. Phillips, P. Trapnell) [10], or a *meta-theory* (E. B. Ansell, A. L. Pincus) for psychological science [3].

Interpersonal psychotherapy (IPT) is a brief, attachment-focused psychotherapy that centers on resolving interpersonal problems and symptomatic recovery. It is an empirically supported treatment (EST) that follows a highly structured and time-limited approach and is intended to be completed within 12–16 weeks. IPT is based on the principle that relationships and life events impact mood and that the reverse is also true. Originally named «high contact» therapy, IPT was first developed in 1969 at Yale University as part of a study designed by G. Klerman, M. Weissman and colleagues to test the efficacy of an antidepressant with and without psychotherapy as maintenance treatment of depression. This approach focuses on the interaction between interpersonal dysfunction and psychological symptoms. IPT is founded on the idea that humans are social beings, thus client personal relationships lie at the center of presenting problems and psychological states. Although grounded in a medical model, which is used to conceptualize the client's presenting problem, the primary basis for this approach lies in an interpersonal modification of psychodynamic psychotherapy. Therapy is present-focused, but aspects of attachment theory are used to analyze how past relationships affect current relationships. Therapists applying IPT take an active stance, continually and supportively guiding the sessions to maintain focus on one of four interpersonal problem areas: unresolved grief, role transitions, role disputes, or interpersonal deficits. Three principles guided this initial work: the use of a randomized controlled trial, using a broad range of standardized assessments, and recognition of the need to replicate study treatment findings before disseminating the treatment. The assessments included measures not only of symptoms but of social functioning and quality of life [6].

By exploring patterns and experiences in relationships and identifying and understanding problem areas, an individual can determine ways to resolve the difficulties causing them mental distress. The emphasis on building relationships and improving communication can help people understand how they are seen, how they impact on others, increase trust and self-confidence and create the basis for a more positive and balanced state of mental health. Treatment manuals have been translated into multiple languages (including Danish, French, German, Italian, Japanese, Portuguese and Spanish), and IPT is increasingly widely practiced in North and South America, Europe, Australia, New Zealand and elsewhere.

Integrative interpersonal model of personality psychopathology. Personality pathology indicates the overall level or severity of personality-related dysfunction, whereas personality disorders reflect symptom or trait constellations that vary across individuals with different disorders, independent of the severity of their overall personality pathology. Personality pathology explained most of the variance in functional outcomes, but the five personality disorder dimensions, which they labeled peculiarity, deliberateness, instability, withdrawal, and fearfulness, incremented this personality pathology for predicting several specific outcomes. L. S. Morey assessed personality pathology with items from questionnaires designed to assess global personality dysfunction. The contemporary interpersonal model presented here also explicitly distinguishes the definition of personality psychopathology from the description of individual differences in its expression. A. L. Pincus refers to this as the distinction between the genus-personality pathology and the species-personality disorder [3]. The interpersonal model of personality psychopathology combines the integrative developmental, motivational, and regulatory assumptions of interpersonal theory to define personality pathology with descriptive characteristics and dynamic processes systematized by the empirically derived IPC model, which is employed as a key conceptual map of interpersonal functioning to describe individual differences in personality disorder.

The purpose and objectives of research is a need to analyze the key aspects of integrative interpersonal theory of personality.

Main material and research results. The interpersonal circumplex is a comprehensive but parsimonious structural model for representing interpersonal dispositions. The circumplex is typically defined with reference to the orthogonal dimensions of agency (dominance, power, status) and communion (friendliness, warmth, love).

In terms popularized by D. Bakan (1966), two basic themes underlie social interactions: agency (getting ahead) and communion (getting along). When positioned as the axes of a two-dimensional space, agency and communion provide a powerful framework for representing individual differences in both normal and abnormal behavior (T. Leary, 1957).

Efforts to describe the structure of social behavior can be viewed in terms of two major categories: the multidimensional approaches which include as many dimensions as are needed to meet a given mathematical criterion, and the approaches which confine the number of dimensions to two or three so that a model can be constructed in real space. The multidimensional approach is exemplified by Cattell's 16 Personality Factor analysis of personality, and the real-space modeling approach is exemplified by Leary's (interpersonal circle). Leary's (1957) interpersonal circle itself was first described in a paper by M. Freedman, T. Leary, A. Ossorio, and was built on four nodal points: Dominate and submit were located opposite each other on the vertical axis, whereas love and hate were oppositional nodal points on the horizontal axis. Each category in the circle was defined in terms of these nodal points, so that, for example, boast was placed on the hate side of dominate, while teach appeared on the love side of dominate. J. L. Rinn attempted to expand T. Leary's interpersonal circle so that it would apply to the intrapsychic domains of cognition and feeling as well as to social interaction. He suggested that models in these domains could be constructed such that specific cognitive attitudes and specific feelings would parallel specific interpersonal behaviors. For example, the behavior «affectionate» would be accompanied by the attitude «sociable» and the feeling «pleasant». Rinn's model does not comprehensively cover cognition and feeling, but the idea that cognition and feeling might have a structure which parallels interpersonal behaviors deserves further development [7].

Although most people say that they want to feel good, people want to feel good in different ways. Nowadays most interpersonal circumplex studies use either the Interpersonal Adjective Scales–Revised (IAS–R; 1995) or the Inventory of Interpersonal Problems–Circumplex (IIP–C; 1988). The IAS–R and IIP–C assess interpersonal traits and interpersonal problems, respectively [9].

Analyzing scientific sources, we can distinguish the components of integrative interpersonal theory of personality. Key concepts of interpersonal theory [3; 4; 11]: Copy process, Catalysts of internalization, Interpersonal motives, Regulatory Metagoals. *Interpersonal Copy Processes*. There are three developmental «copy processes» that describe the ways in which early interpersonal experiences are internalized as a function of achieving attachment, be it secure or insecure. Identification – treating others as one has been treated. To the extent that individuals strongly identify with early caretakers, there will be a tendency to act toward others in ways that copy how important others have acted toward the developing person. Recapitulation – maintaining a position complementary to an internalized other. This can be described as reacting «as if » the internalized other is still there. Introjection – treating the self as one has been treated. By treating the self in introjected ways, the internal interpersonal situation may promote security and esteem even while generating noncomplementary behavior in the proximal interpersonal situation.

Catalysts of internalization: developmental achievements and adult identity of traumatic learning. First, attachment, security, separation-individuation, positive affects, gender identity, resolution of Oedipal dynamics, self-esteem, self-confirmation, mastery of unresolved conflicts – these themes and dynamics become the basis for the recurrent interpersonal situations that characterize a human life; Second, early loss of attachment figure, childhood illness or injury, physical abuse, sexual abuse, emotional abuse, parental neglect – interpersonal behaviors and patterns were associated with achievement or frustration of particular developmental milestones or were required to cope with stressors.

Identifying the developmental and traumatic catalysts for internalization and social learning of interpersonal themes and dynamics allows for greater understanding of current behavior.

Interpersonal motives: agentic (individuation, power, mastery, assertion, autonomy, status), communal (attachment, intimacy, belongingness, love), self-protective (regulatory strategies to cope with feeling of vulnerability arising from relational experience).

Beyond agentic and communal motives, contemporary interpersonal theory identifies a third class of interpersonal motives referred to as self-protective motives, which can be described as arising as a way of defending oneself from feelings of vulnerability that are related to relational schemas that often take the form of strategies people use to reassure themselves that they possess desired communal (e.g., likeable) and agentic (e.g., competent) self-qualities [8]. The former render the experience of most interpersonal situations functionally equivalent (and typically anxiety provoking and threatening to the self), while the latter render the experience of interpersonal situations highly inconsistent and unpredictable (commonly oscillating between secure and threatening organizations of experience).

Regulatory metagoals: self-regulation (esteem, cohesion, control, focus, confidence); affect regulation (negativity affectivity, positive affectivity); field regulation (behavior/feeling of proximal others, affectivity internalized other).

The concept of regulation is ubiquitous in psychological theory, particularly in the domain of human development. Most theories of personality emphasize the importance of developing mechanisms for emotion regulation and self-regulation. Interpersonal theory is unique in its added emphasis on field regulation (i.e., the processes by which the behavior of self and other transactionally influence each other).

Interpersonal themes connote the interpersonal content of an individual's behavior. These themes can be mapped around the interpersonal circumplex. Interpersonal dynamics involve the nature of the core personality pathology processes as they unfold in interpersonal situations over time, including extremity, rigidity, and oscillation.

Conclusions. It is concluded that interpersonal style in this study was conceptualized as trait-level interpersonal behavior. Interpersonal theory asserts that, all forms of social behavior can in turn be viewed as combinations of the four poles. Notably, the present study did not include a clinical sample of individuals but thus, we see the contemporary interpersonal model as consistent with and more theoretically cohesive than the system to contextualize personality pathology within individual differences in personality

1. Alden, L. E., Wiggins, J. S., & Pincus, A. L. (1990). Construction of circumplex scales for the Inventory of Interpersonal Problems. *Journal of personality assessment*, 55 (3-4), 521-536.
2. Gurtman, M. B. (2009). Exploring personality with the interpersonal circumplex. *Social and personality psychology compass*, 3 (4), 601-619.
3. Hopwood, C. J., Ansell, E. B., Pincus, A. L., Wright, A. G., Lukowitsky, M. R., & Roche, M. J. (2011). The circumplex structure of interpersonal sensitivities. *Journal of Personality*, 79 (4), 707-740.
4. Horowitz, L. M., Rosenberg, S. E., Baer, B. A. (1988). Inventory of interpersonal problems: Psychometric properties and clinical applications. *Journal of consulting and clinical psychology*, 56 (6), 885-892.
5. Johnson, J., Weissman, M. M., & Klerman, G. L. (1992). Service utilization and social morbidity associated with depressive symptoms in the community. *Jama*, 267(11), 1478-1483.
6. Kiesler, D. J. (1983). The 1982 interpersonal circle: A taxonomy for complementarity in human transactions. *Psychological review*, 90 (3), 185-214.
7. LaForge, R. (2004). The early development of the interpersonal system of personality (ISP). *Multivariate Behavioral Research*, 39 (2), 359-378.
8. Locke, K. D., & Sadler, P. (2007). Self-efficacy, values, and complementarity in dyadic interactions: Integrating interpersonal and social-cognitive theory. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33 (1), 94-109.
9. Moskowitz, D. S. (1994). Cross-situational generality and the interpersonal circumplex. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66 (5), 921-933.
10. Wiggins, J. S., Phillips, N., & Trapnell, P. (1989). Circular reasoning about interpersonal behavior: Evidence concerning some untested assumptions underlying diagnostic classification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56 (2), 296-305.
11. Wright, A. G., Pincus, A. L., Conroy, D. E., & Hilsenroth, M. J. (2009). Integrating methods to optimize circumplex description and comparison of groups. *Journal of Personality Assessment*, 91(4), 311-322.

Світлана Кузікова, Валерій Зликов, Світлана Лукомська
СУЧАСНА ІНТЕГРАТИВНА ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНА ТЕОРІЯ ОСОБИСТОСТІ:
КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена аналізу сучасної інтегративної міжособистісної теорії особистості, що базується на міжособистісній теорії психіатрії, згідно з якою міжособистісна ситуація як одиниця аналізу дозволяє реалізувати міждисциплінарний підхід до діагностики, терапії та лікування патопсихологічних станів. При цьому наголошується, що утворений метаконалами контекст комунікації по суті є моделлю міжособистісного комплексу, який дозволяє вивчати особистість комплексно, в контексті інтегративного підходу, базуючись не лише на принципах патології, а й на принципах гуманізму. Окреслено основні поняття сучасної інтегративної міжособистісної теорії особистості: копінг-процеси, каталізатори інтерналізації, міжособистісні мотиви, регуляторні метацїлі. Проаналізовано численні дослідження (зокрема сучасні), що не лише розкривають основні поняття інтегративної міжособистісної теорії, а й демонструють можливість її використання у практичній психології та психотерапії. Встановлено, що застосування інтегративної міжособистісної теорії для вивчення ідеографічних (орієнтованих на людину) та номотетичних (орієнтованих на норми) сфер дозволяють розглядати особистість комплексно, у взаємозв'язку її різних властивостей. Сучасна міжособистісна традиція передбачає зумовленість соціального функціонування міжособистісним контекстом, тобто міжособистісний аспект у психології є номологічною мережею, яка забезпечує основу для інтегративного визначення особистості. З урахуванням надбань міжособистісної теорії та досвіду її використання у практичній психології та психотерапії, констатується, що ключові її аспекти можуть вважатися основними компонентами міждисциплінарної психології особистості.

Ключові слова: міжособистісний підхід, міжособистісний комплекс, особистість, самореалізація, комунікація.

УДК 159.9

doi: 10.15330/ps.9.1.16-21

Рафал Абрамцїов

Державний педагогічний університет імені Національної комісії
з питань освіти у Кракові (Польща)
abramciow@gmail.com

ФЕНОМЕН НЕРЕФЛЕКСИВНОЇ (ЕМОЦІЙНОЇ) СВІДОМОСТІ САРТРА

У статті аргументується засаднича теза екзистенційно-феноменологічної концепції Сартра про первинну нерозчленовану єдність людини та її свідомості і світу, до якої вона, як суб'єкт, залучена завдяки притаманній їй інтенціональності – спрямованості на зовнішні предмети. Нерефлексивна свідомість функціонує на спонтанному чуттєвому рівні пізнання і не скеровується свідомим себе «Я». Цим самим нерефлексивна (емоційна) свідомість людини репрезентує екзистенційний модус буття у світі як творчого переживання і нетривіального бачення об'єктів пізнання в щоразу нових зв'язках і відношеннях. При цьому емоція постає специфічним способом пізнання суб'єктом «об'єктивної» дійсності, що відрізняє її від деяких інших психічних процесів своєю непозиційністю, тобто стихійною безпосередністю й органічним зв'язком із оточенням.

Застосування феноменологічного методу в психології особистості, що базується на представленому уявленні, дасть змогу реалізувати цілісний аксіологічний підхід до вивчення психічних явищ, який враховує актуальний життєвий контекст буття людини, її потреби, мотиви, інтереси, переконання і цінності.

Так трактований феномен нерефлексивної (емоційної) свідомості Сартра протистоїть як редуцїонізму позитивістської (біхевіоральної) психології, так і психоаналізу Фроїда, але водночас може бути стимулом для розгортання досліджень у царині сучасної когнітивної психології, зокрема психології емоційного інтелекту.

Ключові слова: свідомість, нерефлексивна свідомість, рефлексія, психологія емоцій, феноменологічна концепція емоцій Сартра, цілісний аксіологічний підхід.

Постановка проблеми. Розглядаючи психологію емоцій з історичної перспективи, можна зауважити, що існує багато способів опису відношення «емоція – свідомість». Зазвичай структуральні описи вказують на такі індивідуальні відмінності, як риси (Strelau [11]), пізнавальні – схеми, переконання і атрибуції (Pervin [6], Trzebińska [13]), мотива-

ційні, як-от особисті прагнення і проекти (Emmons [3]) чи функціональні, пов'язані з еволюційними поясненнями (Buss [1]).

Мета статті полягає у філософсько-психологічному обґрунтуванні феноменологічного методу для з'ясування нерелексивної, емоційно забарвленої природи людської свідомості. Автор вважає, що відношення «емоція – свідомість» найкраще описано у феноменологічній моделі J. P. Sartre'a з огляду на її голістичність і мінімальну редукованість. Ніхто з феноменологів, крім власне J. P. Sartre'a, не розумів це відношення так широко і неспотворено.

Феноменологічна концепція нерелексивної свідомості

У своїх феноменологічних дослідженнях J. P. Sartre поставив чіткі цілі і завдання перед психологією феноменологічною. Визнаючи експериментальні дослідження емоцій за недостатні для розуміння природи емоцій та посиляючись на дедалі зростаючу недовіру щодо певних даних як дослідного матеріалу і підстав для наук емпіричних, він пропонує визначати поведінку людини не в категоріях чи термінах реакцій (фізіологічних чи психологічних), але в категоріях знаків (того, що означає), які відсилають до ситуації в світі, до відносин і зв'язків зі світом зовнішнім.

Та сартрівська пропозиція визначила засадничо новий напрям пізнання природи емоцій та мала визначальне значення для конструювання власної теорії емоцій. За J. P. Sartre'ом (1960) [8] дослідження природи емоцій не може бути обмежено класичним підходом експериментальних наук з притаманним їм методом індукції.

У позитивістській психології, стверджує Sartre (1943) [7], кожне психічне явище трактується як певний факт, конкретне буття, відтак психічні явища позбавляються значущих рис, якостей. Деякі психологи, наприклад, біхевіористи найбільше зацікавлені в тому, щоб ізолювати і не допустити до свідомості ті факти. Останні повинні досліджуватися «такими, якими є». Якщо появилася чинник (стимул), то неминуче мусить з'явитися наслідок (реакція). У разі дослідження природи емоцій вся множина стимулів, які викликають емоції та емоційні реакції, повинна визначатися у причинно-наслідковому зв'язку, і ця взаємодія мусить бути цілковито позбавлена вибірково-значущого ставлення суб'єкта до оточення, оскільки при цьому можна було б втратити певну «об'єктивність» дослідження.

Отже, J. P. Sartre (1943) [7] вважає, що всі теорії психології детерміністичної (всілякі форми репрезентаціонізму й асоціационізму, біхевіоризму), позбавляють свідомість притаманної їй активності і спонтанності, зводячи її до певного типу вузько спричиненого механізму, упускаючи те, що в самій структурі емоції є найістотнішим, тобто її інтенціональний характер, який відсилає до того, що є значущим, а отже в результаті відсилання до цілісності стосунків людини і світу.

Для Sartre'a (1960) [8] емоція нерозривно пов'язана зі структурою свідомості і не може бути досліджена незалежно від неї. Кажучи дещо метафорично, вона не тільки «є» у світі, але водночас у ньому «діє».

У психології розрізняють різні види свідомості. Насамперед ідеться про найелементарнішу її форму – чуттєву, або притомності людини, наступною простою формою свідомості є свідомість перцептивна, яка часто визначається як чуттєва сприйнятливність, нарешті найвищим видом свідомості є самосвідомість як певна метакогнітивна здатність власних психічних процесів [12, с. 253].

Згідно з феноменологічно-пізнавальною парадигмою J. P. Sartre (1960) [8] розрізняють свідомість як власне явище (*conscience reflet*), і свідомість як щось, що можна класифікувати на широко зрозуміле переживання (*conscience reflectant*) або на свідомість нерелексивну (як свідомість-у-світі, що діє спонтанно) і свідомість релексивну (спрямовану на себе). Відповідні їй структури «відповідають» фізіологічними реакціями або станами свідомості, коли хочуть зазначити свою присутність у світі.

Таке феноменологічне розширення розуміння свідомості людини чи «розшарування» її структури є неодмінною умовою для аналізу самого феномену емоції. Відкриття

Sartre'ом існування неререфлексивної свідомості має велике значення для пізнання природи емоції. Адже емоція є не тільки фактом, відокремленим від свідомості у сенсі чогось первинно буттєвого, того, що потрібно лиш ідентифікувати й описати. Також не є лише психічним станом або тільки «вмістом» свідомості, оскільки емоція як психічний стан зазвичай відноситься до тимчасової реакції на специфічний вид зумовлень. Вона не є також якась психічна властивість, тому що психічна властивість стосується певної схильності до реагування у певний особливий спосіб на певний вид умов. Натомість у випадку емоції видається, що вона перевищує власну схему реагування. Насамкінець вона не є тільки фізіологічним досвідом, ані тільки поведінкою суб'єкта, але широко зрозумілим феноменом, який становить результат творчих актів свідомості, є власне сповненим значення актом свідомості.

Як уже відзначалося вище, істотним мотивом пошуків Sartre'а було звертання уваги на те, що певна помилка до появи феноменологічних теорій полягала у сліпій вірі в силу фактів. Нагромодження даних, додавання «старих» фактів до «ново» знайдених неунікно приводить до ігнорування того, що є суттєвим, до віддання переваги тому, що є випадковим, «коштом» того, що істотне.

Без сумніву, такі дослідження є надзвичайно потужні, але треба усвідомлювати, що на їх підставі можливий тільки один тип психологічного пояснення, котрий задовольняється характерною для наук експериментальних каузальністю. Опертя психологічних пояснень тільки на причинно-наслідковий зв'язок неминуче мусить приводити до нехтування інтенціонально-цільових аспектів структури емоції, які у феноменологічній моделі свідомості відіграють провідну роль. Зведення досліджень лише до емоційних процесів, відірваних від свідомості, втрачає з поля зору різноманіття інтенціональних спрямувань свідомості, які надають сенсу самому переживанню емоції. Sartre'у зрозуміло, що нагромодження щораз нових фактів, навіть їх великої кількості, не вкаже на *eidos* явища емоції. Радше навпаки – структура чогось уможливило погляд на саму природу фактів.

Сучасна методологія науки немає жодних сумнівів у тому, наскільки сильно значення може змінити сприймання даного предмету пізнання, а також на поведінку. Крім того, більшість сучасних підручників загальної психології визнають засадничий факт, що сприймання чи спостереження завжди певним чином зумовлене нашим попереднім досвідом, очікуваннями передбаченнями.

Аргумент Sartre'а на користь вибору феноменологічного методу в дослідженні емоцій полягає в тому, що повинен бути первинний рівень свідомості як свідомості неререфлексивної, спрямованої на світ, і це становить підставу різних досліджень, описів і аналізу феномену емоції на цьому рівні. Саме завдяки існуванню неререфлексивної свідомості емоція може виникнути. І тому, як явище психічне, непозиційне, емоція відноситься до людини як до джерела єдності свідомості-емоції та суб'єкта, який емоцію викликав.

Аналіз суб'єктного виміру емоції як безумовного джерела пізнання вказує на те, що, наприклад, усвідомлення страху вторинне і сильно залежить від того, що діється безпосередньо і спонтанно у світлі свідомості неререфлексивної: «Боячись, ще не маємо усвідомлення страху» [8, с. 38]. Суть неререфлексивного виміру свідомості окреслена в такій цитаті: «Однак страх первинно не є свідомістю того, що ми боїмося, не більше, ніж споглядання цієї ось книжки є свідомістю того, що бачимо книжку. Емоційна свідомість насамперед є неререфлексивною і в цьому сенсі може бути свідомістю самої себе тільки у спосіб непозиційний. Емоційна свідомість є передовсім свідомістю світу. Не обов'язково мати повне уявлення про теорію свідомості, аби зрозуміти це (...). Очевидно, що людина, котра боїться, боїться чогось. Навіть коли йдеться про один із тих невизначених страхів, які переживаємо в темряві тощо, то згодом відчуваємо страх перед певними аспектами ночі, світу. Не сумніваючись, всі психологи зауважили, що сприймання викликало емоції, певну сигнальну репрезентацію тощо. Та видається, що на наступному етапі емоція відділяється від об'єкта, щоб зануритися в саму себе. Не потрібно довго думати, щоб довести протилежне, що емоція кожної миті повертається до об'єкта і живиться ним (...). Одним

словом, суб'єкт зворушений і об'єкт, що зворушує, перебувають у нерозривному синтезі. Емоція є певним способом розуміння світу» [8, с. 39].

J. P. Sartre (1963) [10] закидає класичним психологічним теоріям хибне уявлення про емоції як про сталі, пасивні і статичні речі чи як стани свідомості. На його думку, щоб пізнати те, чим є емоція, необхідно аналізувати людину-в-світі-емоції, аналізувати структуру свідомості, а не тільки емоції як зовнішнього факту щодо самої свідомості.

Інтенціональність як фундаментальна властивість структури свідомості на нерелексивному рівні повертає свідомість до цілісності стосунків людини і світу. На думку Sartre'a, існує строга відповідність між емоцією і способом її розуміння. Опис емоції повинен починатися з опису людини, а не від попереднього опису її емоційності як такої, що конститує буття людини.

Отже, одним із найважливіших «відкриттів» теорії емоцій J. P. Sartre'a є свідомість нерелексивна. Як нерелексивна, вона функціонує незалежно від рефлексії та без допомоги останньої. Вона є свідомістю-в-світі, як визначив її сам Sartre (1960) – «активна», «спрямована» на світ. Це «відкриття» має фундаментальне значення для його феноменологічної теорії емоцій. «Я» свідоме, психічне «Я», відома картезіанська релексивна думка, яка ділила цілісність психічного життя людини, або «Я» трансцендентальне Гуссерля, на думку Sartre'a, не спрацьовують на нерелексивному рівні свідомості. Емоційній свідомості не потрібно використовувати у своїй діяльності свідоме «Я». Емоційна свідомість начебто «вкинута в світ» і організує себе сама у свій власний спосіб. У разі переживання емоції, але тільки емоції, – підкреслює Sartre, – моє свідоме «Я» може бути присутнє.

Таким чином емоція, не будучи тільки станом свідомості, що надається до опису й аналізу, не будучи також ідентичною з поведінкою і фізіологічними симптомами організму, на думку Sartre'a (1960) [8], подібно до сприймання, мислення, уяви є специфічним способом розуміння світу. Тим самим не тільки «Я» свідоме може організувати життя людини, це може також робити емоційна свідомість, яка не відає про своє «Я». Отже, Sartre показує, що діяльна спонтанна нерелексивна свідомість являє собою певний екзистенційний шар світу. Щоб діяти, не потрібно бути свідомим себе самого як того, хто діє.

Для того, щоб краще зрозуміти суть нерелексивної свідомості, додаю розлогу цитату Sartre'a: «Ми занадто схильні вірити, що діяльність є постійним переходом від нерелексивності до релексивності, від світу до нас самих. В той самий спосіб будемо зрозуміти проблему (брак рефлексії – усвідомлення світу), далі – самих себе як таких, що мають проблему, котра потребує розв'язання (рефлексія); почавши з цієї рефлексії, будемо зрозуміти дію, яку мусимо зробити (рефлексія), а згодом, повертаючись назад, підемо до світу, щоб виконати діяльність (нерелексивну), вже маючи на увазі тільки предмет діяльності (...) Отож бачимо, що можемо розмірковувати про нашу діяльність. Але діяльність у світі найчастіше виконується без пропуску суб'єктом нерелексивного плану. Наприклад, пишучи це, я не маю усвідомлення писання. Якщо хтось скаже, що це прояв несвідомої рухової навички, яку виконує моя рука, коли виводить літери, то це було б абсурдом. Я може і маю навичку писання, але не навичку писання таких слів у такому порядку (...). В дійсності акт писання не є в жодному разі несвідомим; це актуальна структура моєї свідомості. Лише він не свідомий самого себе» [8, с. 40].

Окрім того, мусимо в цьому контексті ще згадати про суть емоційної поведінки. Нерелексивна свідомість виражається в емоційній поведінці і творить світ переживання, представлений у специфічному якісному *модусі*. Sartre (1960) [8] бачить виразні межі можливості впливу емоційної свідомості на зовнішній світ. Визнаючи за емоціями здатність трансцендування поза суб'єктивність та їхню спрямованість на зовнішні предмети щодо самого акту свідомості, він водночас обмежує діапазон емоційної поведінки людини. Феноменологічний опис конкретного прикладу, який наводить сам Sartre, дозволить нам краще зрозуміти суть проблеми, яка тут розглядається: «Пошук дула, захованого в голволомці «Де рушниця?» полягає в перцептивному поводженні з гілкою дерева поновому, телефонних стовпів, візерунку так, щоб знайти дуло рушниці, для чого треба

виконати такі рухи очима, які виконували б із цим зображенням. Але ми не схоплюємо цих рухів як таких. Попри це трансцендувальна інтенція цілісності, яка керує цими рухами, спрямовується на дерева і стовпи, зрозумілі як можливі рушніці, аж до моменту, поки раптова перцепція не кристалізується і не з'явиться рушніця. Так само, як шляхом зміни інтенції, змінюється поведінка, коли ми розуміємо новий предмет, або і старий предмет, але по-новому. При цьому не мусимо з самого початку займати позицію на рефлексивному плані. Легенда зображення слугує безпосередньою мотивацією. Ми шукаємо рушніцю, не виходячи з нерелексивного плану. Це означає, що потенційна рушніця появиться не-виразно показованою в зображенні. Потрібно зрозуміти зміну інтенції та поведінки, яка характеризує емоції таким чином. Неможливість знаходження розв'язання проблеми, зрозумілої об'єктивно як властивість світу, слугує мотивацією до нової нерелексивної свідомості, яка розуміє світ щоразу по-іншому, в новому аспекті» [8, с. 43].

В інтерпретації нерелексивної свідомості Sartre'a можна спробувати шукати аналогії з відкриттями психоаналізу Z. Freuda. Адже головним відкриття психоаналізу було відкриття несвідомого як такого, що керує нашим психічним життям і надає йому свого значення. Однак відмінність між емоційною свідомістю Sartre'a і несвідомим Z. Freuda є принципова.

Емоційна свідомість є нерелексивною, але це не означає, що вона є несвідомою. За Sartre'ом (1960) [8], вона свідомо себе у спосіб неетичний, тобто не керується свідомим «Я», позаяк виражає первинний зв'язок зі світом, тому є свідомим переживанням, сповненим предметного змісту.

Тим часом, за Фройдом, несвідоме як фундаментальний пласт психіки оперує її внутрішнім планом, який є ірраціональним й алогічним. В несвідомому точаться численні конфлікти, які разом з іншими несвідомими змістами та процесами важко або неможливо усвідомити, але які водночас сильно впливають на людське функціонування і досвід (Freud, 1992) [4].

Висновки. Завдяки відкриттям феноменологічної психології, особливо теорії свідомості й емоцій J. P. Sartre'a, сучасна когнітивна психологія не протиставляє процеси свідомі та несвідомі. Несвідоме не є частиною психіки, сповненою конфліктними прагненнями чи потягами, але властивістю пізнавальних процесів, яка, з огляду на обмежені засоби свідомої уваги, не може перебувати в її центрі. (Eagle, 1987; Kihlstrom, 1987). Когнітивна наука не приписує несвідомому такого великого значення, якого йому приписував Freud. Несвідомі змісти і процеси можуть бути дуже швидко усвідомлені і контрольовані (Eagle, 1987 [2]; Pervin, 2002 [6]).

Однак незалежно від відмінностей феноменологічної нерелексивно-емоційної свідомості від психоаналітичної концепції несвідомого можна стверджувати, що як одна, так і друга призвела до звернення пильної уваги на психічні процеси, що відбуваються поза свідомим «Я» як представником психічного життя, що стосовно досліджуваного предмету видається найважливішим.

1. Buss, D. M. (2001). *Psychologia ewolucyjna. Jak wytłumaczyć społeczne zachowania człowieka? Najnowsze koncepcje*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo psychologiczne.

2. Eagle, M. N. (1987). *The psychoanalytic and the cognitive unconsciousness*. W: Stern R. (red.). *Theories of unconsciousness and theories of self*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

3. Emmons, R. A. (1986). Personal strivings: An approach to personality and subjective well-being. *Journal of Personality and Social psychology*, 52, 1058–1068.

4. Freud, Z. (1992). *O psychoanalizie*. Poznań: Oficyna Wydawnicza Bookservice.

5. Husserl, E. (1965). *Kryzys nauk europejskich i fenomenologia transcendentálna*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy PIW.

6. Pervin, L. A. (2000). *Psychologia osobowości*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

7. Sartre, J. P. (1943). *L'etre et le neant*. Paris: Edition Gallimard.

8. Sartre, J. P. (1960). *Esquisse d'une theorie des emotions*. Paris: Editeurs des sciences et des arts, Hermann.

9. Sartre, J. P. (1968). *Les Situations*. Paris: Edition Gallimard.

10. Sartre, J.P. (1963). *La transcendence de l'ego*. Paris: Editeurs des sciences et des arts. Hermann.

11. Strelau, J. (2000). *Psychologia. Podręcznik akademicki. Psychologia ogólna*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne
12. Tomaszewski, T. T. (1966). *Aktywność człowieka*. W: M. Maruszewski, J. Reykowski, T. Tomaszewski *Psychologia jako nauka o człowieku*. Warszawa, KiW.
13. Trzebińska, E. (1998). *Dwa wizerunki własnej osoby: studia nad sposobami rozumienia siebie*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.

Rafal Abramciow

SARTRE'S PHENOMENON OF NON-REFLEXIVE (EMOTIONAL) CONSCIOUSNESS

The article argues the fundamental thesis of Sartre's existential and phenomenological concept of initial undivided unity of a person with its consciousness and the world which it belongs to as the subject due to its characteristic intentionality – focus on external objects. Non-reflexive consciousness functions on the spontaneous sensual level of cognition and is not directed by the conscious of the self "I". Thus, the non-reflexive (emotional) human consciousness represents the existential modus of being in the world as a creative experience and non-trivial vision of objects of cognition in every time new connections and relations. Herewith, emotion acts as a specific way of experiencing "objective" reality by the subject which differs it from some other mental processes by its non-positionality, that is, by accidental spontaneity and organic bond with the environment.

The application of the phenomenological method in the personality psychology based on the presented ideas makes it possible to realize the integral axiological approach to the study of mental phenomena considering human actual vital context of being, its needs, motives, interests, beliefs and values.

The interpreted in such a way Sartre's phenomenon of non-reflexive (emotional) consciousness opposes to both reductionism of positivist (behavioral) psychology and Freud's psychoanalysis but at the same time it could be an incentive for the deployment of study in the field of modern cognitive psychology, psychology of emotional intelligence in particular.

Keywords: *consciousness, non-reflexive consciousness, reflection, psychology of emotions, Sartre's phenomenological concept of emotions, integral axiological approach.*

УДК 159.923.000.28

doi: 10.15330/ps.9.1.21-29

Ольга Климишин

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
klymyshyn@meta.ua

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ СУБ'ЄКТНОСТІ ЛЮДИНИ З ПОЗИЦІЇ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті представлено християнсько-орієнтовану парадигму суб'єктності людини. Історичний поступ психологічної науки закономірно приводить до телеологічно детермінованого холістичного представлення людини як цілісної тілесно-душевно-духовної реальності, носія і суб'єкта духовних прагнень і здатностей. Таке бачення притаманне інноваційному для сучасної вітчизняної психології напрямку – християнсько-орієнтованому, заснованому на експозиції християнської персоналогії на постнекласичний тип раціональності. Суб'єктність є складним багаторівневим феноменом, функціональний зміст якого визначає онтологічна доцільність існування людини як триєдності тіла-душі-духа. У трансцендентально-онтологічній природі людини, її сакраментальності наявний не лише ціннісний прообраз – «Взірець» її розвитку, що телеологічно його спонукає, але й міститься необхідна конфігурація задатків, які забезпечують реальну спроможність суб'єкта до духовного самоздійснення (реалізація каузальної причинності). Суб'єктність репрезентує божественне і людське в їх синергійному союзі щодо ініціації, актуалізації та реалізації життєвої активності на трьох рівнях: духа – реалізація свободи вибору, ціннісне самовизначення і цілепокладання; душі – знаходження особистісних сенсів шляхом переживання; рівень тіла – реалізація поведінкових програм у конкретних видах предметної діяльності. Водночас душевна іпостась визначає як пріоритетний інтуїтивний спосіб актуалізації суб'єктності, а духовна задає спосіб її реалізації через вчинок. Божественний Дух визначає творчий характер життєвої активності людини як Любов (з Любові, у Любові, для Любові), надаючи людині онтологічного статусу співтворця. Любов як смислова диспозиція мотивованої духом особистості виступає провідним чинником Богонатхненної вчинкової активності.

Ключові слова: *особистість, суб'єктність, духовний розвиток, духовна активність, психічна активність, соціальна активність, культуро- і життєтворчість, біо-фізіологічне функціонування, тілесна експресія.*

Постановка проблеми. В трансцендентально-онтологічній природі духовності людини (її сакраментальності) поміщено не тільки прообраз – «Взірець» її розвитку, що телеологічно його спонукає, але й міститься «пряма вказівка» на реальну спроможність суб'єкта до самоздійснення духовним вектором (реалізація каузальної причинності). Духовна іпостась визначає функціональний статус людини як співтворця, як духовного суб'єкта. Ноологічна сутність людини зумовлює її доцільну творчо-вольову спрямованість та визначає здатність до вибору добра і заперечення зла на основі самопізнання та самовизначення у спосіб альтруїстичного служіння, гедоністичного самообмеження, самопожертви аж до самозречення тощо.

Парадигма суб'єктності людини в останні десятиліття знайшла певне визнання у наукових дослідженнях багатьох відомих вчених (К. О. Абульханова, А. В. Брушлинський, Е. І. Ісаєв, Н. Ф. Каліна, З. С. Карпенко, І. В. Кузьменко, С. Л. Рубінштейн, В. І. Слободчиков, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко та ін.), наукові розробки яких підтвердили її евристичну цінність та функціональну придатність. «Необхідність запровадження суб'єктного підходу в науках про людину, й зокрема у психології, пояснюється тим, що суто людське, душевне, духовне, психічне не може визначатися як “ззовні” детерміноване без урахування його відношення як цілого до самого себе і до інших цілих... Сучасна психологія активно експлуатує категорію суб'єкта при дослідженні проблем людської самості, феномена “Я”, намагається подолати розірваність людського існування на суб'єктний і об'єктний плани шляхом онтологізації суб'єктності, індивідуалізації форм, змістів і смислів суб'єктної активності людини» [8, с. 325].

Зокрема, З. С. Карпенко розглядає суб'єктність як «саморушну причину суцього, універсальний принцип переходу можливих станів суб'єкта в дійсність інтенціональних предметностей. Суб'єктність людини – це формовий її інтенціонального воління з використанням психофізіологічних ресурсів організму й можливостей соціокультурних контекстів» [2, с. 159]. І. В. Кузьменко трактує суб'єктність як «властивість психіки людини, яка виражається у самодетермінованому, свідомому вияві зовнішньої та внутрішньої активності на трьох рівнях: «індивід», «особистість», «індивідуальність» [3, с. 97]. На думку В. О. Татенка, поняття «суб'єктність» містить у собі наукове знання про сутнісний онтопсихологічний проект автентичного людського буття, а з іншого – фіксує такі сутнісні ознаки людської активності, як автономність, самодостатність, цілісність і гармонійність, зорієнтовує на пошук внутрішніх джерел та рушійних сил розвитку людської істоти, підкреслює її авторське право, спроможність починати причинний ряд із самої себе, а тому нести персональну відповідальність за вдіяне і скоєне» [8, с. 349].

«У психології, що не обмежує свій предметний інтерес поняттям рефлексу, спроба віднаходження психологічних критеріїв суб'єктності може викликати образ “духа” як носія інтенцій і потенцій вільного світопізнання і самопізнання через (і задля) світотворення і самотворення, а також уявлення про “душу” як інстанцію, що дозволяє духові автентично самоактуалізовуватися в кожному конкретному людському індивіді» [8, с. 333].

Мета статті: обґрунтування змісту християнсько-психологічного підходу до феномену суб'єктності як автентичної властивості духовної природи людини.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з християнсько-психологічного розуміння людини як комплементарної єдності тіла-душі-духа, суб'єктність розглядається як властивість та принцип функціонування духовної природи людини. «Суб'єктність – це Дух, що організує природну динаміку душі індивіда, це те, що вимагає від неї постійного руху і важкої духовної роботи... Людина вже багато століть при народженні “нагороджується” часткою цієї реальності, живе “під її патронатом”, але ще й досі на раціональному рівні не приймає своєї потрійної сутності» [1, с. 137, 138].

У контексті досліджень фрактальної психології, О. А. Донченко висловлює припущення, що психофрактали – це фізична реальність, яка стоїть за поняттям «душа». Сутність людини становлять, на її думку, космопсихічні (Бог-Отець), біопсихічні (Бог-Син),

психосоціальні (Бог-Дух Святий) сили. «Мовою психології Бог-Отець і Бог-Син – це психофрактал індивіда, а Бог-Дух Святий – це і є суб'єктність» [1, с. 137].

Активність, дієвість – ознака, принцип існування в людській плоті і душі духа. Цей постулат суголосний з припущенням В. О. Татенка про те, «що лінійно-нелінійний процес порівневої (біопсихічний та соціопсихічний рівні) ініціативної самоактуалізації суб'єктності за власне людським проектом розпочинається вже зі стадії зиготи. Зрозуміло, що цей процес може відбуватися лише за певних умов (фізичних, хімічних, біологічних, психологічних, соціальних тощо), які є необхідними, але недостатніми для розвитку суто людського в людині. Якраз “достатності” такому розвитку надає притаманна кожному здоровому індивідові внутрішня інтенція і потенція його становлення людиною, а також відповідна ініціативна активність само творення» [8, с. 328].

Спробуймо розширити зміст цього припущення. Момент зачаття, як і подальший розвиток людини, з християнсько-психологічної точки зору, відбувається з волі Творця посередництвом Духа. Таким чином, «щойно утворена» (як і сама можливість її утворення) зигота є свідченням присутності у ній творчого начала життя – Духа. В попередньому розділі, розкриваючи зміст одного з факторів розвитку релігійної віри – усвідомлення складності і досконалості людини і Всесвіту, – ми заторкували проблему доцільної організації людського організму та можливостей “сліпо-глухо-німої” природи забезпечити процес диференціації клітин згідно з програмою “розгортання” ДНК”. У цьому контексті зазначмо, що уже на біопсихічному рівні людина є суб'єктом, активність якої як здатність до саморозвитку – невід'ємна властивість її духовної природи.

Суб'єктність репрезентує божественне і людське у їх дуалізмі-союзи щодо ініціації, актуалізації та реалізації життєвої активності, насамперед, вчинків. Божественне, представлене в іпостасі духа, визначає апріорний якісний зміст цієї активності як Любов (з Любові, у Любові, для Любові) та визначає (встановлює) відповідний функціональний принцип здійснення активності – творення, надаючи людині онтологічного статусу співтворця. Любов як смислова диспозиція мотивованої духом особистості виступає провідним чинником Бого-натхненої вчинкової активності.

Емпіричне людське буття репрезентується рівнями душа-тіло. Зокрема, що стосується душевного світу, то він представлений доцільною індивідуальною конфігурацією апріорних потенцій та реальних акциденцій суб'єктної активності. Мовою XXI століття, рівень душі – це рівень «програмного забезпечення суб'єктності». На цьому рівні актуалізуються інтенційні та потенційні засади активності, відбувається їх взаємна трансформація та реалізація. Назагал вони є своєрідною «динамічною матрицею суб'єктності», в якій постійно відбуваються структурні зміни і водночас зберігається унікальний патерн організації” [1, с. 124].

«Організаційна закритість – це мета, Божий задум, призначення. Проте через неї як через відкриту структуру постійно іде інформаційно-енергетичний потік, який вона переробляє і до якої їй необхідно адаптуватися, а може – інтегруватися, а може актуалізуватися. Цей рухливий процес об'єднує патерн і структуру в єдине, від чого залежить доля структури» [1, с. 118–119]. Організаційна закритість є умовою збереження «індивідуального ресурсу» потенційної спроможності суб'єктної активності. Інтегративна єдність якісного змісту активності (духовного божественного) та функціональної здатності (суб'єктного людського) визначає суть духовно-душевної активності людини (рис. 1).

Інформаційно-енергетичні потоки, які «живлять» «матрицю суб'єктності», надходять з двох інформаційно-енергетичних джерел – *трансцендентного* та *іманентного*. У свою чергу, трансцендентне джерело постає у трьох різновидах: онтологічно-трансцендентному (Творець → людина), феноменологічно-екзистенційному (людина → Світ, в якому людина існує) та трансцендентально-іманентному (аспект самопізнання та самоствавлення). Вони є співвідносними з рівнями функціонування людини як суб'єкта: онтологічно-трансцендентне – метасуб'єктний рівень, феноменологічно-екзистенційне – інтер-

суб'єктний та іманентно-трансцендентальне – інтрасуб'єктний, що сукупно уособлюють системну детермінацію духа → душі → тіла.

Рис. 1. Феноменологія реалізації суб'єктності як автентичної властивості духовної природи людини

Інформаційно-енергетичний потік онтологічно-трансцендентного джерела має виключно духовну орієнтацію. Його метафізичною метою, Божим задумом щодо людини є ініціація та допомога в реалізації потенційних можливостей людини розвиватися за Його планом. Інформаційно-енергетичний потік феноменологічно-екзистенційного джерела забезпечує соціокультурну мотивацію і творче самовираження особистості. Іманентно-трансцендентальне джерело інформаційно-енергетичного потоку підтримує наявний стан самоконституювання суб'єкта та «живить» «зону його найближчих перетворень». Зупинімося детальніше на цьому останньому.

Так, одним із ключових механізмів актуалізації інформаційно-енергетичним потоком іманентного джерела є інтуїція. Остання у розширеному розумінні трактується як духовно-пізнавальна здатність людини до досягнення сенсу потенційних можливостей та реальних вчинків людини як тілесно-душевно-духовної істоти (її божественної та людської природи). «Ноосферні процеси безпосередньо нами переживаються, спостерігаються та усвідомлюються. Через них і в них наш дух виступає як творчо-вольова і творчо-діяльна сила. Водночас зауважимо, що сутність нашого духа ніколи не вичерпується психологічною і ноологічною актуалізацією, яка складає лише певну фазу нашого життя-пізнання» [5, с. 193–194].

У цьому контексті фундаментальне з'ясування ситуації одухотворення (в З. С. Карпенко – менталізація) пропонує В. О. Татенко в концепті *субстанціальних інтуїцій* суб'єктного ядра – «сутнісного коду» онтогенетичних самоперетворень індивіда в напрямку досягнення ним справді людського буття у світі. Вчений виокремлює: *екзистенціальну* – «я присутній, існую, живу...»; *інтенціальну* – «я хочу, бажаю, прагну...»; *потенціальну* – «я можу, вмю, здатен...»; *віртуальну* – «я обираю, маю намір, вирішую...»; *актуальну* – «я реалізую, виконую, досягаю...»; *рефлексивну* – «я оцінюю, примірюю,

порівнюю...» експерієнтальну – «я маю, вміщую, володію...» інтуїції [7, с. 49]. На наш погляд, екзистенціальна інтуїція постає у двох змістовно-відмінних, але взаємодоповнюючих формах: як екзистенційно-вітальна та екзистенційно-сакральна (трансцедентна). Перша стосується тільки людської природи духовності і передбачає виникнення переживань і почувань людини на рівні її душі. Друга стосується переживань людини як особистості, індивідуальності, але не як «просто існуючої», а у прямому відношенні до Творця. Екзистенційно-сакральна інтуїція передбачає відчуття людини своєї сакральності, своєї духовної самості у Бозі.

«Божа Реальність залишається для нас потаємною і не пригнічує людину своєю необхідною очевидністю. Цим недосконалий людський дух приховується від безвимірного, від безмежного, всемогутнього Буття Божого, від того, що перевищує її (людини) сили – її розум, уяву, інтуїцію, волю тощо. Це також зберігає нашу свободу перед Богом. Осягнення божественної реальності, Буття Божого здійснюється поступово, інтуїтивно, в строгій божественній відповідності із готовністю людини до містичної зустрічі з Богом, до якої веде нас віра і містична інтуїція. Бог не осягається елементарним, раціональним людським сприйняттям. Крок за кроком Він входить у свідомість і душу людську через природу, через нашу драматичну історію, через віру і любов, через інтуїтивне відчуття таїни і переживання священного. І врешті-решт через Одкровення Сина Божого і Сина Людського – Ісуса Христа. З цими психологічними і ноологічними феноменами пов'язане і історичне розмаїття релігійного досвіду людства, які виражають різні фази та рівні людського богопізнання. На цьому ґрунті ми маємо певне право говорити про деяку спорідненість всіх великих релігій світу, яка пов'язана з єдністю людської природи, єдністю та однорідністю нашого земного буття, а також зі схожими переживаннями, які викликає у нас, людей, наша духовна інтуїція, наше відчуття Небесного, Надприродного, Божественного і думки про ці надприродні реалії. Справжнім осередком цього відчуття Богоприсутності у світі є почуття і містична інтуїція благоговіння, яке споріднює між собою того чи іншого адепта великих світових релігій. Навіть атеїст в якісь моменти свого життя виявляється причетним до цього відчуття і може переживати (інтуїтивно!) близькість “невідомого Бога”. Як час, простір, ефір пронизують всі тіла і предмети світу, всієї Світобудови, так і згідно з нашим внутрішнім, глибинно інтуїтивним відчуттям божественної сутності добра, краси, сили, значущості життя, справедливості пронизують все добре, прекрасне, святе, могутнє, значне і справедливе у нашому житті» [5, с. 172–173].

Теорія розвитку людини як суб'єкта власного життя в рамках християнської психології набуває очевидного християнсько-орієнтованого змісту. Дотримуючись логіки побудови такої теорії за її основними категоріями, означеними В. І. Слободчиковим, – об'єкт (що розвивається?), його механізми чи рушійні сили (як дещо розвивається?), вектор розвитку (куди дещо розвивається?), результати розвитку (у що дещо розвивається?), означається такий теоретичний проект. Людина як комплементарна єдність тіла-душі-духа становить об'єкт розвитку, основними рушійними силами якого є онтологічні потенційні даності та інтенційні умови, онтологічне духовне устремління (повторимось «від звіра до Бога²) є метою статись активним учасником реалізації Божого плану спасіння.

З богословської точки зору, первинною онтологічно зумовленою активністю людини є *вільний вибір*. Людина, створена за образом і подобою Божою, від початку була наділена свободою вибору. Про це останнє вже йшлося раніше, тож тут уточнимо те, що видається важливим у контексті обговорюваної проблематики. Насправді вільним у своєму виборі є тільки той, хто дозрів у своїй структуральній свободі, тобто здатний підпорядкувати духові свою душу і тіло. Тільки в цьому випадку можна наблизитись до свободи Бога, і тільки за цих умов можна бути вільним у виборі – сповняти добро. Марк Аскет уточнив, що «добровільний вибір» полягає не просто у свободі вибору, а в свободі любити, тому що він є вибором з любові. Благодать вільного вибору полягає в тому, щоб «не звертатися до зла, а залишатися в добрі». Відповідно, дотримання заповідей віруючою

людиною – це не є щось для неї примусове, але в душі християнської любові є її активною життєвою позицією любові («Якщо любите ви мене, то мої заповіді берегтимете») (Лв. 14:15/).

У чисто психологічному сенсі «свобода людини як суб'єкта полягає в тому, щоб стати особистістю і припинити жити у відповідності із зовнішніми принципами, щоб здійснювати трансценденцію, виходячи таким чином за межі себе, щоб вибирати себе, бути самим собою й нести відповідальність за свій вибір перед самим собою. «Людина, що втрачає здатність регулювати свою активність із середини, стає все більш беззахисним об'єктом маніпуляції і навіть суб'єктивно починає тяжіти до статусу підлеглої, підпорядкованої волі іншого, який уособлює силу і владу» [6, с. 442].

Повертаючись до християнсько-психологічного ракурсу осмислення суб'єктності через категорію вибору, означмо ще одну позицію. Динаміка суб'єктності – це сходження людини від «людини старої» до «людини нової». Сутність «старої» людини визначає її Его-центрованість, а моральною характеристикою її «хотіння» є маніпуляція, підпорядкування, користолюбство. «Нова» ж людина в основу свого буття ставить Бога. Джерелом її прагнень є не вона сама, а Бог. Відмінність цих орієнтацій не змістово-ідейна, а функціональна. І перша, і друга вірить у Бога, але тільки «нова» людина робить його «принципом» свого буття, активно-діяльним центром, з яким вона «узгоджується» у вільній та унікально властивий їй індивідуальний спосіб. Довершеним прототипом «нової» людини, наприклад, можна вважати матір Терезу, Отця Піо.

«Нова людина» – це істинна людина. У свою чергу, В. І. Слободчиков вбачає в істинній людині святу людину (відомий психолог А. Маслоу сказав якось, що суспільство святих людей – це і є справжнє людство), процес становлення якої охоплює весь її склад – дух, душу і тіло і є обожненням (теосис), відновленням і набуттям образу і подоби Божої. «Цілісний дух людини, проявляючись через свою ноосферу раціональності, етичності та естетичності в безмежній множині думок, почуттів і бажань, разом з тим завжди залишається самим собою, зберігаючи свій якісний зміст і свою богоподібну сутність» [5].

Зазначмо, що позиція нової людини є активною, співдіяльною. Дехто може сказати, що це парадокс свободи, мовляв, якщо людина чинить волю Творця, то вона перестає бути вільною. Та це не так. Сама природа Бога має ексцентричний характер – Бог нічого не хоче для себе, принципом Його буття є «Буття від Себе». Таким чином, виконуючи волю Творця, людина проявляє власну волю в усій повноті її «видимої» і «невидимої», «пізнаної і непізнаної» реальності власного буття («Благословенний ти, Господи Боже, Вседержителю, що знаєш думки людські, що відаєш те, чого ми потребуємо, і багато більше, ніж ми просимо, або розуміємо..., і провидінням твоїм дай нам усе корисне...») [4, с. 175]).

Символічним образом життєвої позиції «нової» людини є людина з піднятими вгору та широко розпростертими руками, відкритими долонями, як символ потреби сходження Божої благодаті, готовності прийняти Божу волю, спроможності реалізувати їх у своєму житті, але не для себе, а задля ближніх, вона особистість-співтворець з відповідною місією. Очевидно, суть останньої «у тому, щоб ствердитись у статусі мудрого творця, свідомо й відповідально розв'язувати гносеологічні та онтологічні суперечності біологічного й соціального, психічного й непсихічного, індивідуального й суспільного, неповторного й універсального, суб'єктивного й об'єктивного, а також істинного й неістинного, доброго й злого, прекрасного і потворного, сутності й існування, життя і смерті, буття й небуття» [6, с. 519].

Суб'єктність «нової» людини стає спроможністю до духовного розвитку з очевидною пріоритетністю її онтологічно-трансцендентного полюсу, з превалюванням трансцендентно-екзистенційної інтуїції. А твердження християнсько-орієнтованого змісту «Вже живу не я, а живе в мені Христос» стає внутрішньою реальністю, реальністю, яка, проєктуючись назовні (рівень інтерсуб'єктності), стає видимою ознакою духовно-душевних перетворень людини.

На нашу думку, суб'єктність – як і особистісність, індивідуальність – є онтологічними ознаками людини, оскільки у них спільне джерело походження, спільна природа – ноологічна сутність. Водночас суб'єктність у стосунку до особистісності та індивідуальності, стає можливістю, умовою, засобом, інструментом розвитку останніх. Як даність та властивість духа, суб'єктність може бути не досить зреалізованою, певною мірою не вповні актуалізованою, а також zdeформованою (зміст та наслідки визначаються ступенем деформації останньої). Послугуючись запропонованими З. С. Карпенко категоріями «картографії інтегральної суб'єктності», підкреслимо, що з християнсько-психологічної точки зору людина потенційно є абсолютним суб'єктом – це свого роду початок і кінець її духовного розвитку, а її полісуб'єктність є морально-екзистенційним центром її духовного становлення, оскільки міра розвитку духовності людини визначається мірою добродійної участі людини в житті Іншого, ближнього.

Не заперечуючи важливість соціально-психологічних чинників в розгортанні суб'єктності людини, все ж акцент робимо на самій людині, її духовній організації як визначальному факторі активізації суб'єктності. В християнсько-психологічному розумінні онтологічна свобода людини є передумовою самовільної реалізації потенційної суб'єктності у відповідний індивідуальний спосіб. З християнсько-психологічної точки зору субстанційний зміст суб'єктності людини співпадає з потенційним, не завжди очевидним психо-біологічним субстратом, тобто людина має у собі все необхідне для того, щоб стати тим, ким вона може стати залежно від низки здійснених життєвих виборів.

Очевидно, не може бути мови про загальноприйнятий спосіб стимулювання суб'єктності людини в умовах її виховання чи навчання. Має слухність В. О. Татенко, коли стверджує, «що неправильно говорити про якесь цілеспрямоване формування індивіда як суб'єкта психічної активності, але тільки про більш чи менш сприятливі соціо-біологічні умови, які сприяють його спонтанному саморозгортанню, саморозвитку, самоздійсненню... Таким чином, мова повинна йти не про виникнення суб'єктної активності в дошкільному, молодшому шкільному, підлітковому або якому-небудь іншому віці, але про її генетичні рівні і форми. Причому на кожному з етапів онтогенезу індивід виступає як цілісний суб'єкт психічної активності певного рівня розвитку (спочатку несвідомого, а потім все більше свідомого)... Суб'єкт завжди є (має себе), “наявним” і завжди перебуває в стані самостановлення, самовдосконалення і саморозвитку» [7, с. 54].

Саме духовна іпостась визначає суб'єктний принцип реалізації людської активності як творчого самотрансцендування у формі вчинку. Вчинок є вищою формою душевно-духовної активності (В. А. Роменець), показником рівня розвитку (від автора. – стану) душі людини (О. А. Донченко) та міри використання координувальної здатності її духа по відношенню до душі та тіла. «Божественне життя не накладається на нас, як одяга на тіло; воно всередині в нас; воно просочує нас, як сік дерево з усіма його частинами. Воно проникає в усе наше єство, як душа в тіло, так, що відтепер кожен наш вчинок вже не просто людський, а богочоловічий, який тим самим набуває неминуче вічної вартості» [4, с. 177].

«Емпірична людина, конкретний індивід, якому відкрилась таємниця його існування як кінцевого буття, обмеженого часовим відрізком між народженням і смертю, приречений стверджувати себе у протилежності як жива нескінченність, як вічне перебування, а отже, не просто проживати відведений час, не просто існувати, а творити своє життя як історію вчинків, як історію сутнісного існування. Чим меншу відстань між окремими вчинками вдається людині встановити, тим більше історія її життя наближається до життя як вчинку, до трансцендентального існування, а отже, до єднання з вічним, божественно-космічним» [6, с. 519–520].

Життя людини ознаменоване вчинком від моменту її зачаття, хоча й опосередковано через інших. Ствердне «так» її батьків на факт її «зародження» є їх первинною «вчинковою формою зустрічі», в якій відтворено ставлення до неї ще ненародженої. «Для екзистенціалізму, що в своїх коріннях органічно переплетений з феноменологією, світ, у який “закинута людина і якому при першій зустрічі вона каже “так”, – це світ панування

необхідності, детермінації іззовні, пригнічення неповторно-індивідуального, особистого загальним, заперечення свободи, це світ, в якому знищується оригінальність особистості» (М. О. Бердяєв) [6, с. 513].

З богословської точки зору, онтологічний смисл людського життя полягає в активній участі людини в реалізації Божого плану. Її активна позиція є відповіддю на онтологічний заклик, який здатна почути тільки вона – людина, що робить її, з одного боку, спроможною до вчинків, а з іншого – наділяє її відповідальністю за них. Враховуючи еклезіологічну точку зору богослов'я, можна сказати, що Бог-Отець *ініціює* вчинкову духовну активність людини, Бог-Син її *інститує*, а Бог-Святий Дух *конститує*. Іпостась Бога як Сина визначає христоформність відповіді людини на онтологічний заклик. Вельми вдале символічне порівняння співдії Бога, Сина та Святого Духа знаходимо в Отця Церкви К. Єрусалимського – Бог є джерелом річки, Син – її руслом, а Святий Дух – власне водою [4]. В такому розумінні вчинок людини за своєю формою є завжди христоцентричним, а його духовний зміст є відображенням рівня індивідуальної спроможності людини до реалізації своєї істинної природи.

«Завжди залишаються засади неосяжності, непередбаченості поведінки і життя людини, що зумовлене належністю людської істоти до вищого, надприродного начала, її причетності до Животворної Божої Сили, яка створює і дарує справжню реальність безумовно значущого буття. У свободі людини здійснюється її належність до істинного божественного буття. Тут реалізується її боголюдяність (христоцентричний аспект життя-пізнання людського), яка, однак, не означає тотожності особистості людини з Богом – інакше це була б не особистість, а чистий інструмент Абсолютної Божої Волі, що було б безжиттєво» [5, с. 163].

Висновки. Таким чином, приходимо до розуміння того, що суб'єктність людини є складним багаторівневим феноменом, функціональний зміст якого визначає онтологічна доцільність існування людини як тіла-душі-духа. Існують три онтологічні рівні суб'єктності: рівень духа – суб'єктна духовна активність постає як реалізація свободи вибору, ціннісне самовизначення і цілепокладання; рівень душі існує як матриця різних форм психічної активності, робота переживання; рівень тіла – як реалізація поведінкових програм в конкретних видах предметної діяльності. Отже, суб'єктність за змістом не тотожна поняттю «психічна активність». Остання є тільки різновидом прояву духовного начала, але не охоплює усієї глибини і повноти змісту суб'єктності. Можна говорити про духовну, психічну, соціальну активності, культуро- і життєтворчість як, зрештою, й про біо-фізіологічне функціонування й тілесну експресію. Феномен суб'єктності проявлятиметься по-різному на різних рівнях функціонування людини: як індивіда, особистості чи індивідуальності. У свою чергу, душевна іпостась визначає онтологічний *спосіб актуалізації* суб'єктності людини – *інтуїція*, а духовна задає онтологічний *спосіб її реалізації* – *вчинок*.

1. Донченко, О. А. (2006). Фрактальність психіки і суб'єктність. В.О. Татенко (Ред.), *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії*. (с. 117-143). К.: Либідь.

2. Карпенко, З. С. (2018). *Аксіологічна психологія особистості: монографія*. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

3. Карпенко, З. С. (2006). Картографія інтегральної суб'єктності: пост-постмодерністський проект. В.О. Татенко (Ред.), *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії*. (с. 157-175). К.: Либідь.

4. Климишин, О. І. (2013). *Християнсько-психологічні основи духовного розвитку особистості*. (Дис. док. психол. наук). Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Київ.

5. Онищенко, В.Д. (1998). *Філософія духа і духовного пізнання: Християнсько-філософська ноологія*. Львів: Логос.

6. Киричук О. В., Роменець В. А. (Ред.). (1995). *Основи психології: Підручник*. К.: Либідь.

7. Татенко, В. О. (2000). Суб'єктне ядро в системі психіки. Карпенко З. С., І. М. Гоян (Ред.). *Методологічні і теоретичні проблеми психології: Хрестоматія*. (с. 49-54). Івано-Франківськ: Плай.

8. Татенко, В. О. (2006). Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. Татенко В. О. (Ред.). *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії*. (с. 316-358). К.: Либідь.

REFERENCES

1. Donchenko, O. A. (2006). Fraktalnist psykhyky i subiektnist [Fractality of the psyche and activity]. Tatenko V.O. (Red.). *Liudyna. Subiekt. Vchynok: Filosofs'ko-psykhologichni studii* [Man. The subject Action: Philosophical and psychological studies]. (p. 117-143). K.: Lybid. (ukr).
2. Karpenko, Z. S. (2009). *Aksiologichna psykholgiya osobystosti: monografiya* [Axiological personality psychology: [monograph]. Ivano-Frankivsk: DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka». (ukr).
3. Karpenko, Z. S. (2006). Kartografiia integral`noi sub`iektnosti: post-postmodernistskii proekt [Cartography of Integral activity: post-postmodern project]. Tatenko V.O. (Red.). *Liudyna. Subiekt. Vchynok: Filosofs'ko-psykhologichni studii* [Man. The subject Action: Philosophical and psychological studies]. (p. 157-175). K.: Lybid. (ukr).
4. Klymyshyn, O. I. (2013). *Khrystyiansko-psykhologichni osnovy dukhovnoho rozvytku osobystosti*. (Dys. dok. psykol. nauk) [Christian psychological foundations of spirituality of identity. (Dissertation for the degree of Doctor of Psychological Sciences)]. Natsionalnyy pedahohichnyy universytet im. M.P. Drahomanova, Kyiv. (ukr).
5. Onyshchenko, V. D. (1998). *Filosofia dukha i dukhovnoho piznannia: Khrystyians'ko-filosofs'ka noologiya* [Philosophy of spirit and spiritual cognition: christian philosophical poetry]. Lviv: Logos. (ukr).
6. Kyrychuk, O. V., Roments V. A. (Ed.). (1995). *Osnovy psykholgii: Pidruchnyk* [Fundamentals of Psychology: Textbook]. K.: Lybid. (ukr).
7. Tatenko, V. O. (2000). Subiektne iadro v systemi psykhyky [Subjective core in the psyche]. Karpenko, Z. C., Goian, I. M. (Ed.). *Metodologichni i teoretychni problemy psykholgii: Xrestomatiiia* [Methodological and theoretical problems of psychology: Hermes]. (p. 49-54). Ivano-Frankivsk: Plai. (ukr).
8. Tatenko, V. O. (2006). Subiektno-vchynkova paradygma v suchasni psykholgii [Subjective-task paradigm in modern psychology]. Tatenko V. O. (Red.). *Liudyna. Subiekt. Vchynok: Filosofs'ko-psykhologichni studii* [Man. The subject Action: Philosophical and psychological studies]. (p. 316-358). K.: Lybid. (ukr).

Olha Klymyshyn**PHENOMENOLOGY OF HUMAN AS AN ACTIVE SUBJECT FROM THE POSITION OF CHRISTIAN PSYCHOLOGY**

The article presents the Christian-oriented paradigm of subjectivity of man. The historical act of the psychology will legally lead to the teleologically determined holistic presentation of the person as a physical-soul-spiritual reality and as a carrier and a subject of the spiritual aspirations and abilities. This is also a paradigm of the modern social psychology, Christian-oriented, based on the exposition of the Christian personality on the post-nonclassical type of rationality. Subjectivity is seen as a complex multipsychospiritual phenomenon, the functional content of which determines the feasibility of ontological existence of human as body-mind-spirit. The precious prototype, the "Sample" of its development that teleologically induces it, but also contains the necessary configuration of the instincts that provide the actual ability of the subject to spiritual self-realization (the implementation causal causality) is not only in the transcendental and ontological nature of man. Activity represents divine and human in their synergistic alliance with regard to the initiation, actualization and realization of vital activity at three levels: the spirit – the realization of freedom of choice, value self-determination and goal-setting; the soul - finding personal meaning through experience; the body level - the implementation of behavioral programs in specific types of substantive activities. At the same time, soul hypostasis defines an intuitive way as a priority to actualize activity, and the spiritual determines the way of its implementation through the act. The Divine Spirit determines the creative nature of the human activity of life as Love (from Love, in Love, for Love), giving the person the ontological status of the co-creator. Love as a semantic disposition motivated by the spirit of personality acts is the leading factor in the activity inspired by God.

Keywords: identity, subjectivity, spiritual development, spiritual activity, mental activity, social activity, culture and lifecreation, bio-physiological functioning, bodily expression.

УДК 159.923

doi: 10.15330/ps.9.1.30-34

Leonid Levit

Center for psychological health and education (Minsk, Belarus)

leolev44@tut.by

**EGOLOGY INSTEAD OF PSYCHOLOGY:
WHAT IS WRONG WITH THE GODDESS?**

The article contains a critical analysis of the ancient Greek myth about the goddess Psyche, whose name was given to psychology. The author of the paper demonstrates, that popularity of the given story is determined by the widely spread positive illusions, which are peculiar to human psyche. At the same time, the ideas about the object of psychology, which are based on the ancient myth, are non-adequate from the scientific point of view. They hamper the progress of psychology towards a full-fledged science. The paper proves the necessity and possibility of implementing the term «egoism» as the central notion in the ultimate fundamental theory for modern psychology («egology») and the adjacent sciences, thus building a logical scientific hierarchy «bio-psycho-socio». The arguments under consideration are based on theoretical discourse as well as on experimental results obtained by the author in longitudinal investigations with the help of the ESM techniques. The suggested operation brings multiple benefits for psychology as well as some changes in morality and religion. The author regards that it will help psychology to transform gradually into real scientific discipline and will further scientific progress in general.

Keywords: altruism, mythology, morality, science, positive illusions, psychology, religion, egoism.

Introduction. Well-known that the science psychology was given its name in honor of the ancient Greek goddess Psyche. In this article I shall try to clear up the reasonableness and some hidden consequences of such an operation. Does the title «psychology» correctly reflect the object and the essence of truly scientific investigations? It looks like the unsolvable problems of this discipline are somehow «programmed» by its name (like in the case of a new ship). First of all, it is necessary to comprehend the ideas underlying the ancient myth.

Psyche and psychology: a brief history. Originally, Psyche was an ordinary girl, though the most beautiful among three sisters. Consequently, Eros, the son of Aphrodite, fell in love with the young girl. Aphrodite did not like this. Therefore, she forced Psyche to undergo a number of very difficult trials. Surprisingly for Aphrodite, the young girl coped with all the tests successfully. Later on, with the help of Zeus, Psyche turned into the immortal goddess. Thus, her love to Eros as well as their family happiness became eternal. Their daughter was given the name of Volupia, which means «pleasure».

In the illustrations to the myth, Psyche was usually depicted with butterfly wings, which underlined her «lightness» associated with the easiness of breathing. Really, there exists an ancient idea according to which, mental power (the soul) can take the form of a breath, of a smoke, of a shadow or a dream. In the «Iliade», the last breath of a dying warrior was called *psyche* [14]. In nature, a flying butterfly «magically» arises from a crawling caterpillar – similar to ordinary girl turning into goddess.

Why is just Psyche? The psychology got its name in the XVIIIth century due to Christian Wolf – the German theologian and philosopher. It is well known, that the myth about Psyche is one of the most popular among the readers. Most probably, that occurred due to «happy end» of the story as well as some other pleasant details: the beauty of the main heroine, attention from the «highest powers» towards her, the ability of Psyche to cope with the serious trials and get the rewards: to become a goddess, find the eternal love and family happiness.

All the above-mentioned peculiarities are in chime with the *positive illusions* – partially or fully false positive beliefs, which are natural for a human brain [3]. Thus, a number of social studies demonstrate the widespread effect of the false uniqueness – a person's tendency to overestimate her positive (in fact, strongly desired) traits of character and underestimate the negative ones [1]. Other positive illusions are based on an unrealistic optimism and an individual ability to control the environment. For example, most of the people believe that their own future

will be better than the «statistical» assumptions about it. The placebo effect in psychotherapy and medicine also rests on positive illusions.

Thus, the popularity of the Psyche myth can be explained by its ability to confirm the main positive illusions of humans: the dreams about one's own uniqueness and the belief in a better future. Most of the people cannot live without such ideas, though the latest almost never actualize. Now, let us check to which extent the story of Psyche is connected to the difficulties of academic psychology.

The irremovable defects of psychology. It will not be an exaggeration to say, that psychology appeared on the basis of religion. Thus, the already known Christian Wolf tried to explain psychic phenomena as emanating from God's existence. Consequently, psychology is the only *science* wearing the goddess's name. This fact is unprecedented in the history of science and inadmissible from our point of view. In fact, psychology only *pretends* to be a science.

The mysterious and immaterial, the «winged» soul is still considered to be the object of a scientific exploration. Such a tradition not only reinforces the difficulties of the psychology's integration into the unified system of sciences, but also influences the conduction of investigations and interpretation of the obtained results. The confusion in proper understanding of the central concept of the scientific discipline inevitably gives birth to chimeras in the consequent discourse and conclusions of an explorer. Therefore, one can witness thousands of pseudopsychological theories, which have no contact with the deep lying truth and even with each other. While Christian Wolf, having adopted the irrational postulate (God's existence), unsuccessfully tried to make rational conclusions about the functions of human soul, modern adepts of Psyche begin their experiments without understanding *what* they really explore.

In the scientific hierarchy, the psychology borders with the biology at the «bottom» and with the social sciences – at the «top». The main difficulty in the «bio-psycho» transition lies in the well-known psychophysiological (more broadly, psychophysical) problem, stating the impossibility of a smooth explanation of how consciousness evolved from non-living substance. What concerns «psycho-socio», the scientists cannot define the ratio between the «individual» and the «social» in humans. Consequently, there are endless and useless debates, whether psychological phenomena are centered inside the organism, in the environment, or they are not centered at all [14, p. 25].

In such situation, it becomes clear that all the attempts of construction of the general vertical «axis» for all three groups of sciences will be blocked by the absence of a common basis (and basic terms) for them. In other words, there's no linking category (except offered by the author below), which could be simultaneously relevant for «bio», for «psycho» and for «socio».

Modern psychology still stays under the strong influence of the traditional moral norms, which have also appeared on the religious basis. The mix of science and morality, typical for psychology (as well as for other humanitarian disciplines) leads to intolerable confusion of the established facts (what *is*) and moral judgments (what *has to be*). The pure science in this case turns into ideology, while a scientific worker – into a moralist and propagandist.

Thus, the eternal value of truth loses its priority for the investigator, being replaced by the value of a short-termed good. The oblivion of truth (while its priority should be common for *all* the scientists) leads to numerous conflicts – at least, among the post-Soviet psychologists and their «academic schools». The scale of such confrontation can not be even imagined among the workers in the sphere of natural («non-mythological») disciplines. A few scientists who show real, not godlike human nature and the picture of society, can still be censored and ostracized (Stanley Milgram's case was one of the most famous).

Now, let me put the given regularities into a broader frame.

Psychology: «utopia» defeats «tragedy». In the previous decades, there have formed two main views on the human nature and society: the «tragic» view (TV) and the «utopian» view (UV). According to TV, the invariance of a person's character and behavior is largely defined by her inborn *egoism* – the disposition in one's own favor and the priority of self-interest. While the

UV declares, that a newborn child is a kind of a «blank slate», thus being able to change endlessly for the better and actualize her potential in a splendid future society [11].

Though the tragic view, being supported by a bulk of studies (as well as by numerous lessons of history), is much more accurate, the UV, backed by positive illusions, greatly prevails among the post-Soviet psychologists – at least, in their publications [10, pp. 57–60]. Accordingly, egoism seems to be the most negatively loaded concept, although many representatives of the humanitarian disciplines attend to the interests (egoism) of power. Therefore, to belong to the utopian camp as well as to blame egoism is convenient and beneficial – just from the *egoistic* point of view.

Most vividly, the defects of the utopian approach can be seen in positive psychology, which ignores the indissoluble connection between good and evil, declaring the possibility of finding «pure happiness». Thus, positive psychologists do nothing more than serve people's positive illusions (and earn good money from such service). So, should we be surprised by the fact that the name of the discipline, claiming to be a *science*, is still embodied by the fictitious personage (Psyche), who arranged her private life and even achieved immortality with the help of supernatural powers?

The solution: egology instead of psychology. As far as we can see, the ancient Greek myth does not correspond to any truth. Still, if one is eager to find (without fail) a solid basis for psychology in the deep antiquity, he can discover another, a much more adequate view. Thus, in the Judaic tradition, the «soul» was associated not with breathing (this should be studied by pulmonologists, not psychologists), but with the needs and desires of an individual, with an alive person and her entire organism. It is important, such a view was adopted in the Old Testament and later – in the New Testament. Thus, the original Christianity, in distinction from the Ancient Greek paganism, does not separate soul from the body.

Adoption of such a view as «basical» for psychology helps to solve most of the methodological problems of this discipline. Consequently, the term «egoism», associated with the individual wills and desires, should lose most of its negative connotations and become a central concept of a new science – *egology*. Accordingly, the author's dual-system (one of which is the «Egoism» system) and multilevel conception («Person-Oriented Conception of Happiness» – POCH) should become the ultimate theory for a new science – at least, during the transitional period [9].

In our opinion, based on numerous scientific data (spreading from genetics to economics) as well as the results obtained in the longitudinal experiments, egoism, can be considered the *only* primary and the deepest unconscious human motivation [4; 7; 8]. Of course, in most questions we fully agree with the theses of the Psychological Egoism theory [12]. Therefore, we argue, people cannot avoid their own egoism (even fulfilling the utmost altruistic activity), but they are able to make choices in favor of the egoism's «higher» forms connected to individual self-development and self-realization [5].

When all the necessary substitutions are fulfilled, the «egologist» faces several alluring possibilities for solving inveterate problems of psychology. Here are the main three, although, there are many more.

1. Egoism, taken as a person's care about her interests [13], immediately shows the *direction* for further investigation – in distinction from the static and diffuse «soul» or «psyche».

2. Biological roots of egoism, connected to the instinct of self-preservation together with the fundamental needs of the organism, enable the solution of the psychophysiological problem, which was impossible in the frame of the traditional body and soul separation.

3. Egoism has a variety of representations on the level of *social* interactions – in the forms of group egoism, reciprocal altruism and so on. That gives an opportunity to construct the long-awaited and non-contradictory, unified axis «bio-psycho-socio» within the modern scientific hierarchy.

It is pleasant to think, that our science, having taken only one universal concept at its basis, can become even closer to the construction of the ultimate theory than natural disciplines,

which, according to S. Weinberg, will need *several* simple laws [15]. Nevertheless, even under such conditions the variety of psychological (egological) phenomena will not be reduced: egoism has an abundance of manifestations which are represented at different levels of human consciousness (and our theoretical model).

As soon as egoism, taken as a global and universal concept, is denuded from most of its former negative connotations, the «tragic» view on humanity and society should be renamed into the «realistic» one. The new opposition between «realism» and «utopism» in humanitarian sciences (instead of «utopia» versus «tragedy» in Pinker's terminology) seems much more precise.

By the way, we have discovered that the term «individualism», close to egoism, has no separate, independent meanings, which could not be included into the «egoism» notion. Of course, the most widespread positive illusions (see above) are also created and fuelled by the underlying egoism.

The author has elaborated a number of practical applications within a new frame; among them – the Personal Uniqueness Therapy [6]. All the techniques are represented in my latest monograph [10] and plenty of articles published in Russian language.

Still, I feel sometimes perplexed that nobody before has offered all the above-mentioned possibilities. For me, they seem so obvious, natural and proved by a bulk of data from different sciences. None has tried to argue with me or discuss the topic during the previous years, even when I defended my Doctoral dissertation in 2016. Just the *professional egoism* of the psychologists seems to be the most probable explanation for such a silence: «good (for us) is more important than truth for all».

Egoism, morality and religion. From now on, a religious person should not feel guilt for being an egoistic creature, because the old religious idea of original sin surprisingly coincides with the modern scientific theses about the ultimate nature of people's universal egoism. If God endows all the people with egoism, then, egoism can not be considered as absolutely bad. We can also remind the famous phrase said by Martin Luther: «The *saint* notices egoism in his every motive» [2]. This means, first of all, that high morality is associated with realizing of one's own egoism, not with its denial or suppression. A person being aware of her interior egoism, may try to «counterbalance» it with a «good» and «moral» (altruistic) behavior. Thus, egoism may become not an obstacle, but a stimulus for moral self-perfection.

That's why, we do not await any shocks in the sphere of morality, if our suggestions will be implemented. Nevertheless, we suppose that some important positive changes will occur. People will become less hypocritical; it will be almost impossible to manipulate them, since the real (selfish) goals of the manipulator hidden behind his altruistic rhetoric will be easily recognized. And, most important, people will begin to value self-analysis – in order to know their genuine wishes and live their genuine life.

REFERENCES

1. Goethals, G. R., Messick, D.M. & Allison, S.T. (1991). The Uniqueness Bias: Studies of Constructive Social Comparison. *Social comparison: Contemporary theory and research*, 149-176.
2. Hartung, J. (2002). So Be Good for Goodness' Sake. *Behavioral and Brain Sciences*, 25, 261-263.
3. Lane, T. J., Flanagan, O. (2013). Neuroexistentialism, Eudaimonics, and Positive Illusions. *Mind and Society: Cognitive Science Meets the Philosophy of the Social Sciences*, 1-28.
4. Levit, L. Z. (2014). *The Use of the Experience Sampling Methods (ESM) in Happiness Explorations*. Minsk: RIVSH.
5. Levit, L. Z. (2014). Person-Oriented Conception of Happiness and Some Personality Theories: Comparative Analysis. *SAGE Open. January-March, 2014. Published 10 January 2014*, 1-7.
6. Levit, L. Z. (2014). Personal Uniqueness Therapy: Living with an Inner Ideal. *American Journal of Applied Psychology*, 3(1), 1-7.
7. Levit, L. Z. (2014). Egoism and Altruism: the «Antagonists» or the «Brothers»? *Journal of Studies in Social Sciences*, 7(2), 164-188.
8. Levit, L. Z. (2015). Exploring the Psychology of Happiness: The Latest Experimental Results. *Psychology and Social Behavior Research*, 3 (1), 1-10.

9. Levit, L. Z. (2017). Person-Oriented Conception of Happiness as the Ultimate Psychological Theory: Ten Main Reasons. *American Journal of Library and Information Science*, 1 (1), 15-18.
10. Levit, L. Z. (2017). *Universal Egoism*. Minsk: Kolas.
11. Pinker, S. (2002). *The Blank Slate*. New York: Penguin Books.
12. Psychological Egoism (2010). Retrieved from <http://www.iep.utm.edu/>.
13. Rand, A. (2015). *The Virtue of Selfishness*. New York: Signet.
14. Smith, N. (2001). *Current Systems in Psychology*. Wadsworth.
15. Weinberg, S. (1994). *Dreams of a Final Theory*. New York: Vintage.

Леонід Левіт

ЕГОЛОГІЯ ЗАМІСТЬ ПСИХОЛОГІЇ: ЩО НЕ ТАК З БОГИНЕЮ?

Стаття містить критичний аналіз давньогрецького міфу про богиню Психею, ім'я якої дане психології. Автор статті демонструє, що популярність цього оповідання визначається широко поширеними позитивними ілюзіями, які властиві людській психіці. Водночас ідеї про об'єкт психології, що базуються на древньому міфі, є недоцільними з наукової точки зору. Вони перешкоджають руху психології до повноцінної науки. У статті обґрунтовується необхідність і можливість застосування терміну «егоїзм» як центрального поняття в основній фундаментальній теорії сучасної психології («егології») і суміжних науках, що вибудовує логічну наукову ієрархію «біо-психо-соціо». Розглянуті аргументи ґрунтуються як на теоретичному дискурсі, так і на експериментальних результатах, отриманих автором в процесі довготривалих досліджень за допомогою методів ESM. Запропонована операція дає багато переваг для психології, а також для деяких змін у моралі та релігії. Автор вважає, що це допоможе психології поступово трансформуватися у справжню наукову дисципліну і сприятиме науковому прогресу в цілому.

Ключові слова: альтруїзм, міфологія, мораль, наука, позитивні ілюзії, психологія, релігія, егоїзм.

УДК 159.9

doi: 10.15330/ps.9.1.35-44

Зоряна Ковальчук

Львівський державний університет внутрішніх справ

zoriana01051974@i.ua

ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ

У статті теоретично обґрунтовано та емпірично доведено вплив особистісних властивостей на формування професійної деформації працівників ризиконебезпечних професій, зокрема слідчих та оперуповноважених підрозділів національної поліції України. Зазначено, що професійно важливі якості у фахівця розвиваються під час тривалої професійної діяльності, а разом з тим працівник набуває й інших якостей, які деформують особистість. Отже, у процесі професійного становлення відбувається і розвиток різноманітних професійних деструкцій. З метою виявлення деформаційних процесів працівників правоохоронних органів різних підрозділів та визначення шляхів їх профілактики авторка провела емпіричне дослідження, використавши низку психодіагностичних методик, зокрема, «Визначення психічного вигорання» О. О. Рукавишнікова, «Визначення інтегральних форм комунікативної агресивності» В. В. Бойка, «Вивчення інтегральних акцентуацій особистості» К. Леонгарда, модифікація С. Шмішека, «Особистісний опитувальник» Г. Айзенка, опитувальник «Професійне вигорання» (К. Маслач, С. Джексон, адаптовано Н. Є. Водоп'яною). Кореляційний аналіз показав, що у слідчих виявлено професійне «вигорання», пов'язане з психоемоційним виснаженням, особистісним віддаленням, професійною мотивацією, спонтанністю агресії, екстраверсією-інтроверсією, редукацією персональних досягнень. В оперуповноважених професійне «вигорання» пов'язане з деперсоналізацією, екстраверсією-інтроверсією, невмінням переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти, особистісним віддаленням, ритуалізацією агресії, аутоагресією та емоційним виснаженням. Перспектива досліджень полягає у розробці рекомендацій щодо кадрового відбору на вищевказані професії з урахуванням особистісних властивостей претендентів на посади та профілактиці й використанні корекційних методів з метою зниження рівня професійного «вигорання» серед працівників поліцейських підрозділів та інших ризиконебезпечних професій.

Ключові слова: професійна деформація, професійне «вигорання», ризиконебезпечні професії, слідчі, оперуповноважені, емоційне виснаження.

Постановка проблеми. Професійно важливі якості у фахівця розвиваються під час тривалої професійної діяльності. Разом з тим працівник набуває й інших якостей, які деформують особистість. У процесі професійного становлення відбувається і розвиток різноманітних професійних деструкцій.

Вивченню професійної деформації присвятили свої наукові пошуки В. С. Медведєв, В. Я. Кікоть, Р.-В. В. Кісіль, Н. Є. Афанасьєва, Д. Трунов), визначили компоненти синдрому «професійного вигорання» В. В. Бойко, О. О. Рукавишніков, розглянули прояви професійної деформації працівників органів внутрішніх справ Н. П. Матюхіна, В. С. Олійников, Н. Є. Водоп'янова, Є. С. Старченкова та інші.

Однак теоретичні та емпіричні надбання у галузі знань, не досить повно розкривають психологічну сутність професійних деформацій та феномен професійного «вигорання», що, власне, і обмежує розуміння деформаційних процесів як руйнівного явища в сучасному суспільстві. Такий стан вивчення зазначеної проблеми вимагає психологічної розробки концепції деформаційних процесів особистості, всебічного дослідження цього явища в руслі сучасної психологічної науки.

Метою статті є теоретично обґрунтувати та емпірично довести вплив особистісних властивостей працівників поліцейських підрозділів, робота яких є ризиконебезпечною, на формування в них професійної деформації.

Аналіз останніх публікацій. На думку З. Р. Кісіль, під час професійного становлення особистість набуває не лише специфічні вміння та навички, але й особливе відчуття причетності до поглядів, шаблонів поведінки, цінностей, які характерні для носіїв певної професії [2, с. 165].

У зв'язку з тривалою професійною діяльністю працівники поліції починають настільки ототожнювати себе з професійними обов'язками, певними цінностями, шаблонами

і таке інше, що втрачають відчуття тієї реальності, яка, власне, відмежовує функціонування здорової людини від деструктивних процесів. Така деструктивна «роль» стає «хронічною» у житті працівників поліції. Враховуючи також той факт, що необхідно часто діяти в умовах ризику, у вкрай екстремальних ситуаціях, фахівці правоохоронних органів упродовж тривалої професійної діяльності стають доволі підозрілими, дратівливими, надмірно обачливими, обережними, агресивними, більш жорстокими та з постійним відчуттям професійного обов'язку.

На переконання В. С. Медведєва, деформаційний процес поліцейських в сучасному суспільстві – це та ціна, яку особа сплачує за високий рівень мотивації, натхнення в контексті виконання професійно важливих завдань [4, с. 112].

Деформація поліцейських – феномен, який наносить неймовірної шкоди підрозділам поліції та назагал позбавляє повсякденної здорової діяльності осіб, які зазнали її руйнівного впливу.

Враховуючи цей факт, О. Ю. Синявська стверджує, що є особливо динамічний процес надзвичайних екстремальних подій, які постійно трапляються у професії працівників поліції та внаслідок яких працівники дістають поранення або навіть наражаються на смерть [5, с. 98–99].

Виклад основного матеріалу. З метою виявлення деформаційних процесів працівників правоохоронних органів різних підрозділів та визначення шляхів їх профілактики, нами було проведено емпіричне дослідження у Пустомитівському районному відділі ГУНП України у Львівській області. Вибірка становила 80 працівників різних підрозділів, з них 35 слідчих та 45 оперуповноважених. 26 осіб працюють в правоохоронних органах 1 рік; 9 осіб – 3 роки; 5 осіб – 5 років; 9 осіб – 7 років; 13 осіб – 10 років; 8 осіб – 15 років, 3 особи – 20 років та 7 осіб – 25 років служби в органах внутрішніх справ. Вік досліджуваних охоплював діапазон від 25 до 57 років.

При проведенні емпіричного дослідження використовувались наступні методики: «Визначення психічного вигорання» О. О. Рукавишнікова, «Визначення інтегральних форм комунікативної агресивності» В. В. Бойка, «Вивчення інтегральних акцентуацій особистості» К. Леонгарда, модифікація С. Шмішека, «Особистісний опитувальник» Г. Айзенка, опитувальник «Професійне вигорання» (К. Маслач, С. Джексон, адаптовано Н. Є. Водоп'яною).

Припускаємо, що професійній деформації працівників внутрішніх справ передують емоційне вигорання та зумовлені ним особистісні властивості, а також деякі сталі характеристики особистості (психоемоційне виснаження, особистісне віддалення, професійна мотивація; агресивність; акцентуації характеру; екстра- та інтроверсія, нейротизм; тип темпераменту, емоційне виснаження, деперсоналізація та редукція персональних досягнень).

З цією метою проведено кореляційний аналіз, результати якого описані нижче.

Рис. 1. Кореляційна плеяда психоемоційного виснаження, спонтанності агресії та невмінням переключати агресію на діяльність

У слідчих виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між психоемоційним виснаженням та спонтанністю агресії ($r=0,547$; $p=0,05$). При високих показниках психоемоційного виснаження показники спонтанності агресії теж були високими. Також був

виявлений прямий позитивний кореляційний зв'язок між психоемоційним виснаженням та невмінням переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти ($r=0,423$; $p=0,01$). При високих показниках психоемоційного виснаження показники невміння переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти були також високими.

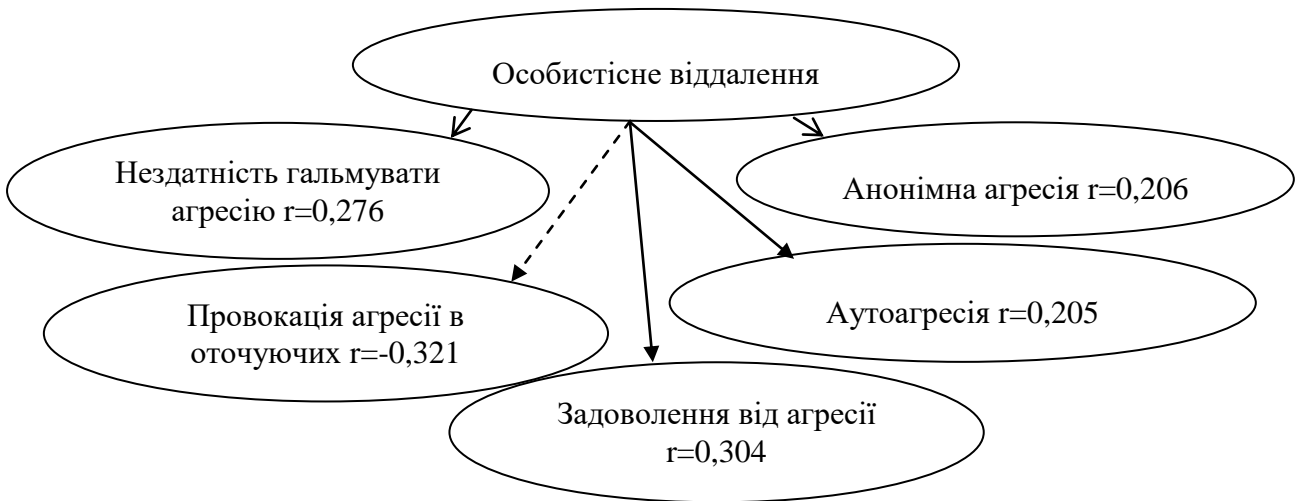

Рис. 2. Кореляційна плеяда особистісного віддалення, нездатності гальмувати агресію, анонімної агресії, провокації агресії в навколишніх, аутоагресії та задоволення від агресії

У слідчих виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між особистісним віддаленням та нездатністю гальмувати агресію ($r=0,276$; $p=0,05$); анонімною агресією ($r=0,206$; $p=0,05$); аутоагресією ($r=0,205$; $p=0,01$) та задоволенням від агресії ($r=0,304$; $p=0,01$). При високих показниках особистісного віддалення показники нездатності гальмувати агресію, анонімної агресії, аутоагресії та задоволення від агресії також були високими. Існував негативний обернений кореляційний зв'язок між особистісним віддаленням та провокацією агресії в навколишніх ($r=-0,321$; $p=0,05$). При високих показниках особистісного віддалення показники провокації агресії в навколишніх були низькими.

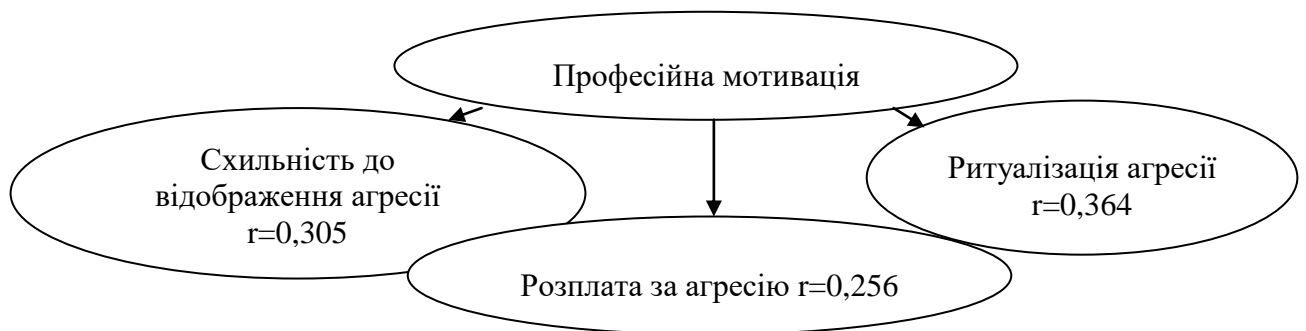

Рис. 3. Кореляційна плеяда професійної мотивації, схильності до відображення агресії, ритуалізації агресії та розплати за агресію

У слідчих виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між професійною мотивацією та схильністю до відображення агресії ($r=0,305$; $p=0,05$); ритуалізацією агресії ($r=0,364$; $p=0,01$) та розплатою за агресію ($r=0,256$; $p=0,05$). При високих показниках професійної мотивації показники схильності до відображення агресії, ритуалізація агресії та розплати за агресію були також високими.

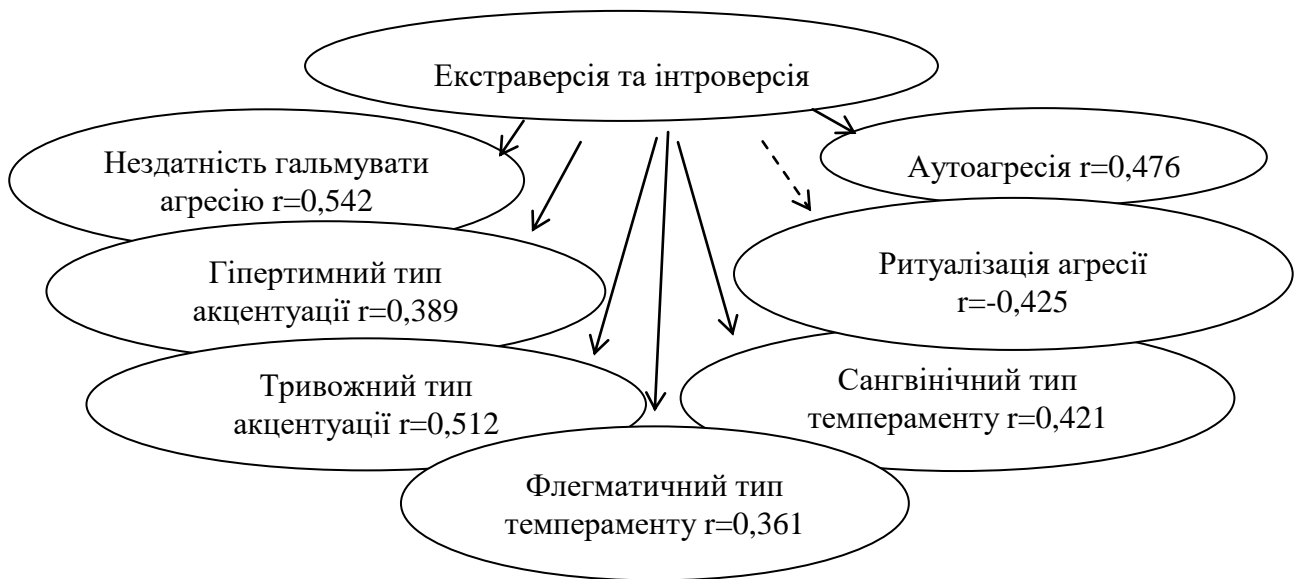

Рис. 4. Кореляційна плеяда екстраверсії та інтроверсії, нездатності гальмувати агресію, аутоагресії, ритуалізація агресії, гіпертимного та тривожного типів акцентуації характеру, сангвінічного та флегматичного типів темпераменту особистості

У слідчих виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між екстраверсією-інтроверсією та нездатністю гальмувати агресію ($p=0,542$; $p=0,05$); аутоагресією ($r=0,476$; $p=0,01$); гіпертимним типом акцентуації ($r=0,389$; $p=0,05$); тривожним типом акцентуації ($r=0,512$; $p=0,01$); сангвінічним типом темпераменту ($r=0,421$; $p=0,05$) та флегматичним типом темпераменту ($r=0,361$; $p=0,05$). При високих показниках екстраверсії-інтроверсії показники нездатності гальмувати агресію, аутоагресії, гіпертимного та тривожного типів акцентуації характеру, сангвінічного та флегматичного типів темпераменту особистості також були високими. Існував негативний обернений кореляційний зв'язок між екстраверсією-інтроверсією та ритуалізацією агресії ($-0,425$; $p=0,01$). При високих показниках екстраверсії-інтроверсії, показники ритуалізації агресії були низькими.

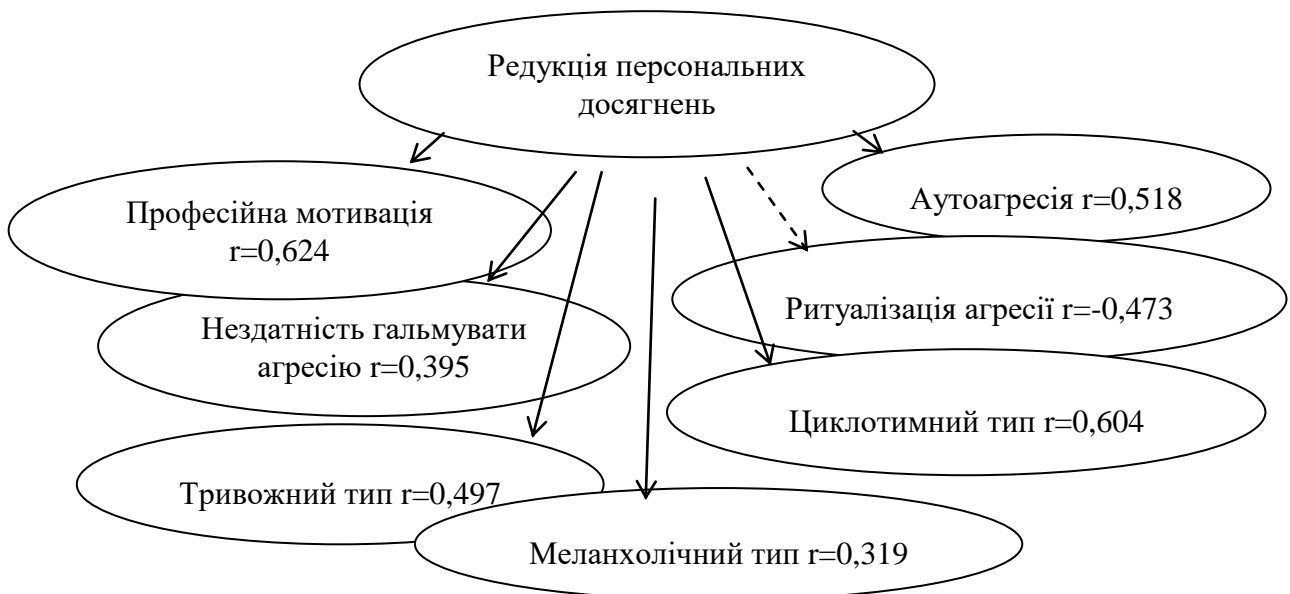

Рис. 5. Кореляційна плеяда редукції персональних досягнень, професійної мотивації, аутоагресії, нездатності гальмувати агресію, ритуалізації агресії, тривожного та циклотимного типів акцентуації характеру та меланхолічного типу темпераменту особистості

У слідчих виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між редукцією персональних досягнень та професійною мотивацією ($r=0,624$; $p=0,05$); аутоагресією ($r=0,518$; $p=0,01$); нездатністю гальмувати агресію ($r=0,395$; $p=0,01$); тривожним типом акцентуації ($r=0,497$; $p=0,05$); циклотимним типом акцентуації ($r=0,604$; $p=0,05$) та меланхолічним типом темпераменту особистості ($r=0,319$; $p=0,01$). При високих показниках редукції персональних досягнень показники професійної мотивації, аутоагресії, нездатності гальмувати агресію, тривожного та циклотимного типів акцентуації були також високими. Існував негативний обернений кореляційний зв'язок поміж редукцією персональних досягнень та ритуалізацією агресії ($r=-0,473$; $p=0,01$). При високих показниках редукції персональних досягнень показники ритуалізації агресії були низькими.

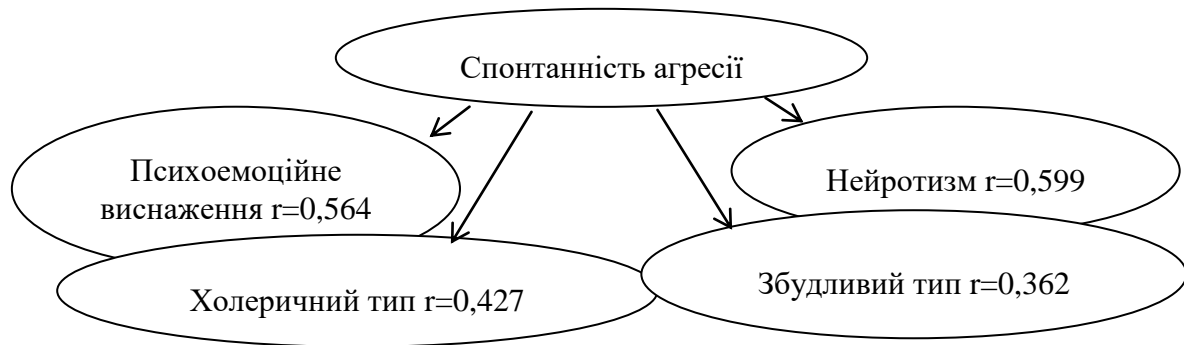

Рис. 6. Кореляційна плеяда спонтанності агресії, психоемоційного виснаження, нейротизму, збудливого типу акцентуації характеру та холеричного типу темпераменту особистості

У слідчих виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між спонтанністю агресії та психоемоційним виснаженням ($r=0,564$; $p=0,05$); нейротизмом ($r=0,599$; $p=0,01$); збудливим типом акцентуації характеру ($r=0,362$; $p=0,01$) та холеричним типом темпераменту особистості ($r=0,427$; $p=0,05$). При високих показниках спонтанності агресії, показники психоемоційного виснаження, нейротизму, збудливого типу акцентуації характеру та холеричного типу темпераменту особистості були також високими.

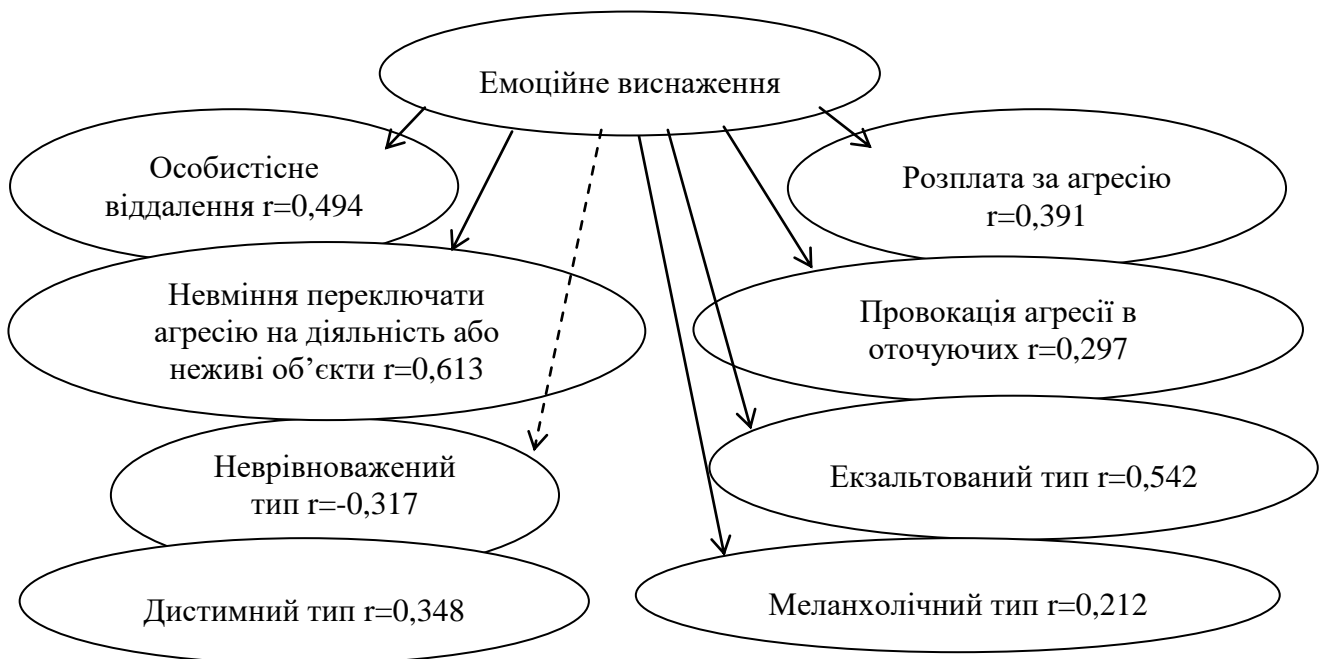

Рис. 7. Кореляційна плеяда емоційного виснаження, особистісного віддалення, розплати за агресію, невміння переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти, провокації агресії в оточуючих, неврівноваженого, екзальтованого та дистимного типів акцентуації характеру та меланхолічного типу темпераменту особистості

У слідчих виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між емоційним виснаженням та особистісним віддаленням ($r=0,494$; $p=0,05$); розплатою за агресію ($r=0,391$; $p=0,01$); невмінням переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти ($r=0,613$; $p=0,01$); провокацією агресії в оточуючих ($r=0,297$; $p=0,05$); екзальтованим типом акцентуації характеру ($r=0,542$; $p=0,05$); дистимним типом акцентуації характеру ($r=0,348$; $p=0,01$) та меланхолічним типом темпераменту особистості ($r=0,212$; $p=0,05$). При високих показниках емоційного виснаження показники особистісного віддалення, розплати за агресію, невміння переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти, провокації агресії в навколишніх, екзальтованого та дистимного типів акцентуації характеру та меланхолічного типу темпераменту особистості були також високими. Існував негативний обернений кореляційний зв'язок між емоційним виснаженням та неврівноваженим типом акцентуації характеру ($r=-0,317$; $p=0,05$). При високих показниках емоційного виснаження показники неврівноваженого типу акцентуації характеру були низькими.

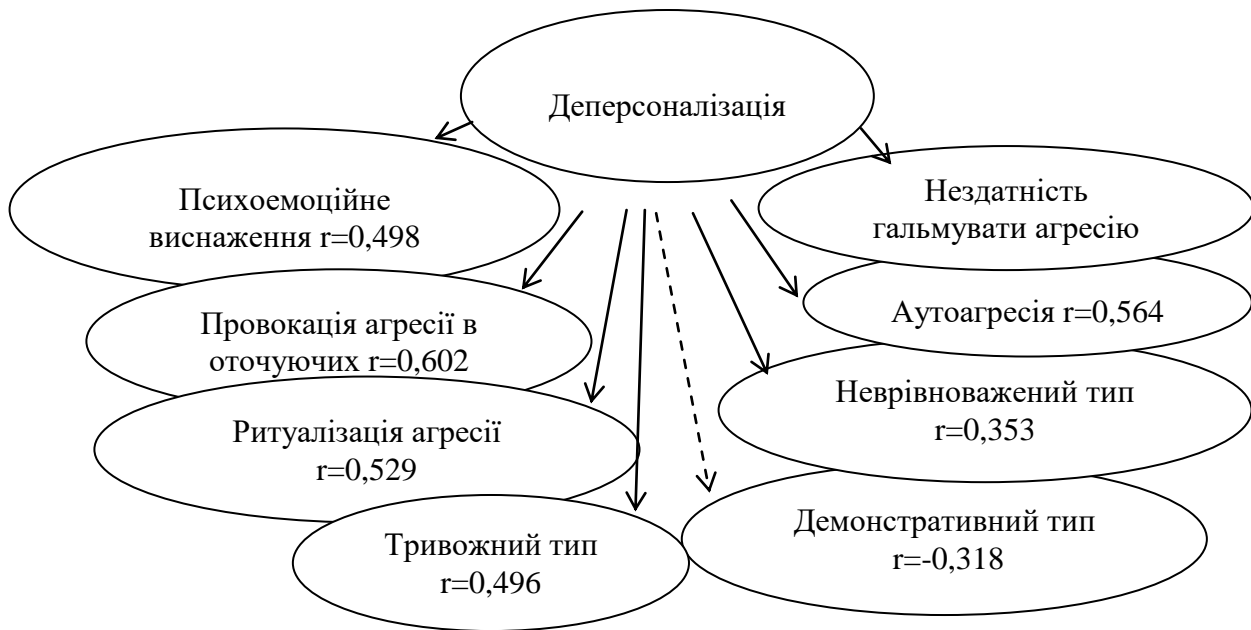

Рис. 8. Кореляційна плеяда деперсоналізації, психоемоційного виснаження, нездатності гальмувати агресію, провокації агресії в оточуючих, аутоагресії, ритуалізації агресії, неврівноваженого, тривожного та демонстративного типів акцентуації характеру

В оперуповноважених виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між деперсоналізацією та психоемоційним виснаженням ($r=0,498$; $p=0,05$); нездатністю гальмувати агресію ($r=0,273$; $p=0,01$); провокацією агресії в оточуючих ($r=0,602$; $p=0,05$); аутоагресією ($r=0,564$; $p=0,01$); ритуалізацією агресії ($r=0,529$; $p=0,05$); неврівноваженим типом акцентуації характеру ($r=0,353$; $p=0,01$) та тривожним типом акцентуації характеру ($r=0,496$; $p=0,05$). При високих показниках деперсоналізації показники психоемоційного виснаження, нездатності гальмувати агресію, провокації агресії в оточуючих, аутоагресії, ритуалізації агресії, неврівноваженого та тривожного типів акцентуації характеру були також високими. Існував негативний обернений кореляційний зв'язок між деперсоналізацією та демонстративним типом акцентуації характеру ($r=-0,318$; $p=0,01$). При високих показниках деперсоналізації, показники демонстративного типу акцентуації характеру були низькими.

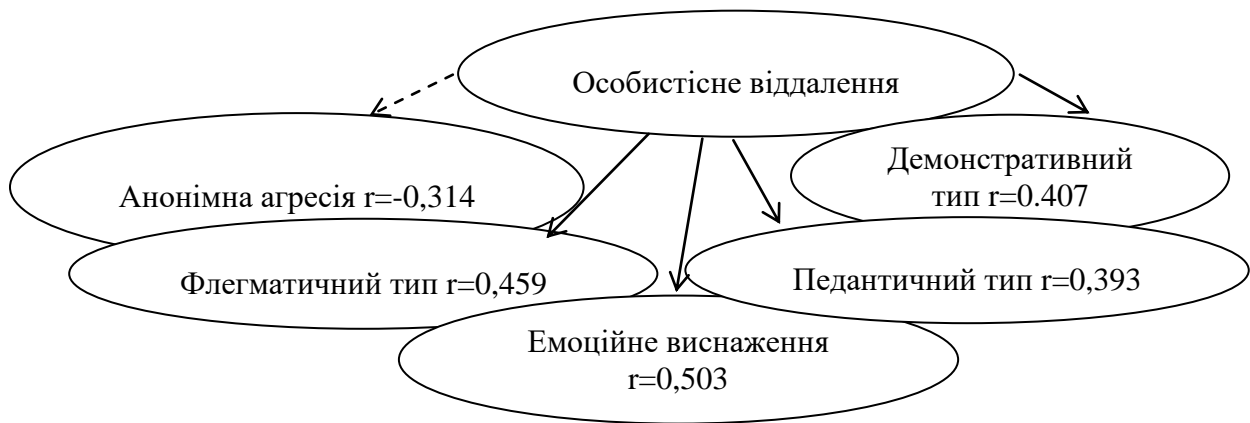

Рис. 9. Кореляційна плеяда особистісного віддалення, анонімної агресії, емоційного виснаження, демонстративного та педантичного типів акцентуації характеру та флегматичного типу темпераменту особистості

В оперуповноважених виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між особистісним віддаленням та емоційним виснаженням ($r=0,503$; $p=0,05$); демонстративним типом акцентуації характеру ($r=0,407$; $p=0,01$); педантичним типом акцентуації характеру ($r=0,393$; $p=0,05$) та флегматичним типом темпераменту особистості ($r=0,459$; $p=0,05$). При високих показниках особистісного віддалення показники емоційного виснаження, демонстративного та педантичного типів акцентуації характеру були також високими. Існував негативний обернений кореляційний зв'язок між особистісним віддаленням та анонімною агресією ($r=-0,314$; $p=0,05$). При високих показниках особистісного віддалення, показники анонімної агресії були низькими.

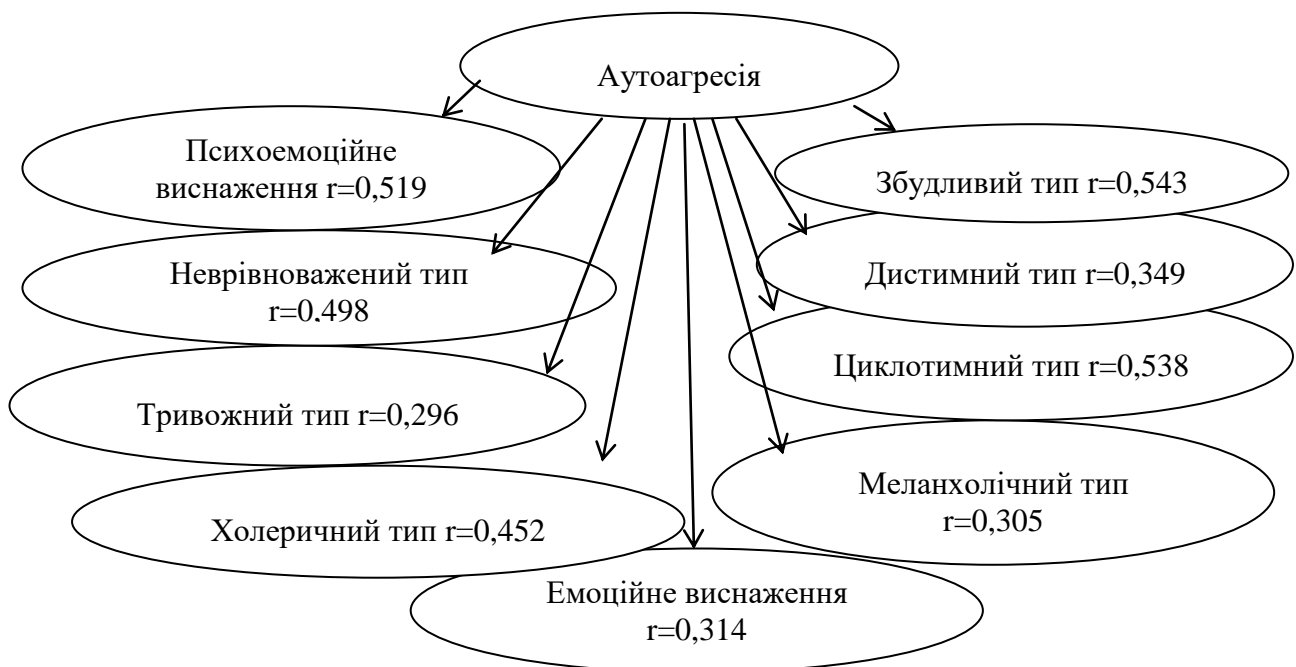

Рис. 10. Кореляційна плеяда аутоагресії, психоемоційного виснаження, збудливого, неврівноваженого, дистимного, тривожного і циклотимного типів акцентуації характеру, холеричного та меланхолічного типів темпераменту особистості та емоційного виснаження

В оперуповноважених виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між аутоагресією та психоемоційним виснаженням ($r=0,519$; $p=0,05$); збудливим типом акцентуації ($r=0,543$; $p=0,01$); неврівноваженим типом акцентуації ($r=0,498$; $p=0,01$); дистимним типом акцентуації ($r=0,349$; $p=0,05$); тривожним типом акцентуації характеру ($r=0,296$;

$p=0,01$); циклотимним типом акцентуації характеру ($r=0,538$; $p=0,05$); холеричним типом темпераменту особистості ($r=0,452$; $p=0,05$); меланхолічним типом темпераменту особистості ($r=0,305$; $p=0,01$) та емоційним виснаженням ($r=0,314$; $p=0,05$). При високих показниках аутоагресії показники психоемоційного виснаження, збудливого, неврівноваженого, дистимного та тривожного типів акцентуації характеру, холеричного та меланхолічного типів темпераменту особистості, емоційного виснаження були також високими.

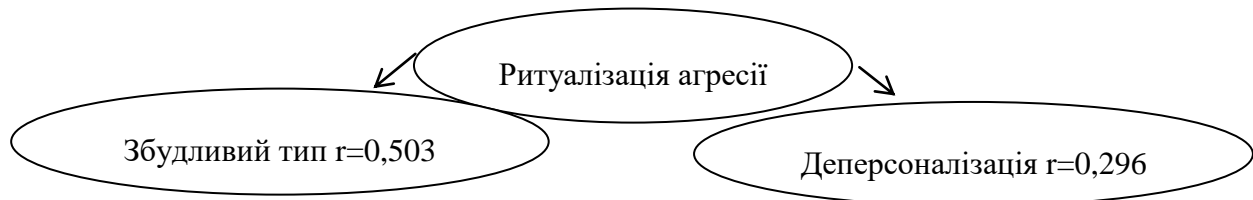

Рис. 11. Кореляційна плеяда ритуалізації агресії, збудливого типу акцентуації характеру та деперсоналізації

В оперуповноважених виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між ритуалізацією агресії та збудливим типом акцентуації характеру ($r=0,503$; $p=0,05$) та деперсоналізацією ($r=0,296$; $p=0,01$). При високих показниках ритуалізації агресії показники збудливого типу акцентуації характеру та деперсоналізації були також високими.

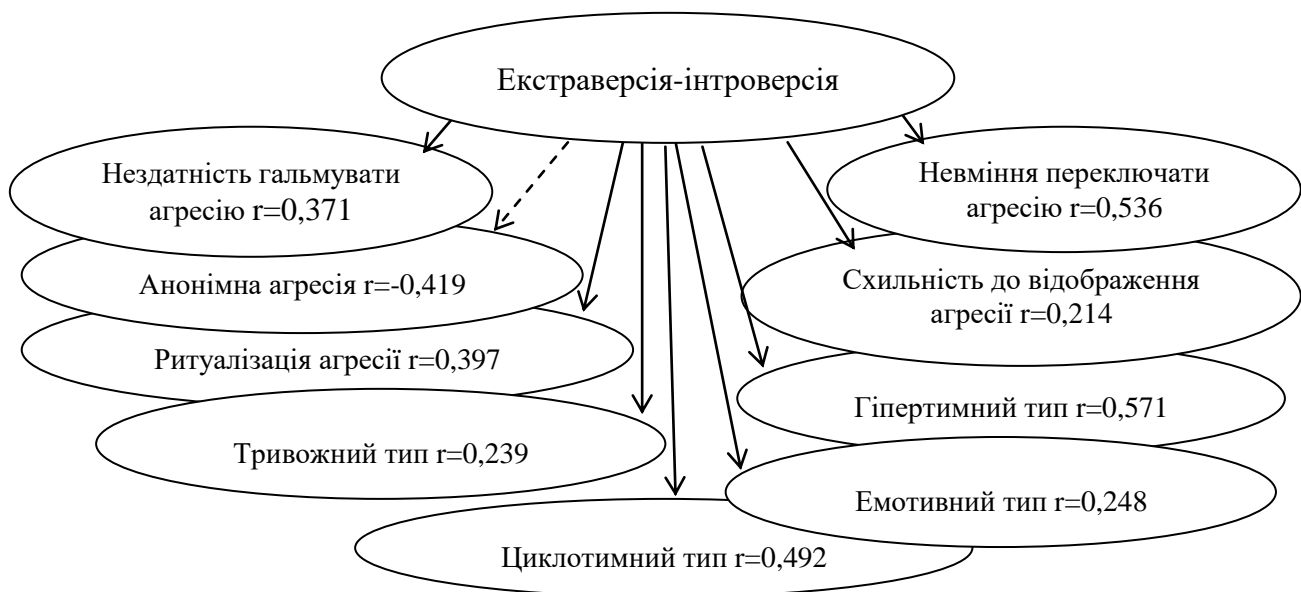

Рис. 12. Кореляційна плеяда екстраверсії-інтроверсії, нездатності гальмувати агресію, невміння переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти, анонімної агресії, схильності до відображення агресії, ритуалізації агресії, гіпертимного, тривожного, емотивного та циклотимного типів акцентуації характеру

В оперуповноважених виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між екстраверсією-інтроверсією та нездатністю гальмувати агресію ($r=0,371$; $p=0,05$); невмінням переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти ($r=0,536$; $p=0,05$); схильністю до відображення агресії ($r=0,214$; $p=0,05$); ритуалізацією агресії ($r=0,397$; $p=0,01$); гіпертимним типом акцентуації характеру ($r=0,571$; $p=0,05$); тривожним типом акцентуації характеру ($r=0,239$; $p=0,01$); емотивним типом акцентуації характеру ($r=0,248$; $p=0,05$) та циклотимним типом акцентуації характеру ($r=0,492$; $p=0,05$). При високих показниках екстраверсії-інтроверсії показники нездатності гальмувати агресію, невміння переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти, схильності до відображення агресії, ритуалізації агресії, гіпертимного, тривожного, емотивного та циклотимного типів акцентуації

характеру були також високими. Існував негативний обернений кореляційний зв'язок між екстраверсією-інтроверсією та анонімною агресією ($r=-0,419$; $p=0,05$). При високих показниках екстраверсії-інтроверсії, показники анонімною агресії були низькими.

В оперуповноважених виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між невмінням переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти та психоемоційним виснаженням ($r=0,477$; $p=0,05$); неврівноваженим типом акцентуації характеру ($r=0,349$; $p=0,01$); збудливим типом акцентуації ($r=0,501$; $p=0,05$); тривожним типом акцентуації характеру ($r=0,318$; $p=0,05$); циклотимним типом акцентуації характеру ($r=0,243$; $p=0,01$); нейротизмом ($r=0,498$; $p=0,05$); холеричним типом темпераменту особистості ($r=0,452$; $p=0,05$) та емоційним виснаженням ($r=0,396$; $p=0,01$). При високих показниках невміння переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти показники психоемоційного виснаження, неврівноваженого, збудливого, тривожного та циклотимного типів акцентуації характеру, нейротизму, холеричного типу темпераменту особистості та емоційного виснаження були також високими.

Висновок. Отже, у слідчих зв'язок наслідків професійного «вигорання» – психоемоційного виснаження, особистісного віддалення, редукції персональних досягнень з професійною мотивацією, спонтанністю агресії, екстраверсією-інтроверсією. В оперуповноважених психологічні особливості прояву професійного «вигорання» пов'язані з деперсоналізацією, екстраверсією-інтроверсією, невмінням переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти, особистісним віддаленням, ритуалізацією агресії, аутоагресією та емоційним виснаженням.

Перспективу досліджень вбачаємо у розробці рекомендацій щодо кадрового відбору на вищевказані професії з урахуванням особистісних властивостей претендентів на посади та профілактиці й використанні корекційних методів з метою зниження рівня професійного «вигорання» серед працівників поліцейських підрозділів та інших ризиконебезпечних професій.

1. Водопьянова, Н. Е., Старченкова, Е. С. (2005). *Синдром выгорания: диагностика и профилактика*. СПб.: Изд-во «Питер».
2. Кісіль, З. Р. (2015). Особистісні детермінанти розвитку професійної деформації працівників органів внутрішніх справ України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*, 2, 164-173.
3. Малкина-Пых, И. Г. (2009). *Психологическая помощь в кризисных ситуациях*. М.: Эксмо.
4. Медведев, В. С. (1999). Психология профессиональной деформации сотрудников органов внутренних дел. (Дис. док. психол. наук). Киев. ин-т внутр. дел при Нац. академ. внутр. дел Украины, Киев.
5. Синявська, О. Ю. (2005). Професійна етика як чинник протидії професійній деформації працівників органів внутрішніх справ. *Право і безпека*, 4 (1), 96-99.

REFERENCES

1. Vodopyanova, N. Ye., Starchenkova, Ye. S. (2005). *Sindrom vyhoraniya: diahnostika i profilaktika* [Burnout syndrome: diagnosis and prevention]. SPb.: Izd-vo «Piter». (rus).
2. Kisil, Z. R. (2015). Osobystisni determinanty rozvytku profesynoyi deformatsiyi pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy. [Personality determinants of professional deformation of employees of the bodies of internal affairs of Ukraine]. *Naukovyy visnyk L'vivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya psykholohichna* [Scientific herald of Lviv State University of Internal Affairs. The Psychological series], 2, 164-173. (ukr).
3. Malkina-Pykh, I. H. (2009). *Psikholohicheskaya pomoshch v krizisnykh situatsiyakh* [Psychological assistance in crisis situations]. M.: Eksmo. (rus).
4. Medvedev, V. S. (1999). *Psikholohiya professionalnoy deformatsii sotrudnikov organov vnutrennikh del* [Psychology of professional deformation of internal affairs officers]. (Dis. dok. psikh. nauk). Kyev. in-t vnutr. del pri Nats. akadem. vnutr. del Ukrainy, Kyev. (rus).
5. Synyavska, O. Yu. (2005). Profesiyna etyka yak chynnyk protydyi profesyniy deformatsiyi pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Professional ethics as a factor in counteracting professional deformation of employees of the bodies of internal affairs]. *Pravo i bezpeka* [Right and safety], 4 (1), 96-99. (ukr).

Zoriana Kovalchuk

THE INFLUENCE OF PERSONAL PROPERTIES ON THE FORMATION OF PROFESSIONAL DEFORMATION OF EMPLOYEES OF RISKY PROFESSIONS

In the article the author substantiates theoretically and proves empirically the influence of personal qualities on the formation of professional deformation of employees of risky professions, particularly investigators and detectives of the National Police of Ukraine. It is indicated that professionally important qualities of a specialist are developed during a long professional activity, and at the same time the employee acquires some other qualities that deform the person. Thus, the development of various professional deceptions takes place during professional formation. In order to detect the deformation processes of law enforcement officers of different units and determine the ways of their prevention the author conducted an empirical study using a number of psychodiagnostic techniques, such as: "Definition of mental burnout" (O. Rukavishnikov), "Definition of integral forms of communicative aggressiveness" (V. Boyko), "Study of the integral accentuations of a personality" (K. Leonhard, modification of S. Shmyshek), "Personality questionnaire" (G. Eysenk), Questionnaire "Professional burnout" (K. Maslach, S. Jackson, adapted by N. Vodopyanova). Correlation analysis showed that there was a professional "burnout" in the investigators associated with psychoemotional exhaustion, personal distance, professional motivation, spontaneity of aggression, extraversion-introversion, reduction of personal achievements. Detectives' professional burnout is associated with depersonalization, extraversion-introversion, inability to switch aggression over activity or inanimate objects, personal distance, ritualization of aggression, auto-aggression and emotional exhaustion. The author expects the prospect of research in developing recommendations on personnel selection for the above-mentioned professions, taking into consideration the personal qualities of applicants for positions and the prevention and use of corrective methods aiming to reduce the level of professional burnout among police officers and other risky professions.

Keywords: professional deformation, professional burnout, risky professions, investigators, detectives, emotional exhaustion.

УДК 616.89-008.442.6

doi: 10.15330/ps.9.1.44-51

Марія Клименко

Львівський національний університет імені Івана Франка
maria.klymenko@outlook.com

НАРЦИСИЧНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ ОСОБИСТІСНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ

Теоретично проаналізовано проблему функціонування нарцисичної саморегуляції особистості, її зв'язку із особистісним самоздійсненням. Нарцисична саморегуляція – механізм, який здатен ефективно підтримувати цілісність та зв'язок усіх елементів Self-системи, зберігати позитивне уявлення про себе. Виявлено, що самоцінність особистості грає роль індикатора саморегулятивних процесів, що мають стосунок до загальної осмисленої екзистенційної зміни особистості. Емпірично підтверджено, що нарцисична саморегуляція яка вивчається у загальному контексті сили Self, перебуває у статистично значущому зв'язку із параметрами особистісного самоздійснення та задоволеності життям: чим більша адекватною є нарцисична саморегуляція, тим ефективніше проявляється персональність людини, її здатність до само-трансцендентності, свободи й особистісної відповідальності також її екзистенційність. Адекватне функціонування нарцисичної саморегуляції існує у прямому зв'язку із суб'єктивною оцінкою життя як більш осмисленого та наповненого індивідуальними життєвими змістами та цінностями. Досліджено, що такі особи більш схильні перебувати в діалогічному обміні зі світом і тим наблизитися не тільки до когнітивно вималюваного уявлення про ціннісні сенси, але і до їх втілення, та є сприятливими до того, аби цінності впливали на їх особистісну структуру. Тож нарцисична саморегуляція – це механізм, який дбає про здорову самоцінність людини, її цілісність, автентичне сприйняття себе у світі наповненому цінностями, на які і спрямовує свою психічну активність особа. Тобто адекватний, або іншими словами, «здоровий» нарцисизм є необхідною ланкою в структурі Self – самоцінність – самоздійснення.

Ключові слова: нарцисична саморегуляція, система Self, самоздійснення, задоволеність життям, екзистенційність, самоцінність, сповненість.

Постановка проблеми та її значення. В умовах культурних трансформацій, заснованих на принципах особистої ініціативи, ефективності, використання ресурсів задля утвердження власного як матеріального, так і психологічного благополуччя, все більш актуальним стає питання ролі здорового нарцисизму в щоденній життєтворчій активності

людини, переживання її буття як такого, що є осмисленим і скерованим на екзистенційні цінності. Індивідуалістична орієнтація сучасного суспільства зумовлює необхідність дослідження стратегій особистісного самоздійснення, актуалізація яких залежить від особливостей функціонування нарцисичної саморегуляції. Нарцисична саморегуляція відіграє роль одного з механізмів, що інтегрує та скеровує особистість у напрямку освоєння нових можливостей, нових форм почуттів, переживань, подій, думок, у визнанні себе та самовираженні, є джерелом особистісної самоцінності. Питання зв'язку саморегуляції особливого психодинамічного типу та переживання людиною особистого самоздійснення дотепер залишається відкритим у сенсі як теоретичного обґрунтування, так і емпіричного вивчення.

Аналіз останніх досліджень проблеми. Існує велика кількість психологічних концепцій, що осмислюють проблему нарцисизму в межах психічної норми, проте неоднозначних. Проблема нарцисичної саморегуляції відображається у працях З. Фрейда, Х. Когута, О. Кернберга, Дж. Міллера, К. Морф, Д. Фостера й К. Кембела, Р. Раскіна. Звертаючись до «витоків» осмислення цього конструкту, варто зазначити, що й З. Фрейд теоретично обґрунтував поняття нарцисичної саморегуляції через ідею руху лібідо. Х. Кохут визначив нарцисичну саморегуляцію як механізм задоволення нормальних динамічних потреб Я. О. Кернберг аналізував нормальний нарцисизм дорослого як адаптивний спосіб саморегуляції, корекції та підтримання стабільної самооцінки і уявлень про себе. А К. Морф та Ф. Родвальт розуміють її вже як систему персональних стратегій зв'язку особистості з певною ситуацією, що є стимульованою потребою досягнення цілей.

Проблема особистісного самоздійснення найбільш широко досліджувалася через вектор пошуку і реалізації сенсу життя, призначення людини, а більш конкретно – визначення життєвого смислу, його досягнення. В рамках екзистенційної психології питання актуалізувалось В. Франклом, С. Мадді, Р. Меєм, А. Ленгле, К. Орглер, І. Яломом (самоздійснення як самотрансценденція й наявність сенсу життя, прямування до смислу), Д. Леонтьєвим (смісложиттєві орієнтації), Л. Коганом (стиль і смисл життя), Т. Титаренко (життєвий світ, «буття в світі», світ включає смисли), Б. Братусем (особистісне самоздійснення, орієнтоване на людську сутність). Проте досі немає єдиного визначення терміну самоздійснення й не розмежовано форми його прояву.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні зв'язку функціонування нарцисичної саморегуляції та переживання людиною своєї самоздійсненності.

Методи та методики. Емпіричне дослідження здійснювалося задля з'ясування зв'язку функціонування нарцисичної саморегуляції та переживання людиною особистісного самоздійснення. Теоретичний же аналіз – це підґрунтя методологічної ідеї статті. Перш за все поставало завдання виявити, чи цей міжконструктний зв'язок взагалі можна зафіксувати та якими є його особливості. Обстежено 90 осіб віком від 18 до 21 року (юнацький вік та період ранньої дорослості) – 44 хлопці і 46 дівчат, що є студентами львівських вищих навчальних закладів. Методики дослідження: тест оцінки нарцисизму «Self» (Ф. Денеке та Б. Хільгеншток), «Шкала Екзистенції» (А. Ленгле), опитувальник «Задоволеність життям» (Е. Дінер). Дані, отримані у результаті дослідження групи, опрацьовані з допомогою програм Excel та Statistica 8.0. Використано такі методи статистичного аналізу: кластерний та кореляційний.

Виклад основного матеріалу дослідження. Саморегуляція – індивідуальний спосіб координації психічних процесів, станів, властивостей, компенсації дефіцитарних та оптимізації потенційних феноменів. Вона має дві форми прояву: усвідомлювана та несвідома. Усвідомлена саморегуляція – системно організований процес внутрішньої психічної активності людини в управлінні різними формами довільної активності. Несвідома ж саморегуляція – динамічно організований феномен, який діє у напрямках автоматичної регуляції процесів пізнання, емоцій, поведінки, самооцінки. Нарцисична саморегуляція – один із механізмів несвідомої регуляції, який за допомогою саморефлексії може бути вивченим [2].

Феномен нарцисичної саморегуляції найбільш детально розглядається в рамках психодинамічної теорії об'єктних стосунків. Здоровою формою нарцисизму є нормальний нарцисизм дорослого – це адаптивний спосіб саморегуляції, пов'язаний зі стабільністю уявлень особистості про себе та константністю внутрішніх образів; характеризується здатністю індивіда до довготривалих міжособистісних взаємин, що спирається на інтегрованість структури Я [1]. Механізм формування «здорового нарцисизму» завершується інтерналізацією ідеалізованого Я-об'єкта в інтрапсихічну структуру, що породжує Его-ідеал та здатність Супер-Его до самостійної ідеалізації. Загалом система саморегуляції працює в напрямках: базового задоволення чуттєво-тілесних потреб, задоволення потреби у впевненості/безпеці та в стабільній самооцінці, в сенсі життя, освоєнні нових можливостей, самовираженні [2].

Нарцисична саморегуляція існує і діє у структурі всієї системи Self особистості. Self-система (або «само динамізм») – це сукупність переживань та досвіду людини, що використовуються нею в описі своєї самосвідомості. Цей конструкт був уведений в психодинамічну теорію С. Салліваном. На думку вченого, головним завданням Self-системи є регулювання та зведення до мінімуму відчуття тривоги індивідом [7]. Загалом С. Салліван розглядав Self-систему як основну структуру в розвитку особистості, зародки якої починають з'являтися вже у шестимісячній дитини і далі формуються шляхом інтеграції «поганого» та «хорошого мене» [7]. Нарцисична саморегуляція – один із Self-механізмів, який підтримує в нормі цілісність та стабільність усієї Self-системи. Її функцією є інтегрування уявлень про себе в контексті здорової самоцінності.

Показником порушеного механізму функціонування нарцисичної системи регуляції є нестабільне почуття власної цінності (як завишене, так і надмірно занижене), для підтримки якого психіка людини використовує компенсаторні механізми для захисту й збереження власної цілісності та цінності [6].

Нарцисична саморегуляція може здійснюватися в різних напрямках, зокрема виступає базою емоційно-оцінкових ставлень суб'єкта до себе, до різних сфер свого життя (визнання, самовираження), а за словами Х. Кохута, може бути джерелом «самоздійснення», прояву «здорових» рис: амбіцій, натхнення, ідеалів [1]. У контексті теоретичного та емпіричного дослідження цікавим є власне вивчення можливого зв'язку між функціонуванням такого типу психодинамічної саморегуляції та переживанням особистістю своєї самоздійсненності.

Поняття самоздійснення – багатогранне у своєму розумінні, оскільки охоплює розвиток особистості на різних життєвих етапах. Самоздійснення як «Self-fulfillment» введено К. Гольдштейном у 1940 році [5]. В україномовній літературі використовується еквівалентний термін «сповненість», який цілком відповідає значенню «Self-fulfillment». У найбільш поширеному розумінні самоздійснення – це те, що дозволяє людині реалізувати духовну компоненту свого внутрішньоособистісного змісту. Екзистенційне самоздійснення – це рух глибоко всередину власного Я, в глибину розуміння себе, своїх цінностей, осмислення життя, подолання протиріч людського існування. Багато авторів розташовують поняття самоздійснення поруч із самоактуалізацією та самореалізацією А. Маслоу та К. Роджерса. Та все ж самоздійснення – ширший і насиченіший феномен. Воно «існує» категоріями вибору, моральності особистості, духовного розвитку, аутентичного існування та єдності життєвих подій у розвитку Я [5].

Зрозуміло чому найбільш детально питання самоздійснення розкривається у контексті екзистенційно-аналітичної теорії особистості, зокрема в працях і практичній роботі австрійського психотерапевта й психолога А. Ленгле, який досліджує динаміку розвитку здорової особистості у зрілості, описує антропологічну суть нарцисизму та автентичності. Самоздійсненість у контексті теорії А. Ленгле – це радше стан, аніж процес, це не те, ким стає людина в результаті самореалізації, а віднайдена ідентичність [3]. Фундаментальними умовами екзистенції є мотивації, що лежать в основі всіх інших мотиваційних систем людини.

Розглянемо кожну з фундаментальних мотивацій:

1. Перша мотивація проявляє себе через питання: «Чи можу я бути в цьому світі?», що проявляє саму можливість існування у конкретній ситуації, «включеність» у життя. Наслідком прийняття життєвої ситуації стане довіра до світу.

2. Питання другої мотивації: «Чи подобається мені життя?», що виявляє здатність бути емоційно відкритим, свідчить про зародження почуттів та функції емоцій, про мистецтво насолоджуватися життям та глибоко страждати через втрату цінностей.

3. Питання третьої фундаментальної мотивації: «Чи маю я право бути таким як я є?» з'ясовує механізм оцінювання, точніше – самооцінювання, що полягає в узгодженні ситуації та змісту її цінностей з власним Я.

4. Четверта фундаментальна мотивація виявляє себе в запитанні: «Що я повинен робити?». Це рішучість утілити себе й свою суть, прагнення побачити й відчути включеність свого життя у систему більш загальних взаємозв'язків: суспільно-історичних, культурних, релігійних тощо [3].

Ключовим поняттям екзистенційної теорії самоздійснення є буття Person, або ж персональне буття (Personsein) – динамічний процес, що базується на подвійному співвідношенні із зовнішнім та внутрішнім. З одного боку, персональне буття існує в закритій формі особистісної інтимності, а з іншого – у відкритості й публічності зовнішнього світу. Завдання становлення Person – утвердити здорову внутрішню самоцінність через спілкування із зовнішнім світом [3].

Самоцінність – це феномени, що формуються протягом усього життя. Якщо б ці явища кристалізувалися до певної форми у процесі свого становлення, психологічна допомога й психотерапія не мали б ніякого сенсу. Визнання власної цінності відбувається через переживання важливості свого буття, критичну, проте адекватну оцінку. Наче існує внутрішня глибина у персональному існуванні, що ніколи не може бути вичерпаною до кінця.

Отже, виявлено та теоретично підтверджено, що нарцисична саморегуляція постійно має дотичність до процесів формування самоствавлення, підтримання афективної рівноваги, позитивного уявлення про себе та особистісної цінності й цілісності. Самоцінність відіграє роль своєрідного індикатора ефективності регулятивних процесів. А висока адекватна самоцінність, яку потрібно кристалізувати внутрішньо й утвердити зовнішньо, – джерело переживання Я як цілісної та узгодженої структури психічних активностей, спрямованих на екзистенційну зміну.

Що ж відбуватиметься із Person, самоцінністю й здатністю до самоздійснення, якщо нарцисична саморегуляція функціонуватиме деструктивно? Оскільки Person – це основа екзистенційного переживання буття Self. Неefективність функціонування нарцисичної саморегуляції свідчить про нерозвиненість Self, бо власне у нормі розвинена самоцінність забезпечує таку Self-структуру, яка б могла здійснювати доступ до буття Person [4]. Тож проблема розвитку функцій Self може слугувати причиною нестійкості уявлень про себе.

Емпіричне дослідження впливу нарцисичної саморегуляції на особистісне самоздійснення людини

Для порівняння особливостей переживання самоздійсненності осіб із різним типом нарцисичної регуляції Self здійснено кластерний аналіз. За допомогою методу «Дерево кластеризації» виокремлено 3 блоки кластерів на основі методики «Self», що власне дає змогу вивчити особливості функціонування Self-системи особистості та своєрідності нарцисизму в цій саморегуляційній структурі.

За допомогою методу кластеризації «к-середніх» згруповано три відповідні кластери, в основу яких взято інтегративні показники Індексу функціонування системи Self та Нарцисизму. Тож у перший кластер увійшло 25 досліджуваних (28% вибірки), у другий – 44 (49% вибірки), у третій – 21 (23% вибірки). Перший кластер – це група із досить високим рівнем нарцисизму та індексом функціонування Self дезадаптивним, другий кластер – група з показниками нарцисизму та індексу функціонування Self близькими до показників

профілю ідеально сильної особистості, третій – сукупність осіб із зниженим рівнем нарцисизму та відчутною слабкістю Self.

Отже виокремлено один сукупний особистісний профіль із найбільш адекватною функціонуючою нарцисичною саморегуляцією та силою Self до показників ідеального Его. Натомість зафіксовано, що завищений нарцисизм, як і знижений, супроводжується порушеннями загальної діяльності організованої система світу людини, в центрі якого є її власна особистість, а окремі механізми Self-системи потерпають від впливів, що розбалансовують її функціонування.

Оскільки перманентні процеси регуляції слідує двом важливим мотиваційним і діаметрально спрямованим принципам (одні спрямовані на досягнення вільного від напруги стану спокою-рівноваги, інші ж намагаються позбутися такої рівноваги в пошуках сенсорно-афективної стимуляції, нового досвіду та вражень, навіть якоїсь рушійної таємничості, тобто дотримуються принципу збудження), то ці процеси залишаються динамічно пов'язаними у стані повносило працюючої регуляції, а неадекватно функціонуюча нарцисична саморегуляція виявляється джерелом зрушень в організаційній та реорганізаційній діяльності Self, що може давати інформацію про ознаки надмірної рухливості або ж стагнаційної закріпленості регуляційних процесів. У такому разі нарцисичні зрушення можуть стимулювати виникнення психологічних проблем.

Внаслідок порівняння середніх показників трьох кластерів виявлено групу із найменш адекватно функціонуючим Self та нарцисичною саморегуляцією зокрема, найслабшим Self, найменшим базовим потенціалом надії, найбільш негативним тілесним образом себе, високою схильністю до соціальної ізоляції, прояву нарцисичного гніву, втрати контролю над емоціями та схильності до обезцінення. Особи цієї групи найбільше потребують використання захисних механізмів типу дереалізації-деперсоналізації, регресії до потреби архаїчного догляду, аби захистити Self від дестабілізаційних впливів та зберегти його крихку цілісність. Також виділено іншу групу (перший кластер) із такими особливостями як: найвищий рівень нарцисизму та порівняно більш адекватно функціонуюча Self-система, оскільки усі показники є дуже наближеними до тих, які зафіксовані у кластері другому (найбільш «здоровому»). Тобто саморегуляційна система має можливість підтримувати непатологічний рівень нарцисизму в його високому вимірі без глибинної шкоди Self.

Проаналізувавши кореляційні зв'язки у структурі першого кластера (завищений рівень нарцисизму та середня «сила» Self), виявлено, що показники особистісного самоздійснення перебувають у тісному зв'язку із силою Self людини. Слабкість Self існує в оберненому кореляційному (при $p < 0,01$) зв'язку із показниками екзистенційності ($r = -0,49$) та сповненості ($r = -0,59$). А переживання свого Self як незначущого також негативно корелює з ними: екзистенційність ($r = -0,43$) та сповненість ($r = -0,55$).

Дослідження кореляційних зв'язків у структурі другого кластера (група з показниками найбільш відповідними ідеальному профілю особистості) виявили, що екзистенційна наповненість, життєва сповненість, самотрансценденція, особистісна свобода та відповідальність, персональність корелюють із багатьма показниками, що оцінюють якість функціонування системи Self, проте зазначно найважливіші: прямий зв'язок переживання екзистенційної наповненості особистості із нарцисизмом ($r = 0,42$) та обернені взаємозв'язки із безсилим Self ($r = -0,39$), проявами деперсоналізації ($r = -0,31$), переживанням свого Self як незначущого ($r = -0,46$), негативним тілесним образом Self ($r = -0,34$), прагненням захисту в архаїчному догляді ($r = -0,30$) та нарцисичною вигодою від хвороби ($r = -0,33$); сповненість також перебуває у прямому зв'язку з проявами нарцисизму ($r = 0,45$).

Отже, у виділеному в результаті статистичного аналізу кластері, що за своїми показниками є найближчим профілю ідеально сильної особистості, сформувався прямий кореляційний зв'язок нарцисизму зі здатністю до самодистанціювання та самотрансценденції, свободою та відповідальністю, персональністю, екзистенційністю та сповненістю (Таблиця 1).

Таблиця 1

Прямі кореляційні зв'язки функціонування нарцисичної саморегуляції із показниками особистісного самоздійснення у другому кластері

	Нарцисизм при $p < 0,01$, $r =$
Екзистенційність	0,42
Сповненість	0,45
Персональність	0,41
Самотрансценденція	0,45
Свобода	0,47
Відповідальність	0,33

Тобто адекватний, або іншими словами, «здоровий» нарцисизм чітко пов'язаний із вищими показниками екзистенційного самоздійснення особистості. Такі особи більше схильні перебувати в діалогічному обміні зі світом і завдяки цьому наблизитися до втілення своїх сутнісних сенсів, володіють більшою здатністю сприймати ціннісні «основи світу» й інтерналізувати їх у власну особистісну структуру, впевненіше крокують до ухвалення життєвих рішень, втілення в життя власних задумів, менше страждають від сумнівів, невпевненості, а навпаки – живуть з відчуттям, що «все робиться правильно» і відповідально. Можна зробити припущення, що висока та адекватна самоцінність – джерело переживання Я як цілісної та узгодженої структури психічних активностей, спрямованих на екзистенційну зміну.

Дослідження кореляційних зв'язків у структурі третього кластера (група з показниками найнижчого рівня нарцисизму та найменш конструктивно функціонуючою системою Self) виявили: що гірше функціонує нарцисична саморегуляція (парціальні показники функціонування Self є низькими), то гіршим є переживання людиною себе особистістю, яка самоздійснюється. Зокрема страждає задоволеність життям, більшою є соціальна ізоляваність ($r = -0,48$), низькою є задоволеність тілом ($r = -0,64$), світ особистісних цінностей є також досить мізерним ($r = -0,36$) (Таблиця 2).

Таблиця 2

Кореляційний зв'язок показників самоздійснення із показниками сили Self у третьому кластері

	Екзистенційність при $p < 0,01$, $r =$	Сповненість при $p < 0,01$, $r =$
Незначущість Self	-0,32	-0,33
Обезцінювання об'єктів	-0,48	-0,51
Ідеал самодостатності	0,30	0,37
Іпохондричний захист від тривоги	0,36	0,41
Нарцисична вигода від хвороби	0,37	0,40

Оскільки третій кластер показав найвищий рівень індексу функціонування системи Self із його найзначнішою відмінністю від профілю ідеально сильної особистості, то надзвичайно важливим є викристалізований зв'язок цього інтегративного показника з особливостями сповненості людини. Тобто що слабшою є система Self, то меншою є задоволеність життям, здатність до самотрансцендендування, страждає відчуття екзистенційної свободи. Тож можливість орієнтуватися в цьому світі, ухвалювати рішення, відповідати за їхнє втілення у життя, здатність до прояву власної сутності, здорова самоцінність уже не мають повноцінної та адекватної можливості бути розвиненими й пережитими в індивідуальному бутті.

Цікавим також є те, що виявлені як окремі виміри екзистенційності й сповненості у цьому кластері страждають, наче від певних «викривлень» самотрансцендендування та самодистанціювання. Створення внутрішньої дистанції, об'єктність, здатність знаходити у своєму існуванні цінності й відчувати їх емоційно справляють враження штучно допасованих. «Слабке» Self не має змоги впоратись із «сильними» вимогами усвідомлюваної

саморегуляції, і Ахіллесова п'ята тут – зовнішня емоційна неконтрольованість в моменти психологічного напруження. Те, що мало б давати внутрішнє звільнення від полону афектів, упереджень і бажань, аби в них не заплутуватися, є крихким та непевним. Самотрансценденція в такому варіанті мовить про фрагментацію Я: розщеплення його на Self-психічне та Self-тілесне, покладаючи відповідальність за життєві невдачі насамперед на тілесне представництво. Цей параметр саморегуляції еквівалентний спробі уникнути тотального спустошення (навіть гіпотетичного) й знецінення особистості шляхом обмеження переживання власної малоцінності, що могла б становити загрозу для всього Self, і замінивши її лише тілесним образом, таким чином ці загрози можна вдало дисоціювати, «відщепити».

Висновки. Нарцисична саморегуляція – механізм, здатний ефективно підтримувати цілісність та зв'язок усіх елементів структури Я, зберігати позитивне уявлення людини про себе, забезпечити адекватну та здорову любов до себе, почуття особистої значущості.

Самоздійснення – це поступальних рух особистості у напрямку розкриття власних здібностей, можливостей, ресурсів, спираючись на які, можна зробити життя більш продуктивним, конструктивним і, як наслідок, переживати його повноту та смисложиттєву наповненість. Власне розвиток самоцінності – це можливість прожити своє буття автентично і в гармонії з собою. Висока самоцінність, що робить Self сильним, – це джерело самоздійснення, доступу до духовного виміру особистості, до Person.

Проблема самоцінності у вимірі здорового та патологічного нарцисизму є ключовою, оскільки є зв'язною ланкою психодинаміки Self та здатності людини до глибокого й автентичного переживання життя. Тож вагомим завданням нарцисичної саморегуляції є піклування про збереження здорового почуття власної цінності та самоповаги. Виявлено, що нарцисична саморегуляція, що вивчається у загальному контексті сили Self, перебуває у статистично значущому зв'язку з параметрами особистісного самоздійснення та задоволеності життям: що більш адекватною є нарцисична саморегуляція, то ефективніше проявляється персональність людини, її здатність до самотрансценденції, свободи й особистісної відповідальності, а також її екзистенційність, іншими словами – «включеність» у життя переживається повніше, існування суб'єктивно оцінюється як більш наповнене та осмислене.

Перспективою подальших досліджень є з'ясування причинно-наслідкового зв'язку (виокремлення чинників) між нарцисичною саморегуляцією та самоздійсненням, що підтверджуватиме або спростовуватиме вибудовану теоретичну концепцію. Така робота може бути використана як наукова база для досліджень якості життя осіб з різними профілями нарцисичної саморегуляції, його наповненості психологічними ресурсами, визначення стратегій психологічного супроводу особистісного зростання.

1. Кохут, Х. (2003). *Анализ самости. Системный подход к лечению нарциссических нарушений личности*. М.: Когито-Центр.
2. Клименко, М. Р. (2017). Особливості саморегуляції «здорового» нарцисизму. *Проблеми сучасної психології*, 37, 142-155.
3. Лэнгле, А. (2004). Введение в экзистенциально-аналитическую теорию эмоций: прикосновение к ценности. *Вопросы психологии*, 4, 3-21.
4. Лэнгле, А. (2002). Грандиозное одиночество. Нарциссизм как атропологически экзистенциальный феномен. *Московский психотерапевтический журнал*, 2, 34-58.
5. Gewirth, A. (1998). *Self-Fulfillment*. Princeton University Press, 6-12.
6. Morf, C., Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the Paradoxes of Narcissism: A Dynamic Self-Regulatory Processing Mode. *Psychological Inquiry*, 12, 177-196.
7. Sullivan, H. S. (1953). *The Interpersonal Theory of Psychiatry. Beginnings of the self-system*. W. W. Norton & Company, 158-170.

REFERENCES

1. Kohut, X. (2003). *Analiz samosti. Sistemnyy podhod k lecheniyu nartsissicheskikh narusheniy lichnosti* [Analysis of the selfidentity. A systematic approach to the treatment of narcissistic personality disorders]. M.: Kogito-Tsentr. (rus).
2. Klymenko, M. R. (2017). Osoblyvosti samorehuliyatsii «zdorovoho» nartsysizmu [The special characteristics of self-regulation of «healthy» narcissism]. *Problemy suchasnoi psykholohii* [Problems with Psychology], 37, 142-155. (ukr).
3. Lenge, A. (2004). Vvedenie v ekzistentsialno-analiticheskuyu teoriyu emotsiy: prikosnovenie k tsennosti [Introduction to Existential-Analytical Theory of Emotions: touching value]. *Voprosy psihologii* [Psychology issues], 4, 3-21. (rus).
4. Lenge, A. (2002). Grandioznoe odinochestvo. Nartsissizm kak atropologicheskoe ekzistentsialnoye yavleniye [Great loneliness. Narcissism as an atropologically existential phenomenon]. *Moskovskiy psihoterapevticheskiy zhurnal* [Moscow Psychotherapeutic Journal], 2, 34-58. (rus).
8. Gewirth, A. (1998). *Self-Fulfillment*. Princeton University Press, 6-12.
5. Morf, C., Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the Paradoxes of Narcissism: A Dynamic Self-Regulatory Processing Mode. *Psychological Inquiry*, 12, 177-196.
6. Sullivan, H. S. (1953). *The Interpersonal Theory of Psychiatry. Beginnings of the self-system*. W.W. Norton & Company, 158-170.

Maria Klymenko

NARCISSISTIC SELF-REGULATION OF THE PERSONAL FULFILLMENT

The problem of functioning of personal narcissistic self-regulation and its connection with personal sense of self-fulfillment was theoretically analyzed. Narcissistic self-regulation is a mechanism that can effectively maintain the integrity and stable connection between all elements of the Self-system, it also works on the maintaining a positive perception of Self. It was disclosed that the sense of the individual self-value plays the role of indicator (some kind of informer) for self-regulatory processes. The last ones are related to the general meaning of the existential change. It was empirically confirmed that narcissistic self-regulation, which was investigated as the general manifestation of Self's power, stays in statistically significant relations to subscales of the personal self-fulfillment and life satisfaction indicators: the more adequate the narcissistic self-regulation is – the more effective is the disclosure of human's personality, the ability to self-transcend and experience freedom, such people are more able to take responsibility on their «being» and «living». Also, the normal functioning of the narcissistic self-regulation exists in the straight connection with the subjective assessment of life as more meaningful and filled with individual vital senses and values. Such persons are able to stay in a dialogical exchange with the world and feel more naturally to tolerate life values that may influence on their personal Self structure. Thus, narcissistic self-regulation is a mechanism that takes care about the normal and healthy individual self-value and self-esteem, acts like the instrument of the integrity and the authentic perception of selfhoods and personal essence in the environment.

Keywords: narcissistic self-regulation, Self-system, self-fulfillment, well-being, existentiality, self-value.

УДК 159.9:378-051

doi: 10.15330/ps.9.1.51-57

Галина Дубчак

Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

galyna.dubchak@gmail.com

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДОЛАЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ
СТУДЕНТІВ ТА ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ**

У статті обґрунтовано актуальність вивчення проблеми долаючої поведінки фахівців соціономічних професій. Виділено раніше не вирішені частини означеної проблеми, зокрема, вказано на необхідність вивчення психологічних особливостей стратегій долаючої поведінки студентів та фахівців різних соціономічних професій. Описано процедуру дослідження з використанням опитувальника способів подолання (WCQ; Folkman u Lazarus, 1988), адаптованого Т. Крюковою у співавторстві, та вибірку, яку склали 198 студентів закладів вищої та середньої освіти м. Чернівці та 214 фахівців, що працюють за різними соціономічними професіями. На основі аналізу результатів емпіричного дослідження виокремлено психологічні особливості стратегій подолання стресу сучасних студентів закладів вищої та середньої освіти і працюючих фахівців різних соціономічних професій, визначено їхні спільні та відмінні особливості, а також здійснено порівняльний аналіз стратегій подолання стресу за статтю. З'ясовано, що сучасні

студенти та фахівці використовують різні стратегії долаючої поведінки, однак найбільш вираженими стилями копінг-поведінки є втеча/уникнення, позитивна переоцінка та самоконтроль, найменш вираженими – прийняття відповідальності. Фахівці частіше у стресових ситуаціях використовують стратегії, які відносять до конструктивних, або ж втечу/уникнення, яка в певних ситуаціях може бути досить корисною стратегією поведінки. У поведінці жінок частіше, ніж у чоловіків, домінують механізми прийняття відповідальності та позитивна переоцінка, які зараховують до відносно конструктивних копінг-стратегій. Дослідження дозволило виявити низку проблем, які потребують цілеспрямованої системної роботи, оскільки в усіх групах досліджуваних серед домінуючих виявлено деструктивні копінг-стратегії, а саме, вказано на необхідність спеціально організованої програми з формування стресостійкості майбутніх фахівців соціономічних професій, професійна діяльність яких є одним із найбільш напружених у психологічному плані видів трудової активності.

Ключові слова: професійна підготовка, соціономічні професії, студенти, стрес, стресостійкість, копінг-стратегії.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Вміння успішно справлятися зі стресом і зводити до мінімуму його негативний вплив є важливим для кожної людини. Передусім рівень психологічної стійкості особистості виявляється в її трудовій діяльності, адже стресостійкість визнається одним із факторів, що впливає на ефективність професійної діяльності. З іншого боку, успішна професійна діяльність є основою повноцінної самореалізації, що впливає на задоволеність життям в цілому, на психологічну стійкість.

Особливого значення стійкість до стресу набуває для фахівців соціономічних професій, трудова діяльність яких є одним із найбільш напружених у психологічному плані видів трудової активності.

До соціономічних, за визначенням Є. О. Климова, належать професії, пов'язані з:

- вихованням, навчанням людей (вихователь, учитель);
- медичним обслуговуванням (лікар, фельдшер, медсестра,);
- побутовим обслуговуванням (продавець, перукар, офіціант);
- інформаційним обслуговуванням (бібліотекар, екскурсовод);
- захистом суспільства і держави (юрист, інспектор, військовослужбовець) [2].

На перший погляд, професії цього типу відзначаються відсутністю жорстких і єдиних вимог до самого процесу професійної діяльності, одночасно з цим до представників соціономічних професій висуваються підвищені вимоги.

Варто зазначити, що до фахівців будь-якої професії висуваються вимоги двох типів: професійні та психологічні. До професійних вимог можна віднести перелік знань, умінь і навичок, які фіксуються в кваліфікаційній характеристиці або моделі фахівця. Вони забезпечуються спеціальною (предметною) підготовкою людини в середньому або вищому навчальному закладі.

Психологічні вимоги присутні в усіх професіях, забезпечуючи засвоєння і виконання багатьох професійних функцій. У переважній більшості випадків їхня присутність невидима. Однак у соціономічних професіях психологічна відповідність виступає ключовим моментом як на етапі входження людини в діяльність, так і на етапі професійної діяльності. Власне, професії цього типу висувають високі вимоги до психіки людини, оскільки вони передбачають інтенсивну взаємодію (спілкування) з широким колом різних людей.

У зв'язку з цим гостро постає питання своєчасної профілактики і корекції постстресових станів та професійного вигорання, які, в першу чергу, мають ґрунтуватися на повноцінній діагностиці їх ранніх проявів, а також на виявленні індивідуальної схильності конкретної людини до розвитку дистресу і характерних для неї стратегій подолання складних життєвих ситуацій. У зв'язку з цим проблема долаючої поведінки набула особливої актуальності.

Аналіз останніх публікацій. Особливим аспектом досліджень проблеми стійкості особистості до стресів є пошук особистісних ресурсів подолання [1; 3]. Невипадково досліджувати копінг або подолання (у термінології Л. Анциферової) першими почали клі-

нічні психологи (Р. Лазарус, С. Фолкман, К. Сирота, І. Нікольська, Р. Грановська). Згодом дослідженням долаючої поведінки у стресових ситуаціях були присвячені праці Н. Водоп'янової, Л. Анциферової, В. Бодрова, Т. Крюкової, А. Леонової.

У вітчизняній психології проблемі стресу в цілому присвячено багато публікацій, однак вивчення долаючої поведінки в Україні перебуває на стадії формування [7; 8]. На думку Н. Родіної, дослідження копіngu здебільшого відбуваються на рівні емпіричного виявлення деяких його особливостей у певного контингенту досліджуваних або констатації того, як ці особливості співвідносяться з окремими індивідуально-психологічними або соціально-демографічними характеристиками (О. Назаров, Е. Носенко, І. Корнієнко, Т. Ткачук та ін.). Однак спроби вивчити та узагальнити особливості копінг-поведінки студентів та фахівців соціономічних професій практично відсутні.

Метою статті є порівняльний аналіз психологічних особливостей стратегій долаючої поведінки студентів та фахівців різних соціономічних професій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У широкому розумінні поняття копіngu (від англ. *Cope* – долати, справлятися з чим-небудь) означає спосіб взаємодії особистості з проблемною/стресовою чи кризовою для особистості ситуацією [6]. Воно було вперше введено до психології Л. Мерфі у 1962 році, однак головним його дослідником став Р. Лазарус, котрий, визначаючи копінг як прагнення до вирішення проблеми, яке людина проявляє у стресовій ситуації з метою збереження фізичного, особистісного і соціального благополуччя, розробив трифакторну модель копінг-механізмів, що складається з копінг-стратегій, копінг-ресурсів і копінг-поведінки [5].

Основою цієї моделі є копінг-стратегії, які Р. Лазарус розуміє як способи управління стресором, який обумовлює поведінку та емоційні реакції на стрес. Копінг-ресурси – це відносно стабільні особистісні характеристики, які забезпечують психологічний фон для подолання стресу і сприяють розвитку копінг-стратегій. Копінг-поведінка – це поведінка, регульована і сформована за допомогою використання копінг-стратегій, з урахуванням особистісних і середовищних копінг-ресурсів [5].

Таким чином, психологічне подолання – це когнітивні та поведінкові зусилля особистості, спрямовані на зниження впливу стресу. Головною функцією копіngu є свідомий вибір адекватних, цілеспрямованих дій людини щодо подолання стресогенних впливів ситуації відповідно до своїх потреб та намірів у напрямку відновлення та збереження комфортного психологічного стану [1].

З метою вивчення основних стратегій долаючої поведінки майбутніх та працюючих фахівців різних соціономічних професій нами було проведено емпіричне дослідження, у якому взяло участь 198 студентів закладів вищої та середньої освіти м. Чернівці та 214 фахівців, що працюють за різними соціономічними професіями; всього – 412 осіб. Студенти вузів склали 113 осіб, а професійних училищ – 85 осіб. Вік досліджуваних – від 15 до 47 років ($M=21,91$; $\sigma=5,69$). Середній вік фахівців ($M=24,43$; $\sigma=5,58$) є істотно вищим, ніж студентів ($M=19,19$; $\sigma=4,22$) ($p \leq 0,001$). Серед досліджуваних було 104 чоловіків та 308 жінок.

У дослідженнях було використано опитувальник способів подолання (WCQ; Folkman і Lazarus, 1988), адаптований Т. Крюковою у співавторстві (2004) [4]. Ця методика використовувалася нами для визначення копінг-стратегій досліджуваних, тобто способів подолання труднощів у різних сферах діяльності, до яких вони вдаються у повсякденному житті.

У роботі були використані статистичні методи обробки емпіричних даних (тест Колмогорова-Смирнова, тест χ^2 , t-критерій *St'udenta*, однофакторний дисперсійний аналіз для незалежних груп). Для статистичного опрацювання була використана комп'ютерна програма SPSS 23.0. Критерій Колмогорова-Смирнова за всіма шкалами підтвердив нормальність розподілу даних ($p > 0,05$). Це означає, що розподіл можна вважати репрезентативним щодо генеральної сукупності.

Аналіз стратегій долаючої поведінки студентів.

Проаналізуємо передусім дані, отримані за вибіркою студентів. Результати, наведені у таблиці 1, свідчать про те, що сучасні студенти використовують різні стилі долаючої поведінки.

Аналіз стилів долаючої поведінки студентів (N=198)

Стиль	М	σ
Конфронтація	10,41	2,74
Дистанціювання	10,61	2,55
Втеча/уникнення	13,30	3,57
Прийняття відповідальності	7,85	1,95
Позитивна переоцінка	13,09	3,31
Пошук соціальної підтримки	11,24	2,74
Планування вирішення проблеми	11,59	2,71
Самоконтроль	12,96	2,87

На основі t-критерію *St'udenta* встановлено, що для досліджуваної вибірки порівнювана середня величина усіх копінг-стратегій є істотно вищою від значення 0 ($p < 0,001$). Це означає, що відмінності в стилях долаючої поведінки студентів є статистично значущими.

Найбільш вираженими стилями копінг-поведінки сучасних студентів є втеча/уникнення ($M=13,30$; $\sigma=3,57$), позитивна переоцінка ($M=13,09$; $\sigma=3,31$) та самоконтроль ($M=12,96$; $\sigma=2,87$), а найменш вираженим – прийняття відповідальності ($M=7,85$; $\sigma=1,95$).

Домінуюча в поведінці студентів *стратегія втечі/уникнення* припускає спроби подолання особистістю негативних переживань у зв'язку з труднощами за рахунок заперечення або повного ігнорування проблеми, фантазування, ухилення від відповідальності та дій по вирішенню виниклих проблем, пасивність, нетерпіння, спалахи роздратування, переїдання, вживання алкоголю тощо з метою зниження болісної емоційної напруги.

Стратегія позитивної переоцінки передбачає вирішення проблеми за рахунок її позитивного переосмислення, розгляду її як стимулу для особистісного зростання.

Стратегія самоконтролю полягає у мінімізації впливу негативних переживань, пов'язаних з проблемою, на оцінку ситуації і вибір стратегії поведінки, високий контроль поведінки, прагнення до самоопанування. У таких студентів може спостерігатися прагнення приховувати від навколишніх свої переживання у зв'язку з проблемною ситуацією.

Найменш вираженим у нашому дослідженні стилем долаючої поведінки студентів виявилась *стратегія прийняття відповідальності*. Вона передбачає визнання студентом своєї ролі у виникненні проблеми та відповідальності за її рішення, у низці випадків з виразним компонентом самокритики і самозвинувачення. Разом з тим вираженість цієї стратегії в поведінці може призводити до невинуватої самокритики, переживання почуття провини і незадоволеності собою. Зазначені особливості, як відомо, є фактором ризику розвитку депресивних станів.

На думку авторів методики, усі копінг-механізми за ступенем конструктивності можна віднести до трьох груп: конструктивні (планування рішення, самоконтроль, пошук соціальної підтримки), відносно конструктивні (прийняття відповідальності, позитивна переоцінка) та неконструктивні (конфронтаційний копінг, дистанціювання, втеча/уникнення).

В нашому дослідженні виявлені домінуючі стилі копінг-поведінки студентів належать до усіх трьох груп копінгу, що свідчить про неоднорідність студентського середовища: поруч зі студентами, які, стикаючись із повсякденними труднощами і пробле-

мами, вирішують їх конструктивно або відносно конструктивно, є студенти з недостатньо високими адаптаційними здібностями та деструктивними проявами поведінки. Слід зазначити, що студенти з високим рівнем вияву деструктивних копінг-стратегій можуть потребувати психологічної допомоги.

Порівняльний аналіз стратегій долаючої поведінки студентів та фахівців.

Важливим етапом нашого дослідження став порівняльний аналіз особливостей копінг-поведінки студентів та фахівців, результати якого представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Аналіз стилів поведінки студентів та фахівців (N=412)

Стиль	Студенти		Фахівці		t	p
	M	σ	M	σ		
Конфронтація	10,41	2,74	10,00	2,72	1,51	0,130
Дистанціювання	10,61	2,55	10,38	2,85	0,85	0,395
Втеча/уникнення	12,96	2,87	13,90	3,27	-3,06	0,002
Прийняття відповідальності	11,24	2,74	11,98	2,84	-2,68	0,002
Позитивна переоцінка	7,85	1,95	8,44	2,27	-2,81	0,005
Пошук соціальної підтримки	13,30	3,57	13,08	3,63	0,60	0,548
Планування вирішення проблеми	11,59	2,71	12,22	2,84	-2,30	0,022
Самоконтроль	13,09	3,31	13,75	3,39	-1,99	0,046

Нами виявлено три типи копінг-стратегій, які максимально виявляються в поведінці фахівців: втеча/уникнення, самоконтроль та пошук соціальної підтримки. Такі ж типи копінгу є максимально вираженими у студентів. Спільним для досліджуваних груп є також те, що ці копінг-механізми за ступенем конструктивності можна віднести до двох протилежних груп: конструктивні (самоконтроль, пошук соціальної підтримки) та деструктивні (втеча/уникнення).

Таким чином, було встановлено, що серед фахівців, як і серед студентів, є такі, які, стикаючись із повсякденними проблемами, вирішують їх конструктивно, та особи з недостатньо високими адаптаційними здібностями та деструктивними проявами поведінки. Саме вони можуть потребувати психологічної допомоги.

Аналіз t-критерію Studenta для незалежних груп виявив значущі відмінності в наступних стилях поведінки фахівців та студентів:

- втеча/уникнення: $t(410) = -3,06$, $p \leq 0,01$; d Cohena = 0,30;
- прийняття відповідальності: $t(410) = -2,68$, $p \leq 0,01$, d Cohena = 0,26;
- позитивна переоцінка $t(410) = -2,81$, $p \leq 0,01$, d Cohena = 0,28;
- планування вирішення проблеми $t(410) = -2,30$, $p \leq 0,05$, d Cohena = 0,23;
- самоконтроль $t(410) = -1,99$, $p \leq 0,05$, d Cohena = 0,20.

Названі вище типи копінгу є більш вираженими у фахівців, ніж у студентів. Це означає, що фахівці частіше у стресових ситуаціях використовують стратегії, які відносять до конструктивних, або ж втечу/уникнення, яка в певних ситуаціях може бути досить корисною стратегією поведінки. Не є істотними статистично відмінності в стратегіях, спрямованих на пошук соціальної підтримки, дистанціювання та конфронтацію. Слід підкреслити, що два останні типи належать до деструктивних стратегій.

Порівняльний аналіз стратегій долаючої поведінки досліджуваних груп за статтю.

Наступним кроком нашого аналізу було порівняння емпіричних даних копінг-механізмів досліджуваних груп за статтю (див. табл. 3).

Нижче наведені дані показують, що для чоловіків переважаючими типами долаючої є поведінки є втеча/уникнення ($M=12,84$; $\sigma=3,229$), самоконтроль ($M=12,83$; $\sigma=3,053$) та позитивна переоцінка ($M=12,49$; $\sigma=3,162$); найменш вираженим стилем є прийняття відповідальності ($M=7,48$; $\sigma=1,897$).

Таблиця 3

Аналіз стилів долаючої поведінки студентів за статтю (N=412)

Стиль	Хлопці		Дівчата		t	p
	M	σ	M	σ		
Конфронтація	10,41	2,717	10,41	2,791	0,01	0,98
Дистанціювання	10,49	2,252	10,72	2,814	0,64	0,51
Втеча/уникнення	12,84	3,229	13,73	3,834	1,75	0,08
Позитивна переоцінка	12,49	3,162	13,65	3,373	2,49	0,01
Прийняття відповідальності	7,48	1,897	8,20	1,960	2,61	0,01
Самоконтроль	12,83	3,053	13,09	2,704	0,62	0,53
Планування вирішення проблеми	11,92	2,383	11,28	2,976	-1,64	0,10
Пошук соціальної підтримки	11,07	2,910	11,40	2,577	0,84	0,40

Такі ж стилі долаючої поведінки домінують у жінок: втеча/уникнення ($M=13,73$; $\sigma=3,834$), позитивна переоцінка ($M=13,65$; $\sigma=3,373$) та самоконтроль ($M=13,09$; $\sigma=2,704$); найменш вираженим – прийняття відповідальності ($M=8,20$; $\sigma=1,96$).

Аналіз t-критерію St'udenta для незалежних груп виявив значущі відмінності в двох стилях долаючої поведінки студентів хлопців та дівчат: прийняття відповідальності: $t(410) = 2,61$, $p < 0,01$ та позитивна переоцінка: $t(410) = 2,49$, $p < 0,01$.

Таким чином, результати дослідження свідчать, що діагностовано стилі долаючої поведінки, які зараховують до відносно конструктивних, частіше проявляються в поведінці жінок, ніж чоловіків. За іншими стилями копінгу відмінності статистично не значущі ($p > 0,05$).

На основі узагальнення викладеного вище можна зробити наступні **висновки**:

У стресових ситуаціях сучасні студенти та фахівці використовують різні механізми долаючої поведінки, однак найбільш вираженими стратегіями копінгу є втеча/уникнення, позитивна переоцінка та самоконтроль, а найменш вираженими – прийняття відповідальності.

У поведінці жінок частіше, ніж у чоловіків, домінують механізми прийняття відповідальності та позитивна переоцінка, які зараховують до відносно конструктивних копінг-механізмів. За іншими стилями копінгу відмінності статистично не значущі.

Оскільки в усіх групах досліджуваних серед домінуючих виявлено деструктивні копінг-стратегії, можна говорити про те, що значна частина студентів закладів вищої та середньої освіти та фахівців може мати проблеми у виконанні своїх професійних обов'язків, оскільки вони належать до соціономічних професій.

Таким чином, результати дослідження вказують на необхідність цілеспрямованої роботи з формування стресостійкості фахівців соціономічних професій, професійна діяльність яких є одним із найбільш напружених у психологічному плані видів трудової активності, що буде перспективою наших подальших розвідок у зазначеному напрямі.

1. Вассерман, Л. И., Абабков, В. А., Трифонова, Е. А. (2010). *Совладание со стрессом: теория и психодиагностика*. СПб.: Речь.
1. Климов, Е. А. (1988). *Введение в психологию труда*. М.: Изд-во Моск. Ун-та.
2. Корытова, Г. С. (2007). *Защитно-совладающее поведение субъекта в профессиональной деятельности*. (Дис. док. психол. наук). Иркутский государственный педагогический университет, Иркутск.
3. Крюкова, Т. Л. (2010). *Методы изучения совладающего поведения: три копинг-шкалы*. Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова Авантитул.
4. Лазарус, Р. (1984). *Стресс, оценка и копинг*. М.: Медицина.
5. Нартова-Бочавер, С. К. (1997). «Coping behavior» в системе понятий психологии личности. *Психологический журнал*, 18 (5), 20-30.
6. Родіна, Н. В. (2013). *Психологія копінг-поведінки: системне моделювання*. (Дис. док. психол. наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
7. Ткачук, Т. А. (2011). *Копінг-поведінка: стратегії та засоби реалізації: монографія* Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України.

REFERENCES

1. Vasserman, L. I. (2010). *Sovladanie so stressom: teorija i psihodiagnostika* [Coping with stress : theory and psychodiagnostics]. SPb.: Rech. (rus).
2. Klimov, E. A. (1988). *Vvedenie v psihologiju truda* [Introduction to the psychology of work]. M. Izd-vo Mosk. Un-ta. (rus).
3. Korytova, G. S. (2007). *Zashhitno-sovladajushhee povedenie sub'ekta v professional'noj dejatel'nosti* [Protective-coping behavior of the subject in professional activity]. (Dis. dok. psihol. nauk). Irkutskii gosudarstvenyi pedagogicheskii universitet, Irkutsk. (rus).
4. Krjukova, T. L. (2010). *Metody izuchenija sovladajushhego povedenija: tri koping-shkaly* [Methods for studying coping behavior: three copy-scales]. Kostroma, KGU im. N. A. Nekrasova Avantitul. (rus).
5. Lazarus, R. (1984). *Stress, ocenka i koping* [Stress, evaluation and coping]. M.: Medicina. (rus).
6. Nartova-Bochaver, S. K. (1997). «Coping behavior» v sisteme ponjatij psihologii lichnosti [«Coping behavior» in the system of concepts of the psychology of personality], *Psihologicheskij zhurnal*, 18 (5), 20-30. (rus).
7. Rodina, N. V. (2013). *Psihologija koping-povedinki: sistemne modeljuvannja* [Psychology of Coping Behavior: System Simulation]. (Dis. dok. psihol. nauk). Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv. (ukr).
8. Tkachuk, T. A. (2011). *Koping-povedinka: strategii ta zasobi realizacii* [Copy behavior: strategies and means of implementation]. Irpin: Nac. Un-t DPS Ukrainy. (ukr).

Halyna Dubchak

COMPARATIVE ANALYSIS OF FEATURES OF COPING BEHAVIOR OF STUDENTS AND PROFESSIONALS OF SOCIONOMIC PROFESSIONS

The article substantiates the relevance of studying the problem of coping behavior of specialists of socionomic professions. The previously unresolved parts of this problem have been highlighted, in particular, the need to study the psychological features of the strategies of overcoming behavior of students and specialists of various socionomic professions. There is described the use of the questionnaire «Ways of Coping» (WCQ, Folkman and Lazarus, 1988) which is adapted by T.L.Kryukova in collaboration (2004) and the research on sample of 198 students of institutions of higher and secondary education in Chernivtsi and 214 specialists working in different socionomic professions. On the basis of the analysis of the results of the empirical research author determined psychological features of the strategies of stress resistance among modern students of institutions of higher and secondary education and working specialists of various socionomic professions. Their common and distinctive features were identified, and a comparative analysis of stress-overcoming strategies by gender was conducted. The results of empirical studies have shown that modern students use various mechanisms of overcoming behaviour in stressful situations, but the most severe coping styles are escape/avoidance, positive reappraisal, and self-control, and the least severe – taking responsibility. The specialists often use constructive styles of coping behaviour or escape/avoidance, which in certain situations can be a good strategy of behaviour. The behavior of women in comparison to men is more often determined by mechanisms of taking responsibility and positive reappraisal, which belong to the relatively constructive coping mechanisms. The research allowed to identify a number of problems that require targeted and systematic work. Destructive coping strategies were found among the dominant strategies in all studied groups, which leads us to the conclusion that there is a need for specially constructed program on the formation of stress resistance of future specialists of socionomic professions, which professional activity is one of the most stressful occupations.

Keywords: *professional training, socionomic professions, students, stress, stress resistance, coping-strategies.*

УДК 159.922.8

doi: 10.15330/ps.9.1.58-64

Ольга СтаховаЖитомирський державний університет імені Івана Франка
stakhova.ol@gmail.com**ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ
ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

Статтю присвячено проблемі особистісно-професійного зростання майбутніх педагогів початкової ланки шкільної освіти, основою якого є розвиток їх професійної самосвідомості. В межах публікації висвітлено залежність функціонування професійно-педагогічної Я-підструктури студентської молоді від низки психологічних феноменів (передусім особистісних) як механізмів розвитку цього утворення, зокрема цілепокладання майбутніх фахівців. Розкрито концептуальні погляди науковців про вплив життєво-професійних установок юнаків на розвиток їх професійного «Я». Виявлено особливості прояву цілепокладання студентів – майбутніх учителів початкових класів, визначено його динаміку. Емпірично досліджено взаємозв'язок змістовних складників цілепокладання студентської молоді з рівнями розвитку її професійної самосвідомості. Доведено домінування в юнаків із високим рівнем професійно-педагогічної Я-підструктури достатньо сформованої установки на педагогічну діяльність, що відрізняється обдуманим у часі, самостійним ухваленням майбутніми фахівцями рішення щодо власного професійного майбутнього, жвавим інтересом до професійно-орієнтованих дисциплін психолого-педагогічного циклу та різних видів навчально-професійної діяльності, чільне місце серед яких займає самостійна робота як провідна форма самоосвіти; переважання в досліджуваних зазначеної групи професійно-педагогічної спрямованості, орієнтованої на викладацьку діяльність у різних закладах освіти. Для майбутніх учителів 1-4-х класів із середнім рівнем цілепокладання характерна часткова установка на педагогічну діяльність, проявами якої є відносно недавній, проте самостійний вибір студентами майбутньої професії, надання ними переваги тим дисциплінам академічного циклу, котрі, на їхню думку, сприяють фаховому зростанню; серед видів же навчально-професійної діяльності, що забезпечують найбільший вплив на формування інтересу до професії, виокремлюють семінарські, лабораторні заняття й навчально-виробничу практику; домінування в респондентів окресленого рівня професійно-педагогічної спрямованості, орієнтованої насамперед на зовнішню привабливість учительської діяльності. Юнаки ж із низьким рівнем цілепокладання мають несформовану установку на педагогічну діяльність, в основі якої лежить випадковий вибір студентською молоддю професії вчителя, її пасивне ставлення до вивчення практично всіх дисциплін академічного циклу, уникнення участі в роботі на заняттях; відсутність у досліджуваних цієї групи професійно-педагогічної спрямованості, бажання працювати в освітній галузі.

Ключові слова: самосвідомість, професійна самосвідомість, психологічні механізми розвитку професійної самосвідомості, рефлексія, ідентифікація, цілепокладання.

Постановка проблеми. В новітніх умовах розбудови української держави, духовного й культурного відродження її народу постає питання відповідності вітчизняної освіти сучасним запитам суспільства згідно зі світовими досягненнями та стандартами науки. При цьому роль педагога в розв'язанні окресленої проблеми слушно вважається провідною. Тому-то в наш час особливої актуальності набуває питання підготовки нестандартної, креативної особистості вчителя, оскільки реалізація школою соціального замовлення суспільства в галузі формування особистості підростаючого покоління, подальшого підвищення якості й ефективності навчально-виховного процесу в середньому загальноосвітньому навчальному закладі вирішальною мірою залежить від діяльності педагога, його професійної майстерності, що спирається на внутрішній світ фахівця, його самосвідомість, передусім професійну.

Відтак, із огляду на вищезазначене, варто відмітити, що звернення до проблеми розвитку професійно-педагогічної Я-підструктури особистості, в основі якої лежать знання про психологічні механізми її становлення, є досить актуальним і являє собою важливу галузь наукового пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показав аналіз широкого кола теоретико-емпіричних досліджень, у психолого-педагогічній літературі розкрито та висвітлено окремі механізми розвитку професійного «Я» студентів-майбутніх представників педаго-

гічної спільноти, перш за все їх здатність до рефлексії (О. А. Бессонова [1], Т. М. Яблонська [7], R. Holland [8] й ін.), ідентифікації (Т. В. Міщенко [4] та ін.), професійна спрямованість (В. Г. Калашников [2], В. П. Саврасов [5] й ін.).

У свою чергу, С. Г. Косарецький [3], О. О. Семенова [6] та ін., поглиблюючи концептуальні положення про феномен професійно-педагогічної самосвідомості, вказали на залежність її функціонування від цілепокладання як способу поєднання цінностей і засобів у професійній діяльності, в межах якого, на думку науковців, з одного боку, реалізуються здобуті під час рефлексії й ідентифікації уявлення індивіда про себе як суб'єкта трудової діяльності, а з іншого – здійснюється постановка реальних цілей взаємодії з найближчим професійним оточенням, що є можливим завдяки співвіднесенню ціннісно-смиислової та предметної сфер професійної діяльності особистості.

У зв'язку з цим, і з метою більш глибокого вивчення впливу життєвих установок юнаків на становлення їх професійної Я-підструктури нами використано розроблену анкету «Я та моя майбутня професія», спрямовану на розкриття особливостей розвитку цілепокладання майбутніх учителів 1-4-х класів. У дослідженні взяли участь 193 студенти I, III й V курсів навчально-наукового інституту педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка (напрямок підготовки – «Початкова освіта»).

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на первинні дані анкетування, слід зазначити, що високий рівень окресленого вище феномена притаманний 24,9% опитаних, середній – 56,5%, а низький – 18,6% респондентів.

Перш ніж перейти до опису змістовних характеристик кожного з виокремлених нами шаблів цілепокладання, звернімося до окреслення специфіки прояву окремих його складників, зокрема розкриття внутрішньої позиції, ставлення студентської молоді до майбутньої професійної діяльності, готовності працювати за обраним фахом, здатності до професійної самореалізації.

Так, аналіз відповідей на перше запитання «Що спонукало Вас до вибору педагогічної професії?» засвідчив наявність у переважної більшості досліджуваних позитивної мотивації вибору професійної діяльності.

Підтвердженням цьому є домінування в 38,3% студентів професійних мотивів, в основі яких лежать любов до дітей, потреба в їх навчанні та вихованні, усвідомлення унікальності особистості першого вчителя, його високої ролі в становленні підростаючого покоління тощо.

Погляди, співзвучні вищезгаданім, відображені й у відповідях 7,3% опитаних, провідним мотивом вибору професії яких є наслідування. Приклади деяких взірців педагогічної майстерності, насамперед першого вчителя, своїх батьків-педагогів стали тими чинниками, що викликали інтерес у майбутніх фахівців до вчительської професії.

Позитивне ставлення до професії педагога продемонстрували й 35,9% респондентів із домінуючими соціальними мотивами та 1,6% досліджуваних, котрі вважають її престижною й перспективною.

Утім 12,7% опитаних, які відрізняються утилітарно-прагматичними мотивами вибору педагогічної професії, на відміну від окреслених вище груп респондентів, не пов'язують власне майбутнє з освітньою галуззю, котра, на їхню думку, через своє реформування на сучасному етапі розвитку суспільства є недостатньо привабливою.

Не збираються працювати за обраним фахом і 2,6% студентів із відсутньою мотивацією, які вважають свій вступ до даного ВНЗ цілковитою випадковістю.

Не менш «привабливою» є картина і в групі досліджуваних з інфантильними мотивами (1,6%), які обрали професію педагога не самостійно, а під тиском навколишніх, в основному батьків, й тому, не проявляючи особливого інтересу до неї, мало хто з цих респондентів збирається реалізовувати себе в якості суб'єкта професійної діяльності в межах освітніх закладів.

До речі, як показав аналіз відповідей на друге запитання анкети «Хто вплинув на Ваше рішення?» відносно вибору професії, до порад найближчого оточення – батьків,

рідних, друзів, учителів, котрі, очевидно, помітили в майбутніх фахівців певні здібності до педагогічної професії, дослухалася майже половина опитаних (49,2%). Решта ж досліджуваних (50,8%) самостійно підійшла до вирішення цього питання, активно реалізуючи на практиці дитячу мрію, давнє прагнення працювати вчителем початкових класів.

Вступивши до університету та здобуваючи в ньому освіту, майже всі респонденти (98,7%) серед дисциплін, що вивчаються у вищому педагогічному навчальному закладі й відіграють найбільшу роль у фаховому зростанні студентів (третє запитання анкети), віддали перевагу професійно-орієнтованим дисциплінам психолого-педагогічного циклу – психології, педагогіці, методикам викладання різних предметів у початковій школі тощо, які, починаючи активно розглядатися на II і III курсах, суттєво збагачують когнітивну сферу майбутніх учителів професійними знаннями, вміннями та навичками.

Водночас, звертаючись до дисциплін академічного циклу, котрі, навпаки, вирізняються обмеженістю свого впливу щодо становлення педагогічних кадрів, 47,4% опитаних виокремили низку гуманітарних, соціально-економічних дисциплін – філософію, релігієзнавство, логіку, політологію, правознавство, соціологію, економіку й ін., які, на їхню думку, не стільки визначають розвиток їх професійної самосвідомості, скільки перевантажують навчально-виховний процес ВНЗ. Натомість інша частина досліджуваних (52,6%), відповідаючи на четверте запитання анкети «Які дисципліни академічного циклу відіграють незначну роль у Вашому фаховому зростанні?», заперечила наявність таких курсів, підкресливши неабияке значення кожного з них «у формуванні справжнього вчителя, який має бути всебічно розвинутою особистістю» (Грина О., III курс).

Розкриваючи види навчально-професійної діяльності, котрі забезпечують найбільший вплив на формування інтересу до професії (п'яте запитання анкети), переважна частина опитаних (73,8%) віддала свої голоси на користь навчально-виробничої практики, яка, поєднуючи теоретичну підготовку майбутніх учителів, здобуту у вищому педагогічному навчальному закладі, з їх практичною діяльністю, вперше реалізованою в середніх закладах освіти, відображає рівень професійної майстерності студентів і ступінь їх готовності до педагогічної діяльності. Решта ж респондентів (26,2%), аналізуючи форми організації навчального процесу у ВНЗ, крім практики, підкреслила й значення інших видів аудиторної та позааудиторної роботи, зокрема лекційних занять, які, озброюючи студентську молодь необхідними науковими знаннями, з перших днів її перебування в університеті вчать використовувати поданий матеріал у штучно створених умовах професійної діяльності на семінарських і лабораторних заняттях, під час самостійної роботи тощо, сприяючи тим самим, окрім теоретичних знань, ще й розвитку практичних умінь і навичок.

Відрізняючись, як бачимо, різноманітністю своїх видів, навчально-професійна діяльність спрямована максимально підготувати майбутніх педагогів до роботи зі школярами. Однак, визначаючи рівень такої підготовки (шосте запитання анкети), третина опитаних (36,9%) охарактеризувала його як низький, що недостатньо впливає на професійне становлення їх особистості. У зв'язку з цим, розкриваючи основні причини неефективності психолого-педагогічної просвіти, студенти – майбутні вчителі початкових класів звернули увагу на відрив теоретичних курсів від практичної діяльності, перевантаження навчально-виховного процесу аудиторними заняттями та брак часу на самостійне опрацювання матеріалу (що враховано вже в новому «Законі про вищу освіту», який набув чинності з вересня 2015 року). Зокрема, досліджувана Світлана О., III курс, відмітила, що усвідомлює важливість більшості дисциплін, котрі читаються в університеті, але «проти тих затеоретизованих, мертвих предметів, які нічого не дають для повсякденної практичної роботи педагога». Опитана ж Вікторія С., I курс, аналізуючи труднощі, з якими стикається у ВНЗ, у свою чергу, підкреслила «перевантаження студентів домашніми завданнями, на виконання яких через велику кількість щоденних пар залишається мало вільного часу, від чого страждає якість навчання».

Цікаво те, що побажання більшості майбутніх фахівців (84,5%) професорсько-викладацькому складу з приводу покращення своєї професійної підготовки в університеті орієнтовані на поліпшення організації й змісту навчально-виховного процесу та вимагають якісно нового підходу викладачів до студентів, значною мірою відображаючи зміст нового «Закону про вищу освіту». Це свідчить як про його своєчасність, так і про достатній рівень свідомості майбутніх представників педагогічної спільноти щодо сприймання основних положень цього документа, за яким пріоритетом стає підвищення самостійності студентської молоді.

Водночас 18,4% досліджуваних, відповідаючи на запитання «Що б Ви порадили викладачам Вашого ВНЗ з приводу покращення підготовки студентів?», відмітили, що не мають таких порад, адже їх все влаштовує, вони всім задоволені, оскільки педагогічний колектив університету «добре справляється зі своєю роботою» (Сніжана Ж., I курс) та надає гарну професійну підготовку майбутнім фахівцям.

Оцінюючи рівень власної готовності до педагогічної діяльності (восьме запитання анкети), 5,2% респондентів охарактеризували його як високий, 71,5% – як середній, 10,4% – як низький, а 12,9% опитаних не змогли відповісти на це запитання, запропонувавши варіанти типу «не знаю», «важко сказати».

Натомість, розмірковуючи про поєднання свого майбутнього з обраною професією (дев'яте й десяте запитання анкети), бажання працювати за педагогічним фахом виявили лише 51,7% досліджуваних, які після закінчення ВНЗ збираються присвятити себе викладацькій діяльності в різних (як у дошкільних, так і в середніх та вищих) закладах освіти. Утім 33,5% респондентів, відповідаючи на запитання «Чи пов'яжете Ви своє майбутнє з обраною професією?», заперечили цей факт. Як показали результати дослідження, такі студенти, навчаючись у ВНЗ за напрямом підготовки «Початкова освіта», не задоволені власним професійним вибором, а тому, уникаючи роботи в школі, налаштовані реалізувати себе в якості суб'єкта трудової діяльності в тих сферах народного господарства (адміністративно-управлінській, промисловій тощо), котрі є набагато привабливішими з матеріальної точки зору, ніж освітня галузь. Решта ж опитаних (14,8%), задумуючись про подальше професійне становлення, ще остаточно не визначилася, чи збирається після закінчення університету працювати з дітьми. «Можливо, якщо не буде іншого виходу», «мабуть, недовго», «ймовірно», «не вирішила, час покаже», «не знаю» тощо – такі типові відповіді студентів окресленої групи.

Таким чином, узагальнюючи результати емпіричного дослідження особливостей розвитку цілепокладання майбутніх учителів початкових класів, слід підкреслити, що розглянуті нами окремі прояви вищезазначеного явища (внутрішня позиція, ставлення студентів до майбутньої професійної діяльності, готовність працювати за обраним фахом, здатність до професійної самореалізації) водночас виступають його критеріями, на основі яких нами виокремлено три групи респондентів із високим, середнім і низьким рівнями розвитку цілепокладання.

Так, майбутні педагоги початкової ланки шкільної освіти з високим рівнем цілепокладання (24,9%) відрізняються достатньо сформованою установкою на педагогічну діяльність, зміст якої визначається професійними мотивами вибору професії. Такі студенти давно, цілком свідомо, самостійно ухвалили рішення щодо власного професійного майбутнього, а тому, цілеспрямовано вступивши до університету за обраним напрямом, виявляють неабиякий інтерес до всіх дисциплін академічного циклу, при цьому звертаючи особливу увагу на професійно-орієнтовані дисципліни психолого-педагогічного циклу, котрі суттєво збагачують їх когнітивну сферу професійними знаннями, вміннями та навичками; подібне ставлення й до різних видів навчально-професійної діяльності, чільне місце серед яких займає самостійна робота як провідна форма самоосвіти, що активно сприяє особистісно-професійному самовдосконаленню молодих фахівців. Будучи абсолютно впевненими в незмінності свого професійного вибору, студенти цієї групи після закінчення ВНЗ збираються присвятити себе викладацькій діяльності в різних закладах освіти.

Для майбутніх учителів 1–4-х класів із середнім рівнем цілепокладання (56,5%) характерна часткова установка на педагогічну діяльність, основу розвитку якої становлять соціальні мотиви, мотиви наслідування та мотиви престижу. Студенти цієї групи, які відносно нещодавно, проте самостійно здійснили свій професійний вибір, навчаючись за обраним напрямом, віддають перевагу передусім тим дисциплінам академічного циклу, котрі, на їхню думку, сприяють фаховому зростанню; серед видів же навчально-професійної діяльності, що забезпечують найбільший вплив на формування інтересу до професії, виокремлюють семінарські, лабораторні заняття й навчально-виробничу практику. Вважаючи свій вибір остаточним, переважна більшість майбутніх педагогів цього рівня, орієнтуючись насамперед на зовнішню привабливість учительської діяльності, пов'язує з нею власне майбутнє.

І нарешті, студенти з низьким рівнем цілепокладання (18,6%) мають несформовану установку на педагогічну діяльність, представлену утилітарно-прагматичними, інфантильними мотивами та відсутньою мотивацією. Такі фахівці, випадково обравши професію вчителя, в основному під тиском навколишніх, перш за все батьків, пасивно ставляться до вивчення практично всіх дисциплін академічного циклу, за винятком лише тих, які, на їхню думку, сприяють розширенню їхнього кругозору, самопізнанню; уникають участі в роботі на заняттях. Висловлюючи сумніви щодо правильності свого професійного вибору, студенти окресленої групи після закінчення ВНЗ не збираються працювати в освітній галузі.

Водночас, звертаючись до первинних даних зазначеного емпіричного дослідження, доцільно наголосити на позитивній динаміці становлення вказаного явища, зумовленої здебільшого змістом навчально-професійної діяльності, котра створює сприятливі умови для розвитку різних феноменів особистісно-професійної сфери студентської молоді, в тому числі і її цілепокладання (див. табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка цілепокладання майбутніх учителів 1–4-х класів (n=193)

Курс	Рівень					
	Високий		Середній		Низький	
	Кількість досліджуваних		Кількість досліджуваних		Кількість досліджуваних	
	абсолютна	у %	абсолютна	у %	абсолютна	у %
I	10	15,2	41	62,1	15	22,7
III	18	29,5	33	54,1	10	16,4
V	20	30,3	35	53,0	11	16,7

Утім, інтерпретуючи результати констатувального експерименту, варто відмітити, що в студентів із високим рівнем професійної Я-підструктури переважає високий рівень (50,8%) цілепокладання, а в майбутніх учителів із середнім і низьким рівнями професійної самосвідомості домінуючими є відповідно середній (79,2%) і низький (48,2%) рівні цілепокладання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведений нами порівняльний аналіз результатів дослідження професійного «Я» майбутніх фахівців та їх цілепокладання дає підстави стверджувати, що між цими психологічними феноменами існує прямий зв'язок: чим вищий рівень професійної Я-підструктури, тим вищий рівень цілепокладання майбутніх педагогів, і навпаки. Це дозволяє розглядати цілепокладання майбутнього вчителя 1–4-х класів як один із показників його самосвідомості, як важливий психологічний механізм її розвитку.

Перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо в емпіричному дослідженні залежності функціонування професійного «Я» майбутнього педагога початкової ланки шкільної освіти від інших психологічних феноменів, зокрема ідентифікації, окремих педагогічних здібностей тощо, які, за нашим припущенням, виступають психологічними механізмами його становлення.

1. Бессонова, Е. А. (2000). *Рефлексия и ее развитие в процессе учебно-профессионального становления будущего учителя*. (Дис. канд. психол. наук). ХабГПУ, Хабаровск.
2. Калашников, В. Г. (1998). *Динамика взаимосвязи самосознания, профессиональной направленности и ценностных ориентаций студентов педагогического вуза (на материале факультета начальных клас сов*. (Дис. канд. психол. наук). МГПУ, Москва.
3. Косарецкий, С. Г. (1999). *Психологические условия развития профессионального сознания будущих педагогов*. (Дис. канд. психол. наук). МГПУ, Москва.
4. Мищенко, Т. В. (2005). *Становление профессиональной идентичности студентов педагогического вуза* (Автореф. канд. психол. наук). ЯрГПУ, Ярославль.
5. Саврасов, В. П. (1986). *Особенности развития профессионального самосознания молодого учителя*. (Автореф. канд. психол. наук). ЛГПИ, Ленинград.
6. Семенова, Е. А. (2007). *Профессиональное самосознание и психологические механизмы его становления*. *Сибирский психологический журнал*, 26, 186-190.
8. Яблонська, Т. М. (2000). *Розвиток здатності до рефлексії в професійному становленні особистості вчителя початкових класів*. (Дис. канд. психол. наук). Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Київ.
9. Holland, R. (1990). Reflexivity. *Human Relations*, 52 (4), 463-483.

REFERENCES

1. Bessonova, E. A. (2000). *Refleksii i ee razvitie v protsesse uchebno-professionalnogo stanovleniia budushchego uchitelia* [Reflection and its development in the process of the educational and professional formation of a future teacher]. (Dis. kand. psihol. nauk) [Dissertation for the degree of Cand. of Psychol. Sciences]. KhabGPU, Khabarovsk. (rus).
2. Kalashnikov, V. G. (1998). *Dinamika vzaimosvazi samosoznaniia, professionalnoi napravlenosti i tsennostnykh orientatsii studentov pedagogicheskogo vuza (na materiale fakulteta nachalnykh klassov)* [Dynamics of interrelation of self-awareness, professional orientation and value orientations of students of the teachers' training university (on the basis of the faculty of primary education)]. (Dis. kand. psihol. nauk) [Dissertation for the degree of Cand. of Psychol. Sciences]. MGPU, Moscow. (rus).
3. Kosaretskii, S. G. (1999). *Psikhologicheskie usloviia razvitiia professionalnogo soznaniia budushchikh pedagogov* [Psychological conditions of the development of future teachers' professional awareness]. (Dis. kand. psihol. nauk) [Dissertation for the degree of Cand. of Psychol. Sciences]. MGPU, Moscow. (rus).
4. Mishchenko, T. V. (2005). *Stanovlenie professionalnoi identichnosti studentov pedagogicheskogo vuza* [Formation of professional identity of students of the teachers' training university]. (Avtoref. dis. kand. psihol. nauk) [Author's abstract for the degree of Cand. of Psychol.]. YarGPU, Yaroslavl (rus).
5. Savrasov, V. P. (1986). *Osobennosti razvitiia professionalnogo samosoznaniia mladogo uchitelia* [Peculiarities of professional self-awareness development of a young teacher]. (Avtoref. dis. kand. psihol. nauk) [Author's abstract for the degree of Cand. of Psychol.]. LGPI, Leningrad. (rus).
6. Semenova, E. A. (2007). *Professionalnoe samosoznanie i psikhologicheskie mekhanizmy ego stanovlennia* [Professional self-awareness and psychological mechanisms of its formation]. *Sibirskii psikhologicheskii zhurnal* [Siberian Psychological Journal], 26, 186-190. (rus).
7. Yablonsjka, T. M. (2000). *Rozvytok zdatnosti do refleksiji v profesijnomu stanovlenni osobystosti vchytelja pochatkovykh klasiv* [Development of capacity for reflection in professional formation of a personality of a primary school teacher]. (Dis. kand. psihol. nauk) [Dissertation for the degree of Cand. of Psychol. Sciences]. In-t psykholohiyi im. H. S. Kostyuka, Kyiv. (ukr).
8. Holland, R. (1990). Reflexivity. *Human Relations*, 52 (4), 463-483.

Olga Stakhova

GOAL-SETTING AS A PSYCHOLOGICAL MECHANISM OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL AWARENESS OF A FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER

The article focuses on studying the personal and professional development of future primary school teachers, which is based on the development of their professional awareness. It highlights the dependence of the functioning of professional self-substructure of students from a range of psychological phenomena (especially personal) as mechanisms for the development of the notion, including future professionals' goal-setting. Peculiarities of goal-setting display of future primary school teachers and its dynamics are revealed. Correlation of meaningful components of students' goal-setting with the levels of development of professional awareness is empirically studied. It is proved that students with high level of professional and pedagogical self-substructure have dominant formed motivation for pedagogical activity which is characterized by well-considered in time, making independent decisions concerning their professional future, brisk interest in major disciplines that form the psycho-pedagogical component of their training and various aspects of educational and professional activities, the important part of which is dedicated to the independent work as a leading form of self-education; prevailing in such students professional and pedagogical orientation focused on teaching in various educational institutions. For future teachers of primary school with an average level of goal-setting is characteristic the partial motivation for

pedagogical activity which is displayed by relatively recent, but independent choice of their future profession giving preference to such disciplines which, in their opinion, contribute to their professional growth; among educational and professional activities that provide the greatest impact on the formation of interest to the profession, students single out seminars, laboratory lessons and training practice; prevailing in students first of all mentioned above level of professional and pedagogical orientation focused on attractiveness of teaching activities. Students with low level of goal-setting have not formed motivation for pedagogical activity which is based on an accidental choice of their future profession, passive attitude to the study almost of all disciplines avoiding taking part in a lesson's activities; lack of professional and pedagogical orientation and desire to work in educational sphere.

Keywords: *self-awareness, professional self-awareness, psychological mechanisms of development of professional self-awareness, reflection, identification, goal-setting.*

УДК 159.955:159.942

doi: 10.15330/ps.9.1.64-71

Halyna Handzilevska

The National University of Ostroh Academy

halyna.handzilevska@oa.edu.ua

Uliana Nikitchuk

The National University of Ostroh Academy

uliana.nikitchuk@oa.edu.ua

THE DEPRESSIVE CONCEPTS OF HAPPINESS

In this article, the authors examine the problem of experiencing difficult life situations by persons with subclinical symptoms of depression through the prism of their mental representation of the problem of reaching happiness. The study empirically grounds on following: qualitative research (multiple case study) of subclinical depression; quantitative research of adaptation of Ukrainian migrants with high rates of depressiveness. On the basis of a multiple case study it is deduced that depressive concepts of happiness tend to be: 1) rigidly concentrated on the only one aspect of life; 2) over-demanding (especially toward others) to that extent that happiness seems unreachable; 3) over-evaluated, that can increase frustration and anxiety; 4) accompanied by expectation that happiness should occur itself. Impatience and whimpering are defined as peculiar feature of how a person with subclinical symptoms of depression passes through actual obstacles in reaching happiness. Considering these features, the depressive concepts of happiness appears to be quite infantile, therefore researches analyze the problems of persons with subclinical depression through the prism of the concepts of psychological infantilism. Specific presuppositions that underlie infantile expectations which had been explored during the study are revealed in the article. The quantitative study of migrants' adaptation supports the theses of the childish nature of the depressive concept of happiness. Childhood scenario decisions and internalized parents' drivers that are significantly related to depressiveness are given. The study highlights the role of biases and childhood decisions in irrational thinking of persons with subclinical symptoms of depression. These findings can contribute to understanding the problem of their social development.

Keywords: *subclinical depression, childhood scenario decision, irrational cognitions, infantilism, whim.*

Introduction

Although traditionally depression is an affair of clinical psychology, related issues such as depressiveness, subclinical depressive states etc. are the subjects of other areas of psychology as well as an interdisciplinary discourse. The fact that depression in a wide range of manifestations is associated with motives – the core of personality which directs all mental processes and reflected in all products of person's activity – makes it obvious that it requires studying from different prospects. While depressive disorder have been being productively studied for decades, subclinical and non-clinical depressive states have become a subject of scientific interest relatively recently; a few studies concentrate mainly on distinguishing clinical and subclinical symptoms [16]. Since subclinical depressive states and subjective feeling of depression can appear as an individual response to a difficult life event, a radical change of life circumstances, surroundings, unresolved childhood difficulties, physical stress from chronic illness, frustrated needs and so on and so forth, they worth more thorough studying than it is conducted nowadays. Whereas depressive states which don't meet the criteria for clinical depression are in scientific shadow, such researches as ours are relevant.

Methodologically based on cognitive approach, this study focuses on irrational cognitions of a person with subclinical depression which, in obedience to A. Beck, can lead to negative feelings and decline of motivation and self-esteem [3]. According to our systematic preliminary observations of people in subclinical depressive states, apart from changes in the level of motivation (lack or absence of interests, activities etc.), there are some specific content distortions in motifs still in the normal range which we hypothetically assume to have to do with other symptoms. Since a person's needs as a content of motivation are reflected in the image of the desired future, we consider her concept of happiness to be an interesting issue to investigate in the outlined context. Thus, the purpose of this article is to present the results of the two-stage study of depressive concepts of happiness.

Presented study empirically grounds on following: 1) qualitative research (multiple case study) of subclinical depression; 2) quantitative research of migrant's adaptation that revealed high rates of depressiveness among Ukrainian transmigrants according to the Inventory of adaptation to a new socio-cultural surrounding (by L. Jankovskyi). As for the first part of the research, it's worthy of note that although qualitative data are not collected in a systematic or replicable fashion and without the usual control procedures, case studies play a more central role in clinical psychology than in other areas of psychology [10]. Since case studies provide concrete examples, they stimulate investigation of some phenomenon. Empirical research can test the claims made previously on the basis of case studies. So this is the background of what we did in order to accomplish the goal of better understanding of irrational cognitions of people with subclinical depression.

1. Happiness on a whim: a multiple case study of subclinical depression

This qualitative study is based on data collected by U. Nikitchuk during last two years of an individual psychological counseling within the Institute of Applied Psychology and Psychotherapy of the National University of Ostroh Academy. All the participants signed a permission to use materials of their cases for educational and scientific goals with anonymity provided. Thus, the ethics of the research were followed.

First of all, we should note that distinguishing between clinical and subclinical depression we relied on the authoritative studies of G. Parker and colleagues [14] and P. Cuijpers with colleagues [5]; thus, subclinical depression is defined by clinically relevant depressive symptoms according to DSM (at least one of the core symptoms for depression is met, but no more than four symptoms in total) in the absence of symptoms of major depressive disorder (delusions and hallucinations, psychomotor disturbance, overevaluated ideas of guilt and constipation that arose before medical treatment).

Five cases of subclinical depression were supplemented for particular analysis as they have much in common in terms of cognitive representation of the problem of reaching happiness. Besides, their psychological issues and symptoms were akin and included following: difficult life events that had caused frustration and required adjustment to new circumstances, subjectively reported depression which, however, didn't meet the criteria for a depressive disorder according to DSM-5 or ICD-10 although included irritability and anger, feeling overwhelmed for several weeks, feeling of hopelessness about the future, some difficulties in experiencing pleasure from life, low self-esteem, more frequent tears than usual, worsening of sleep, tension. As a measure for baseline assessment the Beck Depression Inventory (BDI) and the Depression-Anxiety-Stress Scale (DASS-21) were used. An empirical ground for qualitative analysis also consists of the results of observation, interviewing, in particular with the use of cognitive therapy interviewing technique [13].

As for gender aspect of the sample (N=5), four of them are female, one is male. This supports common statistics according to which «prevalence rates of depression are consistently between 1.5 to 2.5 times higher in women than in men» [6].

The first tissue worthy of note is that previously mentioned difficult life events in these five cases are related to loss of relationships. It's known that events involving loss are particularly likely to cause symptoms of depression, especially if the individual is already vulnerable [11].

A. A. Yttredahl with colleagues [23] points out that women with depression (meaning major depressive disorder) are hyperresponsive to rejection. There is also evidence, according to J. Allen and colleagues [1], that subclinical depression predicts with high probability different social sequelae such as loneliness, difficulties in specific family and romantic relationships. Aside from the concern about the character of connection among depression and strong difficulties of experiencing loss of relationships, we should outline that this connection exists. Since our multiple case observations are agreed with these theses we treat the connection revealed as meaningful. Thus, the content of motivation of person with subclinical depression while experiencing loss is reflected in the image of the desired future and reduced to the resumption of relations.

Methodologically based on cognitive approach, our case study revealed some other features of desires and dreams of participants that we assume to indicate specific *depressive concepts of happiness*. Namely:

1. A person totally relates her emotional comfort to realization of one desire, the dearest wish. This is a kind of rigid thinking and overevaluated idea fixed on the only one sphere of life.

2. The desire fulfillment of which is associated with happiness is obviously unrealistic. They say «Woulda, coulda, shoulda...» as a mix of regret on something that have already happened and strong desire to turn back time or change other person's choice according to own needs. The difficulty is that in all five cases persons paradoxically stand on this desire as if it relates to future instead of past. That is why we assume superficial thinking of people with subclinical depression.

3. There are some strict and infantile expectations concerning the moment (should have been already reached or should emerge right now) and the subject (should occur itself) of 'happiness delivery'.

4. An infantile way to express own desires as if a person was a capricious baby. While communicating these infantile needs people regressed non-verbally to such childish behavior as pouting, stomping, whimpering.

These are the key reasons why we came up to call this concept of happiness «happiness on a whim». One of definitions of 'on a whim' in dictionaries is: «without careful planning or because of a capricious inclination» [21]. Like «I want it and it should have happened because I want it». The definition 'on a whim', to our opinion, describes both *content* and *procedural* aspects of happiness concept. However, one trait of caprice or whim which is spontaneous change of desires and inclinations is not represented here as our participants are fixed on their desire even too much, being sad, blue, hopeless etc. Their psychological condition may be even closer to a 'megrim' than to a 'whim'. Here we should emphasize that all taken together: lack of planning, superficial judgments, infantile expectations, unwillingness to wait, demands toward others and world, – all these descriptions of depressive persons' desires make a general impression of some phenomenon within caprice row. Probably, we should leave this linguistic issue to professionals in this sphere and open further discussion on the point by this article.

An important stress to be made in the context of indicated features of the depressive concept of happiness is that it turned out to be quite infantile. This brings us to further reflection on the point of an infantilism. Psychological infantilism is a concept, developed within several psychological approaches, which emphasize different aspects of it. In natural-scientific approach [4] immature, superficial judgments of infantile persons are emphasized. Psychodynamic approach reveals early (oral) determination of infantile manifestations [20]. Gestalt psychology points out impatience of infantile person and her expectations that her needs will be immediately met [18]. This corresponds our observations and supports conclusions concerning infantileness of happiness concept.

We also noticed one more feature of the infantile clients' cognitions: in their minds, the need itself and the subject of the need are identical. So, the need for intimacy is substituted with an image of a particular person and thus a range of opportunities to meet the need is dramatically narrowed which can increase frustration. Thus, this research communicate also an expediency of

helping a person with subclinical depression differentiate between the content of need and the subject of need in order to reduce frustration.

Regarding inability or unwillingness of participants to wait for their needs are met, we should mention that impatience is one of six main characteristics of the Irritable Personality Style which often precipitates and maintains depressive episodes especially under stress [15]. Our study showed that impatience is related to anxiety and negative attitudes of participants toward their future which originated from a particular episode in childhood when something had made a huge emotional impact on a person. For instance, one of the participants was strongly impatient about her suspended relationships so as she felt an urge to have a baby (a girl, to be accurate); her impatience in this life situation, as we revealed together, was determined by dramatic childhood memories of being a witness of cruel punishment that her friend had experienced from her mother and since the most obvious reason of such behaviour for the frightened child's mind was those woman's late motherhood ('she just don't understand her daughter, they are too distinct due to big age difference and that's awful'- she concluded) subconsciously, she began to be afraid of the perspective to have a baby after 30 and she didn't realize it up to processing her memories. Thus, the childhood scenario decision was made: «Hurry up! There's no time to wait!». Here we appeal to R. & M. Gouldings' (1979) [7] and S. Maksimova's (2006) [12] concepts of scenario decision and scenario ban which laid the foundation for the second (quantitative) part of our research.

One of the empirical manifestations of the depressive concept of happiness, as we've already mentioned before, are infantile expectations. We revealed that they are grounded on particular beliefs (propositions) are as follows:

1. «If someone promises something, he (she) keeps the promise».
2. «If I sacrifice (serve), then my wishes come true».
3. «If I visualize something, then the reality follows my images».

These beliefs are built on biases (illusory correlations, overconfidence biases) [9] and can be successfully processed in the appropriate algorithm [2]. According to Beck's model of depression [3] supported also by new studies [22], overgeneralization from specific events to general negative judgements is a common cognitive bias in depression.

Thereby, this qualitative study made it possible to distinguish some thinking patterns of depressive persons concerning their images of happiness in their content and formal aspects. Again and again, while studying the depressive concept of happiness we observe a connection between some childhood subconscious decisions and future difficulties of reaching happiness. However, these conclusions require further verification in appropriate quantitative research with the use of a comparison group and relevant methods of statistics.

2. Depressiveness and childhood scenario decisions: quantitative research of migrant's adaptation

Since a major concern about the information derived from a case study is the generalizability to other individuals or situations [10] we decided to compare our conclusions with results gained from the quantitative research of migrants' adaptation by H. Handzilevska w ich ditto regard an issue of happiness, wellbeing, experiencing loss, adaptation to new life situation, of subconscious childhood decisions.

Regarding scenario sets (decisions), these are the structural components of life scenario which we consider to be a cognitive-emotional pattern of identification of individual that is reflected in behavioral strategies of internal model of own self [17]. In childhood scenario decisions are able to create a sense of confidence and safety regarding future as they preserve so to say «required» behavioral models. When surroundings change and a person grows up these preserved models can cause problems of adaptation. We have already observed this effect in previously highlighted part of the study. To verify our conclusions the sample of migrants was formed (N=176; 103 – Ukrainian transmigrants (82 female, 21 male) of 31.1 years old in average; 73 – migrants (52 female and 21 male) of 35,3 years old in average who moved for permanent living abroad). These migrants are Ukrainians in Australia, the USA, Canada, the

Great Britain, Bulgaria, Spain, Italy, Germany, France, Sweden, Switzerland, Poland, China, Czech Republic, Slovakia, Finland, Portugal, Belgium, the Netherlands, Austria, Norway, Dania, Mozambik etc. We used the sample of migrants in this part of study as they typically experience similar difficulties of loss and challenged to adapt to new life circumstances.

For the assessment the following questionnaires were used: 1) Early Childhood Decisions Inventory (by S. Maksimova) [12]; 2) the Inventory of adaptation to a new socio-cultural surrounding (by L. Jankovskyi) [19]; as for this inventory, we used Depressiveness scale as the most significant measurement for this particular study. As for statistics, we applied correlation analysis (Pearson coefficient) and revealed that, indeed, there are some childhood scenario decisions which significantly correlate with depressiveness (Table 1). Among them, the decision «Don't be the first» (which means an internal ban on winning the situations) and the decision «Don't get closer» (which refers to inner prohibition to form really close relationships) are most connected with depressiveness. It's rather interesting taken together, looks like dysfunctional strategy of 'lonely defeated person' which is relevant to what we observed in case study.

Table 1

Significant correlations between depressiveness and childhood scenario decisions

Scenario decisions	Corel. coef. with a Depressiveness scale of Inventory of adaptation to a new socio-cultural surrounding
'Don't succeed'	0.290 (p<0,01)
'Don't be the first'	0.326 (p<0,01)
'Don't be meaningful'	0.279 (p<0,01)
'Don't be'	0.310 (p<0,01)
'Don't get closer'	0.318 (p<0,01)
'Don't be yourself'	0.280 (p<0,01)
'Don't be healthy'	0.275 (p<0,01)
'Don't grow up'	0.200 (p<0,01)
'Don't feel'	0.280 (p<0,01)

Apart from childhood scenario decisions, S. Maksimova distinguishes internalized parents' drivers [12] that, as a reader can see in Table 2, also correlate with depressiveness. These are kind of strong inner prescriptions (that are perceived as the key to wellbeing) to be perfect, to be strong, to hurry up (which is certainly about impatience).

Table 2

Significant correlations between depressiveness and internalized parents' drivers

Scenario drivers	Corel. coef. with a Depressiveness scale of Inventory of adaptation to a new socio-cultural surrounding
Be strong!	0.356 (p<0,01)
Be perfect!	0.388 (p<0,01)
Hurry up!	0.317 (p<0,01)

The connection between perfectionism and depression have been revealed pretty long time ago [8], high level of self-demand in its relation to depression is also known [22], impatience is discussed above. All these findings strengthen the theses of infantile nature of depressive concept of happiness.

3. Concluding thoughts

All the observations and measurements presented above make us hypothetically assume that specific irrational concept of happiness could lead to depressive symptoms when the needs are frustrated. These results support our previous thesis about the precession of childhood concepts of happiness (with an accent on safety) over a further response to life difficulties and frustration of needs.

Depressive concepts of happiness appear to be rigidly concentrated on one aspect of life, over-demanding (especially toward others) to that extent that seems unreachable, over-evaluated

(like a manic idea) that can increase frustration and anxiety, accompanied by expectation that happiness should occur itself, and if it does not happen that is just because the person isn't worth anything good to happen with her. Impatience and whimpering are peculiar features of how a person with subclinical symptoms of depression perceives actual obstacles in reaching happiness. We believe that these findings can contribute to understanding the problem of social development of people with subclinical depression. The perspective of future exploration of the topic is studying the effectiveness of implementation different techniques aimed to modify childhood decisions and to correct the indicated biases of judgements.

1. Allen, J., Chango, J., Szewedo, D., & Schad, M. (2014). Long-term sequelae of subclinical depressive symptoms in early adolescence. *Development and Psychopathology*, 26 (1), 171-180. doi:10.1017/S095457941300093X.
2. Baron, J. (2012). The point of normative models in judgement and decision making. *Frontiers in psychology*, 3, 577. doi:10.3389/fpsyg.2012.00577.
3. Beck, A. T., Rush, A. J., Shaw, B. F., & Emery, G. (1979). *Cognitive therapy of depression*. New York: Guilford Press.
4. Бурно, М. Е. (2011). «Характерологической креатологии» и «психотерапии здоровых». *Психотерапия*, 10, 54–62.
5. Cuijpers, P., Koole, S., Van Dijke, A., Roca, M., Li, J., & Reynolds, C. (2014). Psychotherapy for subclinical depression: Meta-analysis. *British Journal of Psychiatry*, 205 (4), 268-274. doi:10.1192/bjp.bp.113.138784.
6. Drummond, L. (2014). Depression. *CBT for Adults: A Practical Guide for Clinicians*, 113-134.
7. Goulding, R. L., Goulding, M. M. (1997). *Changing Lives through Redecision Therapy*. New York: Grove Press Inc.
8. Hewitt P., Flett G., Ediger E. (1996). Perfectionism and depression: longitudinal assessment of a specific vulnerability hypothesis. *J-l of Abnormal Psychology*, 105 (2), 276-280.
9. Kahneman, D., Lovallo, D., & Sibony, O. (2011). Before you make that big decision. *Harvard business review*, 51-60.
10. Kazdin, Alan E. (2016). *Research design in clinical psychology*. Pearson Education.
11. Loewenthal, K. (2006). Depression. *Religion, Culture and Mental Health*, 55-73. doi:10.1017/SBO9780511490125.005.
12. Максимова, С. (2006). *Творчество: созидание или деструкция?: монография*. Москва: Академический проект.
13. МакМаллин, Р. (2001). *Практикум по когнитивной терапии: перевод з англ.* Санкт-Петербург: Речь.
14. Parker, G., Hadzi-Pavlovic, D., Brodaty, H., Austin, M., Mitchell, P., Wilhelm, K., & Hickie, I. (1995). Sub-typing depression, II. Clinical distinction of psychotic depression and non-psychotic melancholia. *Psychological Medicine*, 25(4), 825-832. doi:10.1017/S0033291700035078.
15. Parker, G., & Manicavasagar, V. (2005). Irritability and non-melancholic depression. *Modelling and Managing the Depressive Disorders: A Clinical Guide*, 143-153. doi:10.1017/CBO9780511544194.018.
16. Parker, G., & Paterson, A. (2015). Differentiating 'clinical' and 'non-clinical' depression. *Acta Psychiatria Scandinavica*, 131 (6), 401-407. doi: 10.1111/acps.12385.
17. Pasichnyk, I., Handzilevska, H., & Nikitchuk, U. (2017). Psychological immunity of Ukrainian migrants depending on childhood scenario sets. *Psychological Prospects Journal*, (30), 145–156. doi: 10.29038/2227-1376-2017-30-145-156.
18. Перлз, Ф. С. (2000). *Эго, голод и агрессия*. М.: Смысл.
19. Сонин, В. А. (2004). *Психодиагностическое познание профессиональной деятельности*. Санкт-Петербург, 206-211.
20. Stringer, K. (2008). What is true infantilism? *Psych 101 - What you didn't learn in nursing school*, 320.
21. *The free dictionary*. Retrieved from <https://idioms.thefreedictionary.com/on+a+whim>.
22. Thew, G., Gregory, J., Roberts, K., & Rimes, K. (2017). Self-Critical Thinking and Overgeneralization in Depression and Eating Disorders: An Experimental Study. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 45 (5), 510-523. doi:10.1017/S1352465817000327.
23. Yttredahl, A. A., McRobert, E., Sheler, B., Mickey, B. J., Love, T. M., Langenecker, S. A., Hsu, D. T. (2018). Abnormal emotional and neural responses to romantic rejection and acceptance in depressed women. *Journal of Affective Disorders*, 234, 231-238. doi:10.1016/j.jad.2018.02.083.

REFERENCES

1. Allen, J., Chango, J., Szewedo, D., & Schad, M. (2014). Long-term sequelae of subclinical depressive symptoms in early adolescence. *Development and Psychopathology*, 26 (1), 171-180. doi:10.1017/S095457941300093X.

2. Baron, J. (2012). The point of normative models in judgement and decision making. *Frontiers in psychology*, 3, 577. doi:10.3389/fpsyg.2012.00577.
3. Beck, A. T., Rush, A. J., Shaw, B. F., & Emery, G. (1979). *Cognitive therapy of depression*. New York: Guilford Press.
4. Burno, M. O (2011). «Kharakterologicheskoy kreatologii» i «Psikhoterapii zdorovykh» [About 'The Characterological creatology' and 'The Psychotherapy of healthy']. *Psihoterapia*, 10, 54-62. (rus).
5. Cuijpers, P., Koole, S., Van Dijke, A., Roca, M., Li, J., & Reynolds, C. (2014). Psychotherapy for subclinical depression: Meta-analysis. *British Journal of Psychiatry*, 205 (4), 268-274. doi:10.1192/bjp.bp.113.138784.
6. Drummond, L. (2014). *Depression. CBT for Adults: A Practical Guide for Clinicians*. Cambridge: Royal College of Psychiatrists, 113-134.
7. Goulding, R. L., Goulding, M. M. (1997). *Changing Lives through Redecision Therapy*. New York: Grove Press Inc.
8. Hewitt P., Flett G., Ediger E. (1996). Perfectionism and depression: longitudinal assessment of a specific vulnerability hypothesis. *J-l of Abnormal Psychology*, 105 (2), 276-280.
9. Kahneman, D., Lovallo, D., & Sibony, O. (2011). Before you make that big decision. *Harward business review*, 51-60.
10. Kazdin, Alan E. (2016). *Research design in clinical psychology*. Pearson Education.
11. Loewenthal, K. (2006). *Depression. Religion, Culture and Mental Health*. Cambridge: Cambridge University Press, 55-73. doi:10.1017/CBO9780511490125.005.
12. Maksimova, S. (2006). *Tvorchestvo: sozidanie ili destruktsiya: monografiya [Creativity: Creation or Destruction : Monograph]*. Moscow : Akademicheskij proekt. (rus).
13. McMullin, R. (2001). *Praktikum po kognitivnoy terapii: perevod s angl. [Practicum in Cognitive Therapy: translated from English]*. Saint-Petersburg: Rech. (rus).
14. Parker, G., Hadzi-Pavlovic, D., Brodaty, H., Austin, M., Mitchell, P., Wilhelm, K., & Hickie, I. (1995). Sub-typing depression, II. Clinical distinction of psychotic depression and non-psychotic melancholia. *Psychological Medicine*, 25(4), 825-832. doi:10.1017/S0033291700035078.
15. Parker, G., & Manicavasagar, V. (2005). *Irritability and non-melancholic depression. Modelling and Managing the Depressive Disorders: A Clinical Guide*. Cambridge: Cambridge University Press, 143-153. doi:10.1017/CBO9780511544194.018.
16. Parker, G., & Paterson, A. (2015). Differentiating 'clinical' and 'non-clinical' depression. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 131 (6), 401-407. doi: 10.1111/acps.12385.
17. Pasichnyk, I., Handzilevska, H., & Nikitchuk, U. (2017). Psychological immunity of Ukrainian migrants depending on childhood scenario sets. *Psychological Prospects Journal*, (30), 145-156. doi: 10.29038/2227-1376-2017-30-145-156.
18. Perls, F. S. (2000). *Ego, golod i agresia [Ego, Hunger and Agression]*. M.: Smysl. (rus).
19. Sonin, V. A. (2004). *Psikhodiagnosticheskoye poznaniye professionalnoy deyatel'nosti [Psychodiagnostic Expertise of Professional Activity]*. Saint-Petersburg, 206-211. (rus).
20. Stringer, K. (2008). What is true infantilism? *Psych 101 – What you didn't learn in nursing school*, 320.
21. The free dictionary. Retrieved from <https://idioms.thefreedictionary.com/on+a+whim>.
22. Thew, G., Gregory, J., Roberts, K., & Rimes, K. (2017). Self-Critical Thinking and Overgeneralization in Depression and Eating Disorders: An Experimental Study. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 45(5), 510-523. doi:10.1017/S1352465817000327.
23. Yttredahl, A. A., McRobert, E., Sheler, B., Mickey, B. J., Love, T. M., Langenecker, S. A., Hsu, D. T. (2018). Abnormal emotional and neural responses to romantic rejection and acceptance in depressed women. *Journal of Affective Disorders*, 234, 231-238. doi:10.1016/j.jad.2018.02.083.

Галина Гандзілевська, Уляна Нікітчук **ДЕПРЕСИВНІ КОНЦЕПЦІЇ ЩАСТЯ**

У цій статті автори розглядають проблему переживання складних життєвих ситуацій особами з субклінічними симптомами депресії крізь призму їх ментальної репрезентації проблеми досягнення щастя. Дослідження емпірично ґрунтується на якісному дослідженні (множинний аналіз випадку) субклінічної депресії та кількісному дослідженні адаптації українських мігрантів з високим рівнем депресивності. На підставі результатів аналізу випадків висунувано, що депресивна концепція щастя характеризується: 1) ригідною зосередженістю на єдиному аспекті життя; 2) надвимогами (особливо щодо інших) до такої міри, що щастя здається недосяжним; 3) надцінністю для суб'єкта, що може підвищувати фрустрацію й тривогу; 4) очікуваннями, що щастя має статися само собою. Нетерплячість і капризування виокремлено як властиві ознаки переживання людиною із субклінічною депресією актуальних переживань у реалізації бажаного. З огляду на ці ознаки, депресивна концепція щастя виступає як доволі інфантильна, тож дослідниці аналізують проблеми людей з субклінічною депресією також крізь призму концепцій психологічного інфантилізму. У статті розкрито виявлені в ході дослідження специфічні пресупозиції, що лежать в основі інфантильних очікувань. Кількісне дослідження адаптації мігрантів підкріплює тези про дитячу природу

депресивної концепції щастя. Подано дитячі сценарні рішення та інтерналізовані батьківські драйвери, що найбільш значуще пов'язані з депресивністю. Дослідження підкреслює роль похибок судження і дитячих рішень в ірраціональному мисленні осіб з субклінічними симптомами депресії. Ці висновки можуть сприяти кращому розумінню проблеми їх соціального розвитку.

Ключові слова: субклінічна депресія, дитяче сценарне рішення, ірраціональні когніції, інфантильність, каприз.

УДК 159.937.53

doi: 10.15330/ps.9.1.71-85

Олександр Савчин

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
aleks.savchyn@gmail.com

АПРОБАЦІЯ МЕТОДИКИ БЕЗПЕРЕРВНОГО ВІДМІРЮВАННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ТЕПЕРІШНЬОГО (ЗА О. В. ПОЛУНІНИМ): ПЛОТАЖНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядається метод дослідження порціювання темпорального досвіду людини, зокрема феномену суб'єктивного теперішнього. Зосередження на феномені суб'єктивного теперішнього зумовлене тим, що це є єдиним безпосередньо даним досвідом, тоді як усі інші часові модули є свого роду проєкціями, якими наповнюється власне суб'єктивне теперішнє. Описано сучасні альтернативні підходи до суті феномену суб'єктивного теперішнього, окреслені фізикалістська та феноменологічна парадигми. Відповідно до цього для дослідження було обрано їх поєднання, зокрема за допомогою розробленого О. В. Полуніним методу безперервного відмірювання суб'єктивного теперішнього. На основі цього було реалізовано пілотажне дослідження зі збором як числової емпірики, так і феноменологічних даних, а також зворотного зв'язку задля перевірки грамотності використання методики та означення потенційних місць для корективів та покращення. Завдяки проведеному пілотажному дослідженню зібрано дані щодо тривалості суб'єктивного теперішнього та динаміки його зміни та зіставлено їх із результатами інших досліджень з використанням методики безперервного відмірювання. Іншим важливим джерелом даних було проведене опісля застосування методики інтерв'ю, на основі якого було окреслено феноменологічні характеристики перебування суб'єктивних теперішніх як відображення порціювання досвіду особистості, зокрема щодо окреслення критерію перебування суб'єктивних теперішніх, індивідуального феноменологічного досвіду при цьому та міри усвідомленості цього процесу. Здійснене пілотажне дослідження відкриває шлях до подальшого використання методики як у чистій, так і модифікованій формі відповідно до специфіки наступних досліджень суб'єктивного теперішнього.

Ключові слова: суб'єктивне теперішнє, порціювання досвіду, сегментування потоку свідомості, інтеграційне вікно, ієрархічна модель часового досвіду.

Вступ. Згідно з концепцією, розробленою О. В. Полуніним з опорою як на експериментальні, так і на феноменологічні дослідження, суб'єктивне теперішнє – це цілісний сегмент потоку свідомості, межа якого представлена транзитивним переживанням, а власне «тіло» теперішнього є субстантивним переживанням. Відповідно до цього теперішнє – це відрізок потоку свідомості, який лежить між двома послідовними свідомо сприйнятими транзитивними елементами. Загалом суб'єктивне теперішнє можна розглядати як форму організації досвіду в потоці свідомості [2]. Тобто йдеться про теперішнє як цілісну і відносно замкнену форму існування та розгортання досвіду. Відповідно до цього наші переживання розгортаються в часі sukcesивними суб'єктивними теперішніми, тобто послідовністю інтернально цілісних сегментів безпосередньо даного і внутрішньо довершеного досвіду.

Актуальність проблеми. Чому ж варто досліджувати цей феномен? Як мінімум тому, що усе, що відбувається, відбувається виключно в теперішньому. Крім цього, саме безпосередність суб'єктивного теперішнього і є чи не єдиною безпосередністю буття індивіда, що підкреслює необхідність дослідження феноменології переживання суб'єктивного теперішнього, вивчення досвіду свідомого буття в теперішньому [1; 4].

Водночас феномен суб'єктивного теперішнього має значущу релевантність у психотерапевтичній практиці. Адже, як уже зазначалося, все, що відбувається, в тому числі взаємодія між психологом та людиною, будь-яка психотерапевтична робота відбувається саме в теперішньому. Крім цієї фундаментальної значущості, суб'єктивне теперішнє є основоположним феноменом, в рамках якого застосовується цілий ряд психотерапевтичних технік, зокрема такі, як звернення уваги та аналіз того, що відбувається «тут і тепер», техніки майндфулнесс та абсолютна більшість медитативних технік.

Звернення до потенціалу суб'єктивного теперішнього є також значущим фактором для благополуччя у повсякденному житті, одним зі складників протистояння плину часу та психологічному старінню, і на додачу навіть основою цілих напрямків духовного розвитку [7].

Все це свідчить про різносторонню та практично всюдисущу значущість феномену суб'єктивного теперішнього та знань про нього.

Останні дослідження проблематики. Цілий напрямок досліджень суб'єктивної темпоральності, зокрема феномену порціювання процесів (як свідомих, так і несвідомих) у психічній системі особистості, запровадив німецький дослідник Ернст Пьоппель. Відповідно до його концепції, суб'єктивне теперішнє є відображенням механізму інтегрування з обмеженою часовою потужністю, що слугує також і основою суб'єктивного відчуття моменту «зараз». Саме через часову обмеженість обробки інформації в цьому механізмі і визначається часова межа тривалості теперішнього [6]. Важливим аспектом теорії Пьоппеля є твердження про те, що порціювання досвіду особистості відбувається із відносно сталими частотами, які можна зафіксувати певними фізичними константами.

Ключовим, що варто відзначити у теорії Пьоппеля, є ієрархічна модель часового механізму, в якій порціювання розглядається як багаторівневий процес, причому цілісності, утворені на нижчих, себто дрібнозернистіших рівнях порціювання, виступають будівельними блоками для утворення цілісностей вищих рівнів, із більш тривалими часовими вікнами. У цій моделі виділяють такі три рівні [5]:

1. Функціональний момент як рівень, що відповідає базовим або елементарним подіям. Він відображає той часовий поріг, нижче якого події вже не розрізняються людиною як різночасові. Його часові рамки лежать в діапазоні 10–100 мс, причому вони різняться також у залежності від сенсорної модальності.

2. Момент переживання/досвіду. Відповідає за утворення холістичних перцептуальних подій із певним усвідомленим людиною змістом. Формується на основі інтеграції елементарних подій протягом часового вікна розміром у декілька секунд. Діапазон тривалостей очевидно зумовлений різною комплексністю когнітивних чи/та поведінкових актів, які формуються протягом цього проміжку.

3. Ментальна присутність. Відповідає за континуальність досвіду людини. В основі лежить робоча пам'ять, в якій утримуються актуальні перцепти, конструкти та почуття, що забезпечує безперервність, а точніше плавність та поступовість переходів між станами.

Одним із послідовників школи Пьоппеля є Марк Віттманн, головною розробкою якого є теорія порціювання досвіду, що базується на самоусвідомленні людини у спосіб відчуття власної тілесності [8]. Такі моменти самоусвідомлення і відображають темпоральні межі часових сегментів, які залежать від множини факторів, як-от: фізіологічного стану, ситуації, нейрональних процесів та поточного когнітивного навантаження. І все ж, навіть попри таку множинність факторів і відповідно мінливість тривалості темпорального порціювання, Віттманн також дотримується поглядів Пьоппеля щодо тривалості суб'єктивного теперішнього як певного роду фізичної константи.

Альтернативою цьому є зміщення акценту із фізичного виміру тривалості до визначення суб'єктивного теперішнього як ментальної цілісності, довершеність якої обумовлена її внутрішньою структурою, а не заданим зовні діапазоном, і тривалість якої відповідно може змінюватися залежно від поточного стану, потреб та процесів всередині психічної системи. Такий погляд розвинув та експериментально підтвердив український

дослідник суб'єктивної темпоральності О. В. Полунін [3]. Зокрема, відповідно до його концепції, що розроблена на основі поєднання експериментальних даних та феноменологічного підходу, суб'єктивне теперішнє є таким сегментом досвіду, що утворений появою в потоці свідомості двох послідовних транзитивних елементів, між якими розгортається субстантивний елемент. Саме поява транзитивного елементу, а не досягнення чи недосягнення певного часового порогу, заданого фізичними одиницями, розцінюється як утворення порції досвіду. Завдяки цьому суб'єктивне теперішнє відіграє роль механізму порціонування досвіду особистості. Саме в рамках цього підходу і було здійснене наше дослідження.

Метою дослідження було виконати пілотажний збір емпіричних даних із використанням методики безперервного відмірювання суб'єктивного теперішнього відповідно до концепції О. В. Полуніна. Методика була застосована у чистому, оригінальному вигляді з наміром підготовки її до використання у модифікований спосіб у подальших дослідженнях.

Модель дослідження. Дослідження складалося із двох основних блоків, а саме: А. Застосування методики безперервного відмірювання після відповідного інструктажу; Б. Зворотний зв'язок від респондента із використанням запитань феноменологічного інтерв'ю та зображальних технік. Використання складника Б обумовлене прагненням і необхідністю отримання максимально безпосередніх даних від самого суб'єкта, про суб'єктивні теперішні якого і йдеться. Також у ході інтерв'ю задавалися запитання щодо специфіки роботи з методикою безперервного відмірювання.

У пілотажному дослідженні взяли участь 4 особи віком від 24 до 48 років – двоє жінок і двоє чоловіків. Збір емпіричних даних проводився у проміжку 13–15 година дня (у різні дні для кожного респондента) з метою уникнення впливу циркадних ритмів на результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Результати, отримані після застосування респондентами методики безперервного відмірювання, наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати застосування методики безперервного відмірювання

Респондент, №	Середня тривалість суб'єктивного теперішнього, с	Середнє квадратичне, с	Коефіцієнт варіативності
1	9,81	4,16	42,4
2	15,69	6,29	40,1
3	9,62	3,52	36,6
4	33,48	14,17	42,3

Відповідно до цього середні значення показників по вибірці такі:

- середня тривалість суб'єктивного теперішнього: 17.15 с;
- середнє квадратичне відхилення тривалостей суб'єктивних теперішніх: 7.04 с;
- коефіцієнт варіативності: 40.35.

Спектри отриманих показників по вибірці:

- середні тривалості суб'єктивного теперішнього: від 9.6 до 33.5 секунд;
- середні квадратичні відхилення тривалостей суб'єктивних теперішніх: від 3.5 до 14.2 секунди;
- коефіцієнти варіативності: від 36 до 43 відсотків.

Порівнюючи отримані нами в ході пілотажного дослідження середні тривалості та показники з інших досліджень із використанням методу безперервного відмірювання за О. В. Полуніним [2; 3] (таблиця 2) можна дійти висновку, що результати здійсненого піло-

тажного дослідження є цілком зіставними із результатами інших досліджень тривалості суб'єктивного теперішнього із використанням цієї методики.

Таблиця 2

	Савчин, 2018	Полунін, 2007	Полунін, 2011
середня тривалість, с	17,15	15,32	9,74
діапазон, с	9,6–33,5	0,45–209	6,5–9,6

Щодо блоку Б, то запитання в ньому були зумовлені такими двома задачами:

1) перевірити зворотним зв'язком безпосередньо від респондента якість застосування методики безперервного відмірювання та виявити місця для корекцій та/чи покращень;

2) проникнути у власне суб'єктивне переживання людиною порціювання досвіду, сегментування потоку свідомості суб'єктивними теперішніми та всебічно відобразити цей феномен не лише із чисельно-статистичної, але і з дескриптивної точок зору.

Відповідно до першої задачі завдяки зворотному зв'язку було більш наочно розставлено акценти щодо інструктажу, більш доступно сформульовано інструкцію та окреслено основні повідомлення, на яких варто додатково усно наголосити досліджуваному з метою забезпечення максимального розуміння та налаштування на роботу з методикою.

Завдяки ж проведенню інтерв'ю з використанням феноменологічно спрямованих запитань, було отримано такі цінні дані:

→ Стосовно того, що спонукало натискати на кнопку (позначаючи цим завершення поточного суб'єктивного теперішнього):

– це логічний висновок з власне умови – є суб'єктивне теперішнє і воно має кінець, змінюючись іншим, наступним;

– коли відзначали інакшість думок – значить це вже інше теперішнє;

– коли з'являлася думка щодо того, що зробити із поточними усвідомленнями в майбутньому – наприклад, хочу розповісти про це усвідомлення опісля (досліднику, в інтерв'ю або другу, просто в розмові);

– усвідомлення тілесності, сигналів з тіла або змін у тілі;

– нерідко із заплющенням-розплющенням очей.

→ Стосовно того, чи існував певний критерій для натискання на кнопку ще від початку відмірювання:

– як генералізоване відчуття «о, зараз закінчується/закінчилося»;

– як імпульс «я хочу, щоб закінчилося зараз»;

– схоплення суттєвих відмінностей (між тим, що було, і є);

– іноді вирішував розум, логіка, відповідно до якої визначалось, що пройшло вже достатньо і пора натискати.

→ Стосовно того, чи критерій був свідомий:

– поступово у процесі прислухання до себе все більше вирізнявся, окреслювався;

– критерію як такого не було, це завжди було просто схоплення «інакшості»;

– загальне уявлення, що це «розум якимось відмірює»;

– із усвідомленням «я існую тут-і-зараз».

Також цінним були зауваження респондентів про те, що робота з цією методикою змушує задуматися, що час плине, моменти проходять, і що ми переважно пропускаємо їх повз, живемо «на автоматі», тоді як справжня суть життя у присутності тут-і-зараз та схопленні власних суб'єктивних теперішніх.

Висновки. Таким чином нами було здійснено пілотажне дослідження з використанням оригінальної методики безперервного відмірювання суб'єктивних теперішніх за О. В. Полуніним, з метою використання її в модифікованому вигляді для подальших досліджень. Отримані нами результати є зіставними з іншими дослідженнями із викорис-

танням цієї методики. Зафіксований зворотний зв'язок слугував підставою для коригування змісту інструктажу. А відповіді, отримані завдяки інтерв'ю з метою заглиблення у феноменологію переживання суб'єктивного теперішнього, є цінними даними для подальшого формування уявлень про природу феномену суб'єктивного теперішнього та механізмів порціювання досвіду особистості.

1. Полунін, О. В. (2007). Психологічне дослідження феноменології переживання теперішнього. *Психологія і суспільство*, 4, 138-143.
2. Полунін, О. В. (2011). *Переживання людиною плину часу: експериментальне дослідження*. К.: Гнозис.
3. Полунін, О. В. (2011). Тривалість суб'єктивного теперішнього: експериментальне дослідження. *Актуальні проблеми психології: Екологічна психологія*, 7 (25), 134-142.
4. Husserl, E. (1962). *Husserliana, Gesamte Werke, Band X, Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917)*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
5. Montemayor, C., Wittmann, M. (2014). *The varieties of presence: Hierarchical levels of temporal integration. Timing & Time Perception*, 2,3, 325-338.
6. Pöppel, E. (1997). A hierarchical model of temporal perception. *Trends in cognitive sciences*, 1(2), 56-61.
7. Tolle, Eckhart (2004). *The power of now: A guide to spiritual enlightenment*. New World Library.
8. Wittmann, M., & van Wassenhove, V. (2009). *The experience of time: neural mechanisms and the interplay of emotion, cognition and embodiment*. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19487184>.

REFERENCES

1. Polunin, O. V. (2007). Psykholohichne doslidzhennia fenomenolohii Perezhyvannia teperishnoho [Psychological study of the phenomenology of the experience of presence]. *Psykhologhiia i suspilstvo* [Psychology and society], 4, 138-143. (ukr.)
2. Polunin, O. V. (2011). *Perezhyvannia liudynoiu plynu chasu: eksperymentalne doslidzhennia* [Human experience of the flow of time: experimental study]. К.: Hnozis. (ukr.)
3. Polunin, O. V. (2011). Tryvalist subiektyvnoho teperishnoho: eksperymentalne doslidzhennia [The duration of the subjective presence: experimental study]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi: Ekolohichna psykholohiya* [Actual problems of psychology: Ecological psychology], 7 (25), 134-142. (ukr.)
4. Husserl, E. (1962). *Husserliana, Gesamte Werke, Band X, Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917)*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
5. Montemayor, C., Wittmann, M. (2014). *The varieties of presence: Hierarchical levels of temporal integration. Timing & Time Perception*, 2,3, 325-338.
6. Pöppel, E. (1997). A hierarchical model of temporal perception. *Trends in cognitive sciences*, 1(2), 56-61.
7. Tolle, Eckhart (2004). *The power of now: A guide to spiritual enlightenment*. New World Library.
8. Wittmann, M., & van Wassenhove, V. (2009). The experience of time: neural mechanisms and the interplay of emotion, cognition and embodiment. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19487184>.

Oleksandr Savchyn

APPROBATION OF THE METHOD OF CONTINUOUS MARKING OF THE SUBJECTIVE PRESENCE (DEVELOPED BY O. V. POLUNIN): PILOT STUDY

The article deals with a method of research of demarcation of temporal experience of a person, particularly the phenomenon of subjective presence. The article deals with a method of research of demarcation of temporal experience of a person, particularly the phenomenon of subjective presence. Choice of the subjective presence as a research object is justified by being of the subjective presence as the only immediately given form of experience, whereas all other temporal modes are projections with which the subjective presence could be filled. Modern alternative views on the essence of the subjective presence are laid down, physicalists and phenomenological paradigms are delineated. In accordance with this their combination was chosen, particularly by the application of the method of continuous marking of subjective presence (developed by Polunin O.V.). On this basis a pilot study was conducted with the gathering of numerical data, as well as of phenomenological data, and also with the feedback for the testing of the appropriate application of the method and detection of potential points for corrections and improvement. The pilot study gave the data about the duration of subjective presence and the dynamics of its change. Gathered data were compared with the results of other studies using the method of continuous marking of the subjective presence. Another important source of data was the interview after a person finished his/her session with the method. On the basis of this interview phenomenological features of the borders of subjective presents were delineated as a manifestation of the demarcation of personal experience, in particular about the deliniation of the criterion of the demarcation of subjective presents, about the individual phenomenological experience during this and about the degree of awareness of this process. Conducted pilot study opens a way for the future application of the method as in its original, as well as in a modified according to the specifics of further studies.

Keywords: subjective presence, demarcation of experience, segmentation of the flow of consciousness, integrational window, hierarchical model of temporal experience.

УДК 81'23

doi: 10.15330/ps.9.1.76-82

Наталія АкімоваДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»,
natashashadow8@gmail.com**ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ**

Стаття присвячено обґрунтуванню психологічного механізму розуміння тексту на основі узагальнення ґрунтовних сучасних розробок з указаної тематики. Зазначено, що питання про механізм розуміння тексту ще не отримало вичерпної відповіді. Найчастіше для пояснення психологічного механізму розуміння тексту використовують теорію гіпотез, теорію спільності значення, гіпотезу біологічної і функціональної схожості приписування значень, модель контекстуального семантичного обмеження слів, гіпотезу релевантності контексту, теорію дзеркальних нейронів та концепцію свідомого смислотворення. Проте використання методів узагальнення, аналізу та синтезу наукової літератури, елементів описового, корелятивного та концептуального аналізів дозволило висунути припущення, що психологічним механізмом розуміння тексту є взаємодія сенсу та значення.

Науковий аналіз зазначених понять привів до виокремлення їх диференційних ознак та дав підстави узгодити репрезентовані міркування у наступну гіпотезу: в результаті розуміння у свідомості суб'єкта виникають певні організовані уявлення щодо тексту – смисли, які згодом об'єктивуються у вторинний текст. Відтак психологічним механізмом розуміння є процес розкладання значень тексту на їх семантичні компоненти та утворення на цій основі власних вторинних смислів. Критерієм відбору прийнятних смислів може виступати контекст, що підтримує одні смисли та відкидає інші на основі спільності попереднього смислового змісту (Р. Краус, Н. В. Ігнатенко, В. В. Жовтянська, Г. В. Лосик), або ширше – спільний досвід, що формує такий спільний контекст (О. О. Залевська, М. Якобоні). Смисл виникає при зіткненні пропонуваного текстом значення з наявними у свідомості реципієнта смислами за потреби їх узгодження; значення – загальне, об'єктивне, закріплене за словом, смисл – індивідуальний, суб'єктивний, не закріплений, а лише асоційований, тому він, як правило, ширший за значення.

Ключові слова: розуміння, розуміння тексту, механізм розуміння, значення, сенс, смисл.

Вступ. Українська психологія все більше заглиблюється у коло суспільно важливих проблем, що мають широке застосування в сучасному світі, зокрема й у проблему розуміння тексту, якій присвячено низку ґрунтовних та безумовно актуальних праць Н. В. Чепелевої, Н. М. Савелюк, Н. В. Харченко та ін. [18; 24; 25]. Зосереджуючись на різних видах текстів, вони вносять значний вклад у загальну теорію розуміння тексту, яка формується в Україні, набуваючи специфічного українського колориту, що відзначається взаємною узгодженістю та уважністю до деталей. Проте деякі аспекти цієї теорії поки що розроблені недостатньо та потребують окремих спеціалізованих досліджень. До таких питань належить і визначення узагальненого психологічного механізму розуміння тексту.

Аналіз досліджень. Питання про механізм розуміння тексту сьогодні ще лишається відкритим. У науковій літературі пропонується кілька концепцій на пояснення цього механізму:

– теорія гіпотез (Краус, 1988): декодування мовленнєвого повідомлення відбувається через послідовне висування та перевірку гіпотез реципієнтом. Цей процес спрямований на виявлення серед безлічі значень доречних і, як правило, є згорнутим та неусвідомлюваним. Провідним фактором відбору при цьому виступає контекст [8];

– теорія спільності значення (Леонт'єв, 1996): у двох сенсах осіб, що спілкуються, є спільна частина – значення цього слова, – і тільки завдяки наявності такої спільної частини ми розуміємо один одного [10, с. 19];

– гіпотеза біологічної і функціональної схожості приписування значень (Залевська, 1999): значення в мозку різних людей пов'язані не тому, що вони є копіями деякого зовнішнього значення, а внаслідок того, що мозок у різних людей має біологічну і функціональну схожість щодо діяльності приписування значень ... навіть «найпростіші» значення, що використовуються нами в повсякденному житті, зовсім не є «простими»: за ними стоять складні когнітивні операції, які не можуть бути безпосередньо передані мовними

формами. Звідси випливає, що мова не є «кодом» для таких операцій, вона тільки дає «ключі» для когнітивного конструювання; успішність користування такими ключами забезпечується ситуацією і контекстом. У ході спілкування нам тільки здається, що значення прямо міститься в мові. При оволодінні мовою діти засвоюють не абстрактну мовну систему, а повну систему когнітивного картування з усіма її перетинами і конфігураціями, супроводжувану засобами мовної маніфестації. Процеси, які відбуваються при функціонуванні значення, і в тому числі абстрагування, концептуальний перетин, категоризація і т. д. відбуваються з опорою на деякі приклади належності до того чи іншого класу об'єктів, прототипів, еталонів, на їх ознаки і ознаки ознак, на схожість і відмінності між ідентифікованими елементами мовного або енциклопедичного знання [6, с. 130–133];

– модель контекстуального семантичного обмеження слів (Ігнатенко, 2003): слова взаємно обмежують одне одного, внаслідок чого предметне значення слова змінюється залежно від його поєднання з іншими словами [7];

– гіпотеза релевантності контексту (Жовтянська, 2009): необхідним критерієм завжди є наявність загального смислу. І це цілком зрозуміло, тому що контекст завжди пов'язаний із суб'єктивною інтерпретацією, а значить суб'єктивною осмисленістю ситуації [5];

– теорія дзеркальних нейронів (Якобоні, 2011): дзеркальні нейрони кори головного мозку допомагають розуміти прочитане, внутрішньо симулюючи дію, про яку ми щойно прочитали, нібито ми власноруч зробили цю дію [27, с.115];

– свідоме смислотворення (Лосик, Фрідланд, Лебедев, Вартанов, 2016): сенс повідомлення надає свідомість індивіда. Вона є генератором сенсу власного повідомлення і детектором сенсу отриманого повідомлення [11, с. 268].

Мета статті та методи. Метою цієї статті є окреслення узагальненого психологічного механізму розуміння тексту. Для цього використовується низка теоретичних методів, зокрема узагальнення, аналіз та синтез, описовий (прийоми логіко-психологічних й опозиційних інтерпретацій, словникової дефініції, компонентного аналізу та ін.), корелятивний та концептуальний аналізи.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів.

Більшість актуальних наукових теорій розуміння тексту сконцентровано навколо значення і сенсу, взаємодія яких, ймовірно, і є механізмом розуміння. За свідченням Д. О. Леонтьєва, у російській і німецькій мовах у більшості випадків ці слова розглядаються як синоніми, а в англійській і французькій мовах переважно використовується тільки одне зі слів (англійське Meaning, а не sense і французьке Sens, а не Signification) [9, с. 8]. У російськомовній літературі плутанина доходить до того, що деякі автори розглядають смисли як окремий випадок значень, тоді як інші – значення як окремий випадок смислів [3; 22]. У психології теорія значень і сенсів вдосконалювалася в межах різних шкіл:

1. Згідно з необіхевіористською концепцією значення визначається як асоційована зі стимулом «репрезентативна реакція». Ця реакція сама в поведінці не проявляється, вона лише репрезентує суб'єкту готовність до реальної реакції. Тут психологічна структура значення розглядається лише у вузькому аспекті – з боку поведінкового (прагматичного) або конотативного значення. Знакові заступники реальних об'єктів (слова) отримують конотативне значення в результаті утворення системи умовних зв'язків між реальним стимулом і реальною реакцією, з одного боку, і стимульним (знаковим) заміщенням та «репрезентативною реакцією», з іншого. Як емпіричний аргумент на користь своєї умовнорефлекторної теорії значення Ч. Осгуд наводить відомий феномен «семантичного насичення»: при багаторазовому пред'явленні слова його сенс втрачається, подібно до того, як згасає умовний зв'язок без підкріплення [2, с. 197–237];

2. На думку представників когнітивної психології, категоріальне об'єднання стимулів виникає на основі близькості реакцій. Емпіричні дослідження показали, що в просторі уявлень про тварин, реконструйованому на базі оцінок подібності, «кішка» виявляється ближче до «собаки», ніж до «тигра», оскільки поведінково (функціонально) ознака «дикий

– домашній» виявляється для реального носія мови більш істотною, ніж поняттєві підстави суворої біологічної класифікації видів [1, с. 176–184].

3. У межах діяльнісного підходу розробляється ідея функціонального значення. Один і той же предмет, наприклад, палиця, може бути для мавпи-антропоїда позитивною умовою, інструментом діяльності на тлі одного мотиву (дістати плід) і негативною умовою на тлі іншого мотиву (страху перед покаранням). Л. С. Виготський говорить про значення тільки в контексті дослідження мовленнєвого мислення. О. М. Леонтьєв пов'язує значення з виникненням мови і свідомості як знарядь виключно людської психіки [26, с. 20];

4. У психолінгвістиці два аспекти значення слова були розмежовані і протиставлені один одному: значення як об'єктивного психічного феномена і значення як суб'єктивного факту, що залежить від усвідомлення носієм мови свого мовлення [23, с. 13].

І. І. Матюшина, узагальнюючи історичні концепції значення і сенсу, виділяє «менталістський» та «лінгвоцентристський» підходи. На її думку, «менталісти» вбачають джерело сенсів у свідомості людини, а роботу мовлення розуміють як утілення, структуризацію, репрезентацію змісту свідомості в деяких знакових формах (Е. Гуссерль, Г. Фреге, В. фон Гумбольдт і О. О. Потєбня); «лінгвоцентристи» вважають, що мова як ціле через свою внутрішню структуру породжує сенси відповідно до правил мови (представники – Л. Вітгенштейн, Ф. де Соссюр). Еволюція цих підходів привела до формування комунікативної концепції (будь-який сенс є комунікативним у тому аспекті, що він народжується не тільки в підсистемах адресанта S1 і адресата S2, він народжується у процесі їх зіткнення, взаємодії [14, с. 40]). Комунікативна гіпотеза підтверджується сучасними нейрофізіологічними дослідженнями, згідно з результатами яких співрозмовники інтуїтивно та інтерактивно домовляються про значення деяких слів, таким чином, що ці слова в контексті розмови отримують конкретні значення, відмінні від словникових, тому стороння людина далеко не завжди може зрозуміти сенс бесіди [27, с. 118].

Результат узагальнення сучасних психологічних концепцій значення та сенсу подано у таблиці.

Диференціація значення та сенсу в сучасній психології

	Автор підходу	Значення –	Сенс –
1	Л. С. Виготський [19, с. 193]	властивість знаку, результат віднесення конкретного змісту свідомості до певного класу, групи, типу явищ	те, що входить у значення (результат значення), але не закріплено за знаком; сенс ширший від значення
	О. Р. Лурія [12, с. 54]	стійка система узагальнень, що стоїть за словом, однакова для всіх людей, причому ця система може мати різну глибину, рівень узагальнення, різну широту охоплення предметів, але вона обов'язково зберігає незмінне «ядро» – певний набір зв'язків	індивідуальне значення слова, виділене з цієї об'єктивної системи зв'язків; воно складається з тих зв'язків, які мають відношення до даного моменту і до даної ситуації. Тому, якщо «значення» слова є об'єктивним відображенням системи зв'язків і відносин, то «сенс» – це привнесення суб'єктивних аспектів значення відповідно до даного моменту і ситуації
	Ю. А. Сорокін [22, с. 59]	сутність предмета, співвіднесена з деяким знаком	інтерпретація цього значення на основі колективного та / або особистого досвіду
	Д. О. Леонтьєв [10, с. 20]	об'єктивні властивості і зв'язки об'єктів і явищ, загальне і соціальне	відображення індивідуально значущих властивостей, відношення суб'єкта до цих об'єктів і явищ, не заданий а priori, а створюваний на кожному етапі; джерелом, що приписує сенс речам, є свідомість, актуальний впорядкований досвід

	Г. Фреге [10, с. 10].	обмежене референтом	абсолютний: текст може мати тільки одне значення, але декілька сенсів, або ж не мати значення (якщо в реальності йому ніщо не відповідає), але мати при цьому сенс
	А. І. Новіков [16, с. 143]	«проекція тексту на свідомість»	«проекція свідомості на текст»; сенс базується певною мірою на з'ясуванні «суті справи, запрограмованої автором у задумі тексту, що уявляє собою певний код, який слід розшифрувати»
	О. В. Бондарко, Т. С. Серова [4; 20, с. 235]	є змістовною стороною деякої одиниці певної мови як елементу системи мови	явище мови, що має контекстну і ситуативну обумовленість і передається різними одиницями цієї мови
	М. О. Орап [17, с. 231].	відображення істотних характеристик об'єктів, здебільшого когнітивний компонент	відношення між суб'єктом і об'єктом, – здебільшого особистісне утворення
	Н. М. Нестерова [15, с. 7-8]	об'єктивне, стабільне, задається знаком / текстом	суб'єктивний, мінливий, нестабільний, завжди вибудовується

В. М. Манакін стверджує, що лексичну пам'ять людини становлять саме найсуттєвіші семантичні ознаки; вони є також основою і самих лексичних значень. Лексичні значення слів та їх компоненти у такому розумінні можна розглядати як опорні моделі для формування смислового змісту, який стовідсотково ніколи не буде збігатися у різних людей та соціумів. Значення слова відбиває усталені знання про предмети та лінгвальний спосіб їх вираження. Лінгвістичний словник перелічує значення лексичних одиниць, а не їхні смисли. Семантика слова, що фіксується у філологічних словниках («найближче значення», за О. О. Потебнею), є вторинною, похідною відносно людських знань про світ» [13, с. 178].

Висновки. Отже, розуміння розглядаємо як складний процес, що починається від сприймання, частково охоплює мислення та пам'ять (на етапі раціональної інтерпретації) і завершується у свідомості (де відбувається емоційна інтерпретація й усвідомлення). В результаті розуміння у свідомості суб'єкта виникають певні організовані уявлення щодо тексту – смисли, які згодом набувають вербальної форми, об'єктивуючись як вторинний текст (отриманий від реципієнта як реакція на прочитаний текст), у якому ці вторинні смисли репрезентовані. У такому тлумаченні розуміння його психологічним механізмом є процес розкладання значень тексту на їх семантичні компоненти та утворення на цій основі власних вторинних смислів. Відповідно критерієм відбору прийнятних смислів може виступати контекст, що підтримує одні смисли та відкидає інші на основі спільності попереднього смислового змісту (Р. Краус, Н. В. Ігнатенко, В. В. Жовтянська, Г. В. Лосик та ін.), або ширше – спільний досвід, що формує такий спільний контекст (О. О. Залевська, М. Якобоні). Суттєвими диференційними ознаками значення та смислу є такі: смисл виникає при зіткненні пропонованого текстом значення з наявними у свідомості реципієнта смислами за потреби їх узгодження; значення – загальне, об'єктивне, закріплене за словом, смисл – індивідуальний, суб'єктивний, не закріплений, а лише асоційований, тому він, як правило, ширший від значення. Теза про те, що значення слів перелічені у словнику (В. М. Манакін має на увазі, певно, тлумачний словник), а смисли вочевидь формуються на основі компонентів значень, дає підстави шукати ці компоненти у словниках. Тобто семи, представлені у тлумачних словниках, можна розглядати як базу для формування смислів щодо зазначеного слова. А спільні семи слів, що становлять текст, утворюють текстуальні обмеження його розуміння. Отже, тлумачний словник можна використовувати для верифікації адекватності розуміння на основі зіставлення словникових сем та отриманих вторинних значень.

1. Henley, N. (1969). A psychological study of the semantics of animal terms. *J. verb, learn. & Verb, behavior*, 8, 176-184.
2. Osgood, C. E. (1952). The nature and measurement of meaning. *Psychol. Bulletin*, 49, 197-237.
3. Агафонов, А. Ю. (2000). *Человек как смысловая модель мира. Прологомены к психологической теории смысла*. Самара: Изд. Дом «БАХРАХ-М».
4. Бондарко, А. В. (1978). *Грамматическое значение и смысл*. М.: «Наука».
5. Жовтянська, В. В. (2009). Діалектика смислу і значення. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*, 11 (6), 173-182.
6. Залевская, А. А. (1999). *Введение в психолингвистику*. М.: Росийск. гос. ун-т.
7. Ігнатенко, Н. В. Психологічна характеристика тексту й проблеми його розуміння. Взято з http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/6/visnuk_19.pdf.
8. Краусс, Р. (1988). *Познание и общение*. М.: Наука.
9. Леонтьев, Д. А. (2003). *Психология смысла: строение и динамика смысловой реальности*. М.: Смысл.
10. Леонтьев, Д. А. (1996). Значение и личностный смысл: две стороны одной медали. *Психологический журнал*, 17 (5), 19–30.
11. Лосик, Г. В., Фридланд, А. Я., Лебедев, А. Н., Варганов, А. В. (2013). Психология сознания человека и информационные технологии. *Идеи О. К. Тихомирова и А. В. Брушлинского и фундаментальные проблемы психологии (к 80-летию со дня рождения)*. Материалы Всероссийской научной конференции (с иностранным участием). Москва, 30 мая – 1 июня 2013 г. М.: Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова.
12. Лурия, А.Р. (1979). *Язык и сознание*. Хомской Е. Д. (Ред.). М.: МГУ.
13. Манакін, В. М. (2012). Смысл і значення слова в аспектах контрактивної лексикології і перекладу. *Нова філологія. Збірник наукових праць*, 50, 177-180.
14. Матюшина, І. І. (2007). *Комунікативна природа смислу*. (Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук). Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, Одеса.
15. Нестерова, Н. М. (2009). Психолінгвістика тексту, или есть ли смысл в тексте. *Вопросы психолінгвістики*, 9, 213–219.
16. Новиков, А. И. (2007). *Текст и его смысловые доминанты*. М.: «Азбуковник».
17. Орап, М. О. (2014). *Психологічні основи організації мовленнєвого досвіду особистості*. (Дис. док. психол. наук). Ін-т психології ім. Г. С. Костюка, Київ.
18. Савелюк, Н.М. (2018). *Психологія розуміння особистістю релігійного дискурсу*. (Автореф. на здобуття наук. ступеня док. психол. наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
19. Семенуха, О. І. (2010). Психосемантика: тенденції та перспективи дослідження індивідуальної свідомості. *Психологічні перспективи*, Вип.15, 191-198.
20. Серова, Т. С. (2009). Осмысление, понимание и фиксация информации исходного текста как программы предметного содержания и смыслового развития вторичного текста письменного перевода. *Вопросы психолінгвістики*, 9, 231-241.
21. Серый, А. В. (2002). *Психологические механизмы функционирования системы личностных смыслов*. Кемерово: Кузбассвуиздат.
22. Сорокин, Ю. А. (1985). *Психолінгвістические аспекты изучения текста*. М.: Наука.
23. Уфимцева, А. А. (1986). *Лексическое значение (Принципы семиологического описания лексики)*. Ю. С. Степанов (Ред.). М.: Наука.
24. Харченко, Н. В. (2014). Розуміння як психологічний феномен. *Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics*, Вип. 15, 178-193.
25. Чепелева, Н. В. (1992). *Психологія читання навчальної та наукової літератури в системі професійної підготовки студентів*. (Автореф. дис. д-ра психол. наук). КДПІ ім. М. П. Драгоманова, Київ.
26. Шмелев, А. Г. (1983). Концепция систем значений в экспериментальной психосемантике. *Вопросы психологии*, 4, 16-28.
27. Якобони, М. (2011). *Отражаясь в людях: Почему мы понимаем друг друга*; пер. с англ. Л. Мотылев. М. ООО «Юнайтед Пресс».

REFERENCES

1. Henley, N. (1969). A psychological study of the semantics of animal terms / N. Henley // *J. verb, learn. & Verb, behavior*, 8, 176-184.
2. Osgood, C. E. (1952). The nature and measurement of meaning. *Psychol. Bulletin*, 49, 197-237.
3. Agafonov, A. Yu. (2000). *Chelovek kak smyslovaya model' mira. Prolegomeny k psikhologicheskoy teorii smysla* [Man as a semantic model of the world. Prolegomena to the psychological theory of meaning]. Samara: Izd. Dom BAKHRAKH-M. (rus).
4. Bondarko, A. V. (1978). *Grammaticheskoye znachenije i smysl* [Grammatical meaning and sense]. Moscow: Nauka. (rus).
5. Zhovtyanska, V. V. (2009). Dialektyka smyslu i znachennya [Dialectics of meaning and sense]. *Problemy zahal'noyi ta pedahohichnoyi psykholohiyi: zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H. S. Kos-*

- tyuka APN Ukrayiny [Problems of general and pedagogical psychology: the collection of scientific works of the G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine], 11 (6), 173-182. (ukr).
6. Zalevskaya, A. A. (1999). *Vvedeniye v psikholingvistiku* [Introduction to psycholinguistics]. Moscow: Rossiysk. gos. un-t. (rus).
7. Ígnatenko, N.V. Psikhologichna kharakteristika tekstu y problemi yogo rozumínnya [Psychological characteristics of the text and problems of its understanding]. *Library.udpu.org.ua*. – Retrieved from http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/6/visnuk_19.pdf
8. Krauss, R. (1988). *Poznaniye i obshcheniye* [Cognition and communication]. Moscow: Nauka. (rus).
9. Leontyev, D. A. (2003). *Psikhologiya smysla: stroyeniye i dinamika smyslovoy real'nosti* [Psychology of sense: the structure and dynamics of semantic reality]. Moscow: Smysl. (rus).
10. Leontyev, D.A. (1996). Znacheniyе i lichnostnyy smysl: dve storony odnoy medali [Meaning and personal meaning: two sides of the same coin]. *Psikhologicheskiy zhurnal*. [Psychological Journal], 17 (5), 19-30. (rus).
11. Losik, G. V., Fridland A. YA., Lebedev A. N., Vartanov A. V. (2013). Psikhologiya soznaniya cheloveka i informatsionnyye tekhnologii [Psychology of Human Consciousness and Information Technologies]. *Idey O. K. Tikhomirova i A. V. Brushlinskogo i fundamental'nyye problemy psikhologii (k 80-letiyu so dnya rozhdeniya): Materialy Vserossiyskoy nauchnoy konferentsii (s inostrannym uchastiyem). Moskva, 30 maya – 1 iyunya 2013 g.* [Ideas by O. K. Tikhomirova and A. V. Brushlinsky and the fundamental problems of psychology (on the 80th anniversary of his birth): Materials of the All-Russian Scientific Conference (with foreign participation), 267-269. (rus).
12. Luriya, A. R. (1975). *Osnovnyye problemy neyrolingvistiki* [The main problems of neurolinguistics]. Moscow: Izd-vo Mosk. un-ta. (rus).
13. Manakin, V. M. (2012). Smysl i znacheniya slova v aspektakh kontrastyvnoyi leksykologiyi i perekladu [The sense and meaning of the word in the aspects of contrastive lexicology and translation]. *Nova filolohiya. Zbirnyk naukovykh prats* [New Philology. Collection of scientific works], 50, 177-180. (ukr).
14. Matyushyna, I. I. (2007). *Komunikatyvna pryroda smyslu* [Communicative nature of sense]. (Avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupeniya kand. filos. nauk) [Author's abstract for the degree of Cand. of Philosop.]. Pivdenoukrayinsky derzhavnyy pedahohichnyy universytet im. K.D. Ushynskoho, Odesa. (ukr).
15. Nesterova, N. M. (2009). Psikholingvistika teksta, ili yest' li smysl v tekste? [Psycholinguistics of the text, or is there any sense in the text?]. *Voprosy psikholingvistiki* [Questions of psycholinguistics], 9, 213-219. (rus).
16. Novikov, A. I. (2007). *Tekst i yego smyslovyye dominanty* [The text and its semantic dominants]. Moscow: Azbukovnik. (rus).
17. Orap, M. O. (2014). *Psikhologichni osnovy orhanizatsiyi movlennyevoho dosvidu osobystosti* [Psychological bases of organization of the individual speech experience]. (Dys. dok. psykhol. nauk) [Dissertation for the degree of Doc. of Psychol. Sciences]. In-t psykholohiyi im. H. S. Kostyuka, Kyiv. (ukr).
18. Savelyuk, N.M. (2018). *Psikhologiya rozuminnya osobystystyu relihiynoho dyskursu* [Psychology of understanding the personality of religious discourse]. (Avtoref. na zdobuttya nauk. stupeniya dok. psykhol. nauk) [Author's abstract for the degree of Doc. of Psychol. Sciences]. Natsionalnyy pedahohichnyy universytet im. M.P. Drahomanova, Kyiv. (ukr).
19. Semenukha, O. I. (2010). Psykhosemantyka: tendentsiyi ta perspektyvy doslidzhennya indyvidual'noyi svidomosti [Psychosemantics: Trends and Prospects for the Study of Individual Consciousness]. *Psikhologichni perspektyvy*. [Psychological Perspectives], 15, 191-198. (ukr).
20. Serova, T. S. (2009). Osmysleniye, ponimaniye i fiksatsiya informatsii iskhodnogo teksta kak programy predmetnogo soderzhaniya i smyslovogo razvitiya vtorichnogo teksta pis'mennogo perevoda [Recognizing, understanding and recording information in the source text as a program of subject content and semantic development of the secondary text of a written translation]. *Voprosy psikholingvistiki* [Questions of psycholinguistics], 9, 231-241. (rus).
21. Seryy, A. V. (2002). *Psikhologicheskiye mekhanizmy funktsionirovaniya sistemy lichnostnykh smyslov* [Psychological mechanisms of functioning of the system of personal semantic]. Kemerovo: Kuzbassvuzizdat. (rus).
22. Sorokin, Yu. A. (1985). *Psikholingvisticheskiye aspekty izucheniya teksta* [Psycholinguistic aspects of studying a text]. Moscow: Nauka. (rus).
23. Ufimtseva, A.A. (1986). *Leksicheskoye znacheniye (Printsipy semiologicheskogo opisaniya leksiki)* [The lexical meaning (Principles of the semiological description of vocabulary)]. Moscow: Nauka. (rus).
24. Kharchenko, N.V. (2014). Rozuminnya yak psikhologichnyy fenomen [Understanding as a psychological phenomenon]. *Psikholinhvistyka. Psikholynhvistyka. Psycholinguistics*, 15, 178-193. (ukr).
25. Chepelyeva, N.V. (1992). *Psikhologiya chytannya navchal'noyi ta naukovoyi literatury v systemi profesynoyi pidhotovky studentiv* [Psychology of Academic and Scientific Literature Reading in the System of Students' Professional Training]. (Avtoref. na zdobuttya nauk. stupeniya dok. psykhol. nauk) [Author's abstract for the degree of Doc. of Psychol. Sciences]. Kyiv: KDPI im. M. P. Drahomanova. (ukr).
26. Shmelev, A.G. (1983). Kontseptsiya sistem znacheniy v eksperimental'noy psykhosemantike [The concept of meaning systems in experimental psychosemantics]. *Voprosy psikhologii*, 4, 16-28. (rus).
27. Yakoboni, M. (2011). *Otrazhayas v lyudyakh: Pochemu my ponimayem drug druga* [Reflecting in people: Why we understand each other]. Moscow: Yunayted Press. (rus).

Nataliia Akimova**PSYCHOLOGICAL MECHANISM OF TEXT UNDERSTANDING**

The article is devoted to the substantiation of the psychological mechanism of text understanding on the basis of a generalization of the scrupulous modern scientific works. It is noted that the question of the text understanding mechanism has not yet received an exhaustive answer. Often, hypothesis theory, the theory of community significance, the hypothesis of biological and functional similarity of attribution of meanings, the model of contextual semantic restriction of words, the hypothesis of the relevance of the context, the theory of mirror neurons, and the concept of conscious thought-making are used to explain the psychological mechanism of text understanding. Meanwhile, results of analysis and synthesis of scientific literature, elements of descriptive, correlative and conceptual analysis let propose that the psychological mechanism of text understanding is the interaction of meaning and sense. The scientific analysis of these concepts led to the distinction of their differential features and gave reason to reconcile the representational arguments in the following hypothesis: sense is certain organized ideas about the text, it appears in the mind as a result of text understanding and represents into the secondary text. The psychological mechanism of understanding, respectively, is the process of decomposition of the text meanings into their semantic components and the formation of secondary sense on this basis. A criterion for selecting acceptable sense can be the context that supports some sense and rejects others based on the generality of the prior semantic content (R. Kraus, N. V. Ihnatenko, V. V. Zhovtyans'ka, H. V. Losyk), or more widely – a common experience, which forms such a common context (O. O. Zalevs'ka, M. Yakaboni). The contact the text proposed meaning with sense that existing in the recipient minds for their agreement led to appear the new secondary sense of the of the meanings; meaning is general, objective, fixed by word, sense is individual, subjective, not fixed, but only associate, therefore, it is usually wider than meaning.

Keywords: understanding, text understanding, understanding mechanism, meaning, sense.

УДК 159.955; 159.953

doi: 10.15330/ps.9.1.82-88

Марія Августюк

Національний університет «Острозька академія»

maria.avgustiuk@gmail.com

**ЦІЛЕСПРЯМОВАНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД В ОПТИМІЗАЦІЇ
МЕТАКОГНІВНОГО МОНІТОРИНГУ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ**

Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню цілеспрямованого педагогічного супроводу в оптимізації метакогнітивного моніторингу навчальної діяльності студентів. Визначено пріоритетні завдання педагога, що спрямовані на сприяння оптимізації метакогнітивного моніторингу навчальної діяльності і можливі через визначення, орієнтування та координування пізнавальної діяльності студентів. Так, викладач повинен звертати увагу на рівень розвитку особистісних, когнітивних та метакогнітивних характеристик студентів; зважати на використовувані для перевірки поточного та підсумкового контролю знань студентів характеристики інформації та завдань (з метою запобігання виникненню ілюзії знання); враховувати особливості прояву ілюзії знання в метакогнітивних судженнях; враховувати ефекти складності/легкості запам'ятовування, впливу емоційного забарвлення та цікавості інформації, впливу попередніх навчальних успіхів; враховувати специфіку психологічних механізмів, що лежать в основі різних видів метакогнітивного моніторингу; сприяти метакогнітивному моніторингу студентів через зворотний зв'язок, самозвіт щодо розвитку відчуття істинності власного знання тощо. Крім того, завданнями педагога виступають надання можливості студентам самостійно створювати індивідуальну програму навчання з урахуванням особливостей своєї підготовки та здібностей; навчання студентів різних когнітивних стратегій навчальної діяльності з оволодіння професійними знаннями, з яких вони можуть відібрати найбільш ефективні для себе; постійне залучення студентів до рефлексивної діяльності. Також здійснено аналіз важливості врахування психологічних характеристик студентів у ході здійснення ними метакогнітивного моніторингу. Зокрема, підкреслено важливість стимулювання навчальної мотивації студентів, формування у них адекватної самооцінки, розвитку високих показників рефлексивності, метакогнітивних обізнаності, знань та активності, здатності до самостійного оцінювання своєї діяльності та її результатів. Окреслені перспективи подальших розвідок з цієї проблеми.

Ключові слова: впевненість, ілюзія знання, метакогнітивний моніторинг, навчальна діяльність, оптимізація, педагогічний супровід.

Постановка проблеми. Важливим аспектом, що лежить в основі достовірності метакогнітивного моніторингу, є цілеспрямований педагогічний супровід у процесі навчання, спрямований на стимулювання цього моніторингу та формування у студентів свідомого підходу до оцінювання та реалізації корекційних стратегій навчальної діяльності. Вагому роль в об'єктивності метакогнітивного моніторингу під час засвоєння знань та висловлення суджень про вивчене відіграє дотримання учасниками навчальної діяльності відповідних стратегій.

Метакогнітивний моніторинг об'єктивності знань, як правило, є помилковим, оскільки студенти дуже часто висловлюють надмірну впевненість у тому, що розуміння інформації досягнуто, коли насправді це не так. Має місце ілюзія знання, що розглядається нами як помилка метакогнітивного моніторингу, яка виникає внаслідок надмірної суб'єктивної впевненості у знанні, що не відповідає об'єктивній успішності виконання завдання. Поширеними негативними наслідками ілюзії знання у навчальній діяльності студентів є неадекватна самооцінка результатів навчання, метакогнітивна некомпетентність студентів щодо власних знань, умінь, стратегій тощо, неспроможність оцінити рівень фактичного розуміння навчального матеріалу, нездатність розрізнити ілюзорне й неілюзорне знання, неефективний розподіл часу та уваги на вивчення матеріалу, недостатня кількість зусиль під час пошуку правильної відповіді або, навпаки, докладання надмірних зусиль [1; 5].

Вирішальна роль викладача полягає у визначенні, орієнтуванні та координуванні пізнавальної діяльності студентів. Відповідно, навчальна діяльність, крім організації роботи на занятті, потребує також формування відповідних навичок осмислення проблем, що розглядаються в рамках курсу, якості засвоєння інформації, моніторингу навчального процесу. Це допоможе не лише сформувати невід'ємні для подальшої самоорганізації навчання характеристики навчальної діяльності, а й розвивати метакогнітивні здібності студентів, а також здійснювати забезпечення двостороннього взаємозв'язку «викладач-студент» та «студент-викладач». Крім супроводу в навчальному процесі, що його отримує студент, перед викладачем також окреслюється можливість здійснити якісний метакогнітивний моніторинг актуального стану засвоєння навчальної інформації студентами та допомогти з вибором оптимальних стратегій засвоєння необхідного навчального матеріалу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що проблему достовірності метакогнітивного моніторингу неможливо розглядати поза системою відповідних психолого-педагогічних умов. Так, метакогнітивний моніторинг у процесі навчальної діяльності досліджується в контексті обговорення питань про те, наскільки добре студенти уявляють можливості та обмеження власного пізнання у процесі вирішення різнотипних пізнавальних та навчально-професійних завдань, а також наскільки ефективними є стратегії, які вони використовують для регуляції навчально-пізнавальної активності. Процес та окремі структурні компоненти метакогнітивного моніторингу в навчальній діяльності розкривають у своїх працях такі науковці, як А. Браун, Дж. Данлоскі, Р. Деннісон, Т. Доцевич, Г. Еверсон, Р. Каламаж, М. Кашапов, А. Карпов, А. Коваленко, А. Коріат, С. Максименко, Дж. Меткалф, Д. Мошман, Е. Носенко, Л. Наренс, Т. Нельсон, І. Пасічник, Є. Савін, А. Самойліченко, І. Скитяєва, С. Тобіас, Дж. Флейвелл, А. Фомін, Т. Хомуленко, Г. Шро та ін.

Зокрема, досліджуються відстежування учнем чи студентом власної когнітивної активності та її результатів безпосередньо у процесі розв'язання певної пізнавальної задачі (при підготовці до відповіді чи іспиту, виконанні тестів знань, читанні навчальних текстів тощо) (Є. Савін, А. Фомін); значення метакогнітивних здібностей та навичок педагога (Т. Доцевич, Т. Хомуленко та ін.); оцінювання суб'єктами власного знання, знання когнітивних стратегій та знання умов, необхідних для застосування стратегій, що впливають на процес вивчення (А. Валдез, А. Коріат); експліцитні судження, покликані сприяти розвитку когнітивних процесів (Дж. Меткалф, М. Серра) тощо. Однак актуальним залишається питання зв'язку об'єктивності метакогнітивного моніторингу з результативністю навчальної діяльності.

Метою статті є здійснити теоретичний аналіз ролі цілеспрямованого педагогічного супроводу в оптимізації метакогнітивного моніторингу навчальної діяльності студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із пріоритетних завдань педагога повинно бути оцінювання рівня розуміння студентами навчальної інформації, щоб мати змогу своєчасно внести необхідні корективи у процес навчальної діяльності. Запровадження активних стратегій у роботу студентів (групова робота, систематизація інформації) покликане збагатити багаж знань про їх існування, відпрацювати та оцінити їх ефективність. Варто також вміти чітко диференціювати стратегії відповідно до індивідуальних особливостей студентів, адже ті стратегії, що є корисними для одних студентів, можуть зашкодити ефективному сприйманню навчального матеріалу в інших студентів.

Під час здійснення студентами метакогнітивного моніторингу навчальної діяльності на його точність впливають такі психологічні характеристики, як включеність у навчальну діяльність, до складу якої входить, зокрема, навчальна мотивація, а також загальна впевненість у собі, рефлексивність, ступінь оволодіння знаннями, самоефективність, а також метакогнітивні знання, метакогнітивна активність та метакогнітивна включеність у навчальну діяльність [1; 5].

Так, одне з першочергових завдань педагога полягає у сприянні розвитку у студентів не тільки пізнавальних здібностей (зокрема, пам'яті, мислення, інтелекту), але й тренування їх метапізнавальних навичок, які допомагають студенту здійснювати саморегуляцію власної навчальної діяльності. Процеси саморегульованого навчання включають установлення цілей, планування, мотивацію, контроль за увагою, гнучкість використання навчальних стратегій, самомоніторинг, звернення про допомогу, а також самооцінку [11].

Для того, щоб перевірити, наскільки добре викладачі можуть підтримати саморегуляцію навчання студентів, необхідно спершу зрозуміти, яким чином студенти самі здатні до саморегулювання процесу вивчення матеріалу. Серед інших виокремлюють здатність студентів до здійснення моніторингу та регулювання власного пізнання, поведінки та мотивації, тобто тих чинників, що включають індивідуально-психологічні відмінності та вікові особливості; здатність до конструювання своїх власних, ідіосинкратичних цілей та значень, узятих із навчального контексту та попередньо отриманих знань; включеність у конструктивний процес вивчення. Саморегульована поведінка виступає посередником у зв'язку між навчальною діяльністю, контекстуальними факторами та індивідуально-психологічними характеристиками. Важливо, що всі поведінкові прояви є цілеспрямованими, і процес саморегуляції включає всю різноманітність поведінки, спрямованої на досягнення цілей [9; 6].

Істотну роль відіграє також розвиток рефлексивності. Важливо зазначити, що постійне залучення студентів до рефлексивної діяльності передбачає усвідомлення ними своєї навчальної діяльності з оволодіння професійними знаннями [3].

Для формування впевненості у собі важливий не так життєвий успіх, як суб'єктивна позитивна оцінка результатів власних дій та оцінки з боку значущих людей, якими для студентів є викладачі. Саме тому не втрачають актуальності дослідження того, яким чином загальна впевненість, що включає критерії впевненості у собі та впевненості у знанні, впливає на помилки щодо впевненості під час оцінювання рівня засвоєння інформації.

Всім учасникам навчальної діяльності варто враховувати роль навчальної успішності. Так, оптимальний розвиток процесів метапізнання загалом та метакогнітивного моніторингу зокрема супроводжується підвищенням загальної академічної успішності студентів [10].

Особливе місце в психолого-педагогічних дослідженнях відводиться ролі навчальної мотивації, що вважається вагомим передумовою підвищення достовірності метакогнітивного моніторингу навчальної діяльності [7]. Саме тому завдання педагога полягає у створенні умов, спрямованих на посилення у студентів мотивації на оволодіння знанням.

При врахуванні чинників достовірності метакогнітивного моніторингу викладачі повинні пам'ятати про роль такої когнітивної характеристики, як самоефективність [4].

Студенти, які мають середній та високий рівень самоефективності, є більш точними у метакогнітивних судженнях порівняно зі студентами з низьким рівнем самоефективності. Останні демонструють переважання такої помилки моніторингу, як ілюзія незнання [1; 5].

Під час здійснення ефективної навчальної діяльності варто враховувати особливості метакогнітивних знань, активності та включеності у діяльність. Урахування індивідуально-психологічних відмінностей студентів передбачає отримання знань усіма суб'єктами пізнання відповідно до своїх навчальних здібностей. Реалізація цього завдання можлива за умови посиленої праці, з повною віддачею сил, у результаті чого створюються оптимальні умови для навчання кожного. Цьому слугує виконання вправ на оцінювання студентами власних успіхів або невдач, виходячи зі своїх індивідуальних особливостей (стилю розумової праці, способу висловлювання); розвиток мотивації пізнавальної діяльності; розвиток самостійності, критичності, гостроти й швидкості мислення, наполегливості, сміливості, віри у власні сили [1; 5].

Формування у студентів знання про завдання та зовнішні стимули навчання сприяє якісному опрацюванню навчального матеріалу з огляду на його особливості, дотримання умов цілеспрямованості, систематизації, узагальнення, диференційованості, часу тренування у виконанні. Виокремлення таких характеристик інформації та завдань, як вид, зміст, обсяг, стиль, рівень складності базується на їхньому зв'язку з тим, як вони представлені в перевірці знань [1; 2; 5; 8].

Викладачам варто пам'ятати також про важливу роль диференційованого підходу до створення завдань, завдяки якому є можливим формування системи якісного опрацювання матеріалу. Реалізація підходу відбувається завдяки варіативності навчальних завдань, коли у студента є можливість вибору типу завдань навчального характеру. Наше дослідження ілюзії знання в метакогнітивному моніторингу навчальної діяльності студентів ВНЗ [1], зокрема, встановило, що найбільше сприяє виникненню надмірної впевненості при виконанні завдань з чотирма варіантами відповідей, серед яких лише один є правильним. Саме тому модульні контрольні роботи мають складатися з різних типів запитань (вищезначених, відкритих запитань та запитань з варіантами відповіді «так»/«ні»/«не знаю»), оскільки тоді під час виконання тестів студенти не будуть підпадати під значний вплив ілюзії знання.

Роль педагога полягає у створенні рівних умов навчання для усіх студентів. Якщо педагог обирає лише один, на його думку, особливий підхід, незалежно від його ефективності, цілком імовірно, що відсутність змін у навчальному процесі призведе до відчуження та ізоляції окремих студентів у групі. Різноманітні стратегії активного навчання можуть бути ключем для окремих студентів у їхньому намаганні побачити концепцію, навчальну інформацію з різних кутів зору, створити асоціації, що, у свою чергу, сприятиме розвитку мислення та дозволить попрактикуватися у різних стратегіях засвоєння навчального матеріалу, що надалі дозволить їм самостійно визначити ту стратегію, яка є найбільш ефективною та зручною для засвоєння інформації [1].

Крім здійснення безперервного контролю за всіма видами навчальної діяльності студентів (контроль викладача, самоконтроль та взаємоконтроль), можливим є формування навичок метакогнітивної оцінки власних здібностей (ознайомлення з формулюванням завдання, віднесення його до тієї чи іншої царини проблеми, уявлення про можливі варіанти вирішення). Також відбувається формування вміння оцінювати власні можливості у вирішенні конкретної задачі шляхом постановки запитань типу «Чи виконував/-ла я колись подібні завдання?», «Чи є у мене ресурси для вирішення цього завдання?» тощо. Це передбачає дотримання та постійне вдосконалення суб'єктом здатності до оцінювання навчальних дій. Сюди входять оцінка ступеня легкості/складності завдання, оцінка якості засвоєння, оцінка ступеня засвоєння та оцінка ступеня впевненості у правильності виконання завдання. Реалізація ефективної оцінної діяльності викладача сприяє формуванню самооцінки студентів, що забезпечується застосуванням адекватних форм оцінних впливів (парціальних оцінок), наголошуванням на досягнутих студентом у процесі навчальної

діяльності успіхах, заохочувальної форми оцінювання навчальної діяльності студентів та її результатів, а також змістовного обґрунтування педагогом своєї оцінки [1].

Важливу роль відіграє використання методів колективного навчання та взаємодії. Колективні методи навчання покликані сприяти активізації навчальної діяльності, формуванню самооцінки студентів і створенню сприятливих взаємин у колективі, що є необхідною умовою формування їх метакогнітивних здібностей.

Викладач має виступати в ролі консультанта, добре знати особистісні та індивідуальні особливості кожного студента, надавати студенту рекомендації щодо способів підвищення ефективності засвоєння матеріалу, створювати комфортні умови для самонавчання, саморозвитку та самопізнання студентів, а також для ефективної взаємодії між ними. Крім того, педагог повинен спрямовувати свої зусилля на сприяння формуванню міцності (ефективності) засвоєння знань з метою надання завершеності всьому циклові процесу навчання із внесенням необхідних корективів. Дотримання правил передбачає систематичне повторення навчального матеріалу з виокремленням його основних ідей та змістових логічних структур, використання самостійної роботи для поглиблення та повторення матеріалу, постійне поповнення знань, удосконалення практичних навичок та вмій.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Підсумовуючи, варто наголосити, що викладач повинен звертати увагу на рівень розвитку особистісних, когнітивних та метакогнітивних характеристик студентів; зважати на використовувані для перевірки поточного та підсумкового контролю знань студентів характеристики інформації та завдань (з метою запобігання виникненню ілюзії знання); враховувати особливості прояву ілюзії знання в метакогнітивних судженнях; враховувати ефекти складності/легкості запам'ятовування, впливу емоційного забарвлення та цікавості інформації, попередніх навчальних успіхів; враховувати специфіку психологічних механізмів, що лежать в основі різних видів метакогнітивного моніторингу; сприяти метакогнітивному моніторингу студентів через зворотний зв'язок, самозвіт щодо розвитку відчуття істинності власного знання тощо. Завданнями педагога є також надання можливості кожному студенту самостійно створювати індивідуальну програму навчання з урахуванням особливостей своєї підготовки (ступеня сформованості знань, навичок і вмій) та здібностей; опанування студентами різними когнітивними стратегіями навчальної діяльності щодо засвоєння професійних знань, з яких вони можуть відібрати найбільш ефективні для себе; постійне залучення студентів до рефлексивної діяльності. Окреслені теоретичні положення виступають важливим аспектом психолого-педагогічних умов оптимізації метакогнітивного моніторингу навчальної діяльності студентів.

Перспективним напрямком подальших розвідок є виокремлення та аналіз особливостей інших чинників, зокрема, мотивації навчальної успішності, зворотного зв'язку та саморегуляції, що впливають на ефективність метакогнітивного моніторингу і покликані нівелювати негативний вплив ілюзії знання.

1. Августюк, М. М. (2016). *Ілюзія знання в метакогнітивному моніторингу навчальної діяльності студентів ВНЗ*. (Дис. канд. психол. наук). Нац. ун-т «Острозька академія», Острог.

2. Августюк, М. М. (2015). Ілюзія знання як проблема в навчальній діяльності студентів. *Науковий теоретико-методологічний і прикладний психологічний журнал «Психологія особистості»*, 1(6), 260-269.

3. Карпов, А. В., Скитяєва, А. В. (2005). *Психологія метакогнітивних процесів особистості*. М.: Изд-во «Институт психологии РАН».

4. Шварцер, Р., Ерусалем, М., Ромек, В. (1996). Русская версия шкалы общей самоэффективности Р. Шварцера и М. Ерусалема. *Иностранная психология*, 7, 71-76.

5. Avhustiuk, M. M., Pasichnyk, I. D., Kalamazh, R. V. (2018). The illusion of knowing in metacognitive monitoring: Effects of the type of information and of personal, cognitive, metacognitive, and individual psychological characteristics. *Europes Journal of Psychology*, 14(2), 317-341.

6. Moos, D. C., Ringdal, A. (2012). Self-regulated learning in the classroom: A literature review on the teacher's role. *Hindawi Publishing Corporation Education Research International*, 15 p. Retrieved from <https://www.hindawi.com/journals/edri/2012/423284/>

7. Nietfeld, J. L., Cao, L., Osborne, J. W. (2006). The effect of distributed monitoring exercises and feedback on performance, monitoring accuracy, and self-efficacy. *Metacognition and Learning*, 1, 159-179.

8. Pasichnyk, I., Kalamazh, R., Avgustiuk, M. (2017). The illusion of knowing from perspective of metacognitive monitoring accuracy of educational activity of university students. *Psychologiczne Zeszyty Naukowe: Polrocznik Instytutu Psychologii Uniwersytetu Zielonogorskiego*, 1, 89-102.
9. Pintrich, P. (2000). The role of goal orientation in self-regulated learning. *Handbook of Self-Regulation*, 452-502.
10. Winne, P. H., Hadwin, A. F. (1998). Studying as self-regulated learning. D. J. Hacker, J. Dunlosky, A. C. Graesser (Eds.). *Metacognition in Educational Theory and Practice* (pp. 277-304).
11. Zumbrohn, S., Tadlock, J., Roberts, E. D. (2011). Encouraging self-regulated learning in the classroom: A review of the literature. *Metropolitan Educational Research Consortium*, Virginia Commonwealth University, 28 p. Retrieved from https://scholarscompass.vcu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1017&context=merc_pubs.

REFERENCES

1. Avhustiuk, M. M. (2016). *Iliuziia znannia v metakohnytnomu monitorynhu navchalnoi dialnosti studentiv vnz* [The illusion of knowing in metacognitive monitoring of the educational activity of university students]. (Dys. kand. psykol. nauk) [Dissertation for the degree of Cand. of Psychol. Sciences]. Nats. un-t «Ostrozka akademiya», Ostroh. (ukr).
2. Avhustiuk, M. M. (2015). Iliuziia znannia yak problema v navchalnii dial`nosti studentiv [The illusion of knowing as a problem in the learning activity of students]. *Naukovyi teoretyko-metodolohichniy a prykladnyi psykholohichniy zhurnal «Psykhohiia osobystosti»*, [Scientific theoretical-methodological and applied psychological journal «Psychology of Personality»], 1 (6), 260-269. (ukr).
3. Karpov, A. V., Skitiaieva, I. M. (2005). *Psykhologia metakohnytnykh protsessov lichnosti* [Psychology of metacognitive processes of the identity]. M.: Izd-vo «Institut psikhologii RAN». (rus).
4. Schwarzer, R., Jerusalem, M., Romek, V. (1996). Ruskaiia shkala obschei samo-effektivnosti R. Schwarzera i M. Jerusalema [The Russian scale of general self-efficacy after Schwarzer and Jerusalem]. *Inostrannaia Psykhologia*, 7, 71-76 (rus).
5. Avhustiuk, M. M., Pasichnyk, I. D., Kalamazh, R. V. (2018). The illusion of knowing in metacognitive monitoring: Effects of the type of information and of personal, cognitive, metacognitive, and individual psychological characteristics. *Europes Journal of Psychology*, 14 (2), 317-341.
6. Moos, D. C., Ringdal, A. (2012). Self-regulated learning in the classroom: A literature review on the teacher's role. *Hindawi Publishing Corporation Education Research International*, 15. Retrieved from <https://www.hindawi.com/journals/edri/2012/423284>.
7. Nietfeld, J. L., Cao, L., Osborne, J. (2006). The effect of distributed monitoring exercises and feedback on performance, monitoring accuracy, and self-efficacy. Metacognitive monitoring accuracy and student performance in the postsecondary classroom. *Metacognition and Learning*, 1, 159-179.
8. Pasichnyk, I., Kalamazh, R., Avgustiuk, M. (2017). The illusion of knowing from perspective of metacognitive monitoring accuracy of educational activity of university students. *Psychologiczne Zeszyty Naukowe: Polrocznik Instytutu Psychologii Uniwersytetu Zielonogorskiego*, 1, 89-102.
9. Pintrich, P. (2000). The role of goal orientation in self-regulated learning. *Handbook of Self-Regulation*, 452-502.
10. Winne, P. H., Hadwin A. F. (1998). Studying as self-regulated learning. D. J. Hacker, J. Dunlosky, A. C. Graesser (Eds.), *Metacognition in Educational Theory and Practice*, 277-304.
11. Zumbrohn, S., Tadlock, J., Roberts, E. D. (2011). Encouraging self-regulated learning in the classroom: A review of the literature. *Metropolitan Educational Research Consortium*, Virginia Commonwealth University, 28. Retrieved from https://scholarscompass.vcu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1017&context=merc_pubs

Maria Avhustiuk

GOAL-ORIENTED PEDAGOGICAL ASSISTANCE IN OPTIMIZATION OF METACOGNITIVE MONITORING OF THE LEARNING ACTIVITY OF UNIVERSITY STUDENTS

The article is dedicated to the theoretical description of the goal-oriented pedagogical assistance in optimization of metacognitive monitoring of the learning activity of university students. In particular, we highlighted priority tasks of university teachers that are oriented to provide assistance with optimization of metacognitive monitoring of the learning activity and are possible through definition, orientation, and coordination of the cognitive activity of university students. Thus, the pedagogical tasks are to provide students with the opportunity to create a self-study program taking into account their own learning backgrounds and interests; training students for different cognitive strategies of the learning activity in the sphere of professional knowledge, from which they are able to choose the most effective ones for themselves; constant involvement of students in reflexive activities. Thus, the teacher is obliged to pay attention to the level of development of personal, cognitive and metacognitive characteristics of students; take into account the use of tools for checking the precise and subjective control of students' knowledge of the features of information and tasks (with the aim of preventing the occurrence of illusion of knowing); take into account the peculiarities of manifestation of the illusion of knowing in metacognitive judgments; take into account the effects of hard/easy effect of retention, the influence of emotional side and curiosity of information, the impact of previous learning successes; take into account the specificity of the psychological mechanisms

that underlie various types of metacognitive monitoring; promote metacognitive monitoring of students through feedback, self-report on the development of a sense of truth of own knowledge, etc. In addition, an analysis of the importance of psychological characteristics in students' judgments of metacognitive monitoring was carried out. Among the most important characteristics, student motivation, academic achievements, feedback, and self-regulation are the characteristics aimed to provide better understanding of the nature of metacognitive monitoring effectiveness and can help in the annihilation of the negative impact of the illusion of knowing. In particular, the importance of stimulating students' learning motivation, forming of their adequate self-esteem, development of high indicators of reflectivity, metacognitive awareness, knowledge and activity, ability to independently evaluate their activity and its results is emphasized. The prospects for further researches on this problem are outlined.

Keywords: confidence, illusion of knowing, metacognitive monitoring, learning activity, optimization, pedagogical assistance.

УДК 159.9:130.123.4

doi: 10.15330/ps.9.1.88-95

Аліна Парасей-Гочер

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
orion-ap@ukr.net

ДО ПОБУДОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ МОДЕЛІ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКІВ-СИРІТ У ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

Стаття присвячена одній з актуальних проблем сучасних психолого-педагогічних досліджень в царині духовності та духовного розвитку особистості. Стан розробки наукових досліджень з проблеми духовного розвитку особистості та психологічного супроводу дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, спонукав до теоретичного обґрунтування психологічної моделі процесу духовного розвитку підлітків – вихованців державних закладів інституалізації. Аргументовано, що для духовного становлення, формування та реалізації позитивних емоційно-почуттєвих станів, пізнавальних інтересів, ціннісних орієнтацій підлітків-сиріт доцільним є застосування духовно-особистісного підходу, який дозволяє розглядати духовний розвиток підлітків як процес взаємодії зовнішніх (соціально-психологічних) та внутрішніх (індивідуально-психологічних) особливостей сиріт у закладах інтернатного типу. Особлива увага автором приділена визначенню та обґрунтуванню методологічних принципів: принципу ієрархічності (формування впорядкованої системи структурних компонентів духовності), позитивності (цінність особистості підлітків, акцент на позитивному досвіді та орієнтації на майбутнє) та принцип духовної особистісної взаємодії (створення атмосфери довіри, співробітництва «психолог-дитина»). Відповідно до духовно-особистісного підходу визначено механізми духовного розвитку підлітків-сиріт (ідентифікації, децентрації, рефлексії, трансценденції та усвідомлення буттєвої єдності), а також етапи процесу духовного розвитку сиріт: етап опанування духовними почуттями; духовного пізнання та самопізнання (рефлексія); духовного самовдосконалення (формування морально-духовних вчинків); етап спрямованості духовного зростання (орієнтації на духовні ідеали, смисли, цінності). Виокремлено чотири компоненти духовності: почуттєво-емоційний, пізнавальний, морально-поведінковий та ціннісно-смысловий. Зазначено, що кожен з етапів у процесі духовного розвитку підлітків спрямований на формування певного компонента духовності. Вказано на те, що основна ідея психологічної моделі процесу духовного розвитку підлітків-сиріт полягає в тому, що етапи та компоненти духовності взаємопов'язані: в процесі формування одного етапу та компоненту відбувається становлення наступного. Визначено проблеми та перспективи подальших досліджень духовного розвитку.

Ключові слова: підлітковий вік, психологічні особливості сиріт, духовний розвиток, принципи духовно-орієнтованого підходу, етапи процесу духовного розвитку, психологічна модель.

Постановка проблеми. Відсутність позитивного життєвого досвіду, морально-духовних орієнтирів, нестача духовних знань і переконань та ін. є причинами духовного голоду молодих людей. Тому проблема духовного розвитку і виховання підростаючого покоління сьогодні є однією з ключових.

Варто зазначити, що, незважаючи на форсування деінституалізації інтернатних закладів в Україні, проблема духовного розвитку дітей-сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування, особливо гостро стоїть перед педагогами та психологами. Адже поки діти є вихованцями державних закладів інтернатного типу, всі, хто має до них причетність, несуть відповідальність не тільки за фізичний та психічний, але й за гармонійний

духовно-моральний розвиток дітей та підлітків-сиріт. У зв'язку з цим одним з найважливіших завдань нашого суспільства є підтримка у створенні умов для духовного розвитку дітей та підлітків-сиріт, аби зміцнити їх «зранений» внутрішній світ, розкрити свою індивідуальність, сформулювати позитивне ставлення до себе та інших людей, розкрити творчий потенціал тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема морального та духовного розвитку особистості протягом останніх років активно досліджується. Так, над вивченням духовності та духовного розвитку особистості працювали Г.О. Балл, І. Д. Бех, Л. І. Божович, М. Й. Боришевський, І. С. Булах, Ж. О. Маценко, О. В. Мудрик, Е. О. Помиткін, М. В. Савчин, Т. М. Титаренко та ін.

Методологічним підґрунтям для побудови психологічної моделі духовного розвитку підлітків-сиріт виступають основні наукові концептуальні положення про структуру особистості (Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, В. В. Рибалка, С. Л. Рубінштейн), особистісний розвиток підлітків (Л. І. Божович, Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, І. С. Кон, О. М. Леонтьєв, Д. І. Фельдштейн), природу соціального сирітства та умов проживання дітей у закладах інтернатного типу (Г. М. Бевз, І. В. Дубровіна, М. Ю. Кондратьєв, В. С. Мухіна, Л. В. Петрановська, Г. М. Прихожан, Н. М. Толстих, Л. М. Шульга) та процес духовного розвитку особистості (І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, Н. А. Коваль, О. І. Климишин, Н. В. Павлик, Е. О. Помиткін, М. В. Савчин).

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні психологічної моделі процесу духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу.

Виклад основного матеріалу. Розробка психологічної моделі процесу духовного розвитку підлітків-сиріт потребує глибокого і всебічного аналізу цього феномену. Психологічна модель процесу духовного розвитку підлітків-сиріт повинна бути спрямована на актуалізацію їхнього духовного потенціалу через прийняття своєї особистості та інших людей, наявності духовно-моральних переконань, позитивну смисложиттєву орієнтацію, наявність духовних ідеалів (прикладів духовної самореалізації та самовдосконалення), орієнтацію на духовні смисли (усвідомлення себе в цьому світі) та цінності, гармонійну спільну діяльність з дорослими й однолітками.

Важливим аспектом в розробці психологічної моделі є аналіз психологічної сутності процесу духовного розвитку підлітків-сиріт в контексті базових методологічних підходів та принципів психологічної науки.

У ґрунтовних дослідженнях В. В. Рибалки виокремлено основні методологічні підходи до дослідження процесу становлення та розвитку особистості [9, с. 72]: індивідуально-психологічний, соціально-психологічний, віковий, діяльнісний, системно-психологічний та особистісний підходи.

На думку дослідника духовного розвитку Е. О. Помиткіна, наведені вище підходи не охоплюють цілком феномени духовності та процес духовного розвитку особистості, оскільки мають бути враховані наукові уявлення про духовність, її смислоутворювальні категорії – Краси, Добра, Істини та Любові, актуалізації духовного потенціалу особистості [8, с. 90]. Тому, поєднуючи філософсько-психологічні погляди на процес духовного розвитку особистості, цей науковець обґрунтував духовно-особистісний підхід, в якому «розкриваються смислоутворювальні категорії духовності та актуалізуються вищі психічні функції особистості, свідомості, самосвідомості та волі у процесі розвитку її ідеалів, цінностей та смислів» [7, с. 32].

Відтак в нашому науковому дослідженні психологічних особливостей духовного розвитку підлітків-сиріт доцільним вважаємо спиратися на духовно-особистісний підхід, запропонований Е. О. Помиткіним [8]. Адже, як зазначає автор, «специфічною ознакою цього підходу є те, що розгляд феноменів духовного розвитку здійснюється невід'ємно від психологічної структури особистості, з усіма притаманними їй внутрішніми процесами» [8, с. 90]. Тому завдяки обраному нами духовно-особистісному підходу духовний розвиток підлітків-сиріт зорієнтований на гармонійний процес духовного становлення, форму-

вання та реалізації пізнавальних можливостей, ціннісних орієнтацій, актуалізацію духовного потенціалу підлітків.

Спираючись на духовно-особистісний підхід, в якому філософські погляди на духовність інтегруються з психологічними уявленнями про особистість, її структуру та внутрішні процеси у нашому дослідженні визначено такі принципи:

– *принцип ієрархічності* (Е. О. Помиткін, Н. В. Павлик) передбачає гармонійне формування взаємопов'язаних почуттєво-естетичної, пізнавальної, морально-поведінкової, ціннісно-сислової сфер підлітків, які забезпечують повноцінний розвиток духовного потенціалу сиріт;

– *принцип позитивності* (Н. В. Павлик) в контексті духовно-особистісного підходу знаходить відображення у розвитку налаштування підлітків-сиріт на позитивне прийняття себе та інших; підтримання позитивних психічних станів з високим ступенем творчої енергії, ефективними навичками саморегуляції в проблемних життєвих ситуаціях;

– *принцип духовної особистісної взаємодії* (В. Г. Панок) спрямований на процес створення атмосфери довіри, співробітництва та взаєморозуміння між підлітками-сиротами та дорослими.

Розглянемо детальніше вагомі в контексті розробки нашої моделі методологічні принципи.

Поняття принципу (від лат. – «початок, основа», від грецького – «переконання») у філософському розумінні трактується як підстава, що охоплює певну сукупність фактів, або основне положення висунутої теорії, вчення, світогляду [2].

Отже, сутність *принципу ієрархічності* (впорядкованості, підпорядкування) духоно-особистісного підходу розглядається Е. О. Помиткіним як принцип, в процесі якого вибудовується «Я-концепція» особистості та впорядковуються її мотиви, спрямовані на розв'язання найважливіших проблем буття, досягається гармонійне співвідношення фізичної, емоційно-почуттєвої та інтелектуальної сфер [7, с. 32–33].

Розвиток людської психіки розглядається у працях Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, Б. Ф. Ломова, С. Л. Рубінштейна та ін. Так, психіка розглядається Б. Ф. Ломовим як цілісна система внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків. Відповідно до принципу ієрархічності дослідник зазначає, що «людина постає як складна жива система, життєдіяльність якої забезпечується на різних, але взаємопов'язаних між собою рівнях функціонування» [1].

Згідно з Н. В. Павлик принцип ієрархічності характеризує впорядкованість між рівнями системи особистості, в якій «психічні явища вищого ієрархічного рівня інтегрують у собі якості нижчих рівнів, тобто підструктури вищого психічного рівня виступають провідними регуляторами усієї системи» [3, с. 147–148].

Принцип ієрархічності в процесі духовного розвитку підлітків-сиріт означає формування впорядкованої системи структурних компонентів духовності підлітків-сиріт шляхом проходження певних етапів духовного розвитку.

Оскільки процес духовного розвитку підлітків – вихованців інтернатних закладів спрямований на гармонійне та послідовне формування компонентів духовності, для розробки психологічної моделі вважаємо важливим окремо приділити увагу *принципу позитивності*. Цей методологічний принцип є одним із провідних принципів сучасного напрямку в психологічній науці – інтегративної психології, основна ідея якої полягає у цілісному баченні людини, її фізичного, соціального та духовного зростання, розкритті її внутрішнього потенціалу, творчості, пробудження вищих станів свідомості та особистісних ресурсів [9]. Основною функцією принципу позитивності є фокусування особистості на позитивному досвіді.

О. Г. Уманська зазначає, що коли людина здатна ототожнити себе в теперішньому часі з тією, якою вона себе бачила в минулому та бачить у своєму майбутньому, то це є запорукою позитивного розвитку особистості, її повноцінного життєздійснення [11, с. 78]. Оскільки підлітки-сироти переважно мають порушення емоційно-почуттєвого зв'язку з дорослими, що в результаті постає головною причиною емоційної депривації, то в них

найчастіше формується дисгармонійний образ світу. В численних дослідженнях емоційної сфери дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Л. М. Шипіцина стверджує, що «в умовах емоційної депривації дитина виявляється нездатною до конструктивних соціальних контактів, адже дефіцит досвіду спілкування посилює її емоційну і соціальну депривацію» [12, с. 15].

У свою чергу дослідниця духовно-моральних утворень у структурі характеру в юнацькому віці Н. В. Павлик виділяє принцип позитивності, який орієнтує на визнання безумовної цінності особистості іншої людини, вміння бачити позитив навіть у проблемних ситуаціях [3, с. 147–148]. Завдяки досвіду позитивних емоційних проявів, таких як доброзичливість, емпатія тощо, відбувається духовно-моральна гармонізація характеру молодих людей [4, с.11].

У контексті зазначених психологічних особливостей підлітків-сиріт, що виражені в емоційній, інтелектуальній, соціально-комунікативній сферах, та чинників, які впливають на їх духовний розвиток, важливим є *принцип духовної особистісної взаємодії*. Саме врахування цього принципу необхідне для розробки та обґрунтування психолого-педагогічної програми духовного розвитку дітей та підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу.

Сутність принципу духовної особистісної взаємодії (або духовно й особистісно орієнтована взаємодія) полягає в її практичному значенні, що передбачає глибинну психологічну взаємодію, спрямовану на внутрішній світ особистості. Принцип духовної особистісної взаємодії втілює в себе як принцип гуманізму, так і принцип індивідуального підходу [9; 8; 5]. Визначаючи сутність принципу гуманізму, В. Г. Панок акцентує увагу саме на правилах, відображених в етичному кодексі практичного психолога [8; 5, с. 12]. За принципом гуманізму, «або гуманістичного підходу до людини, усі види діяльності у практичній роботі мають бути домірними її об'єктові, виходити з інтересів і прав людини, захисту її особистісного суверенітету, всебічного розвитку її самобутності» [9; 5, с. 31].

Щодо принципу індивідуального підходу, науковець наголошує на тому, що особистість постає перед практичним психологом у своїй унікальності, неповторності, індивідуальності [9, с. 69; 5, с. 31]. В. В. Рибалка доповнює, що в процесі взаємодії практичного психолога та клієнта «психологічні проблеми є своєрідними, унікальними, одиничними, що потребує від практичного психолога кожного разу творчого підходу до особистості, розгортання творчої психологічної діяльності» [9, с. 69].

Зважаючи на нелегкий життєвий досвід підлітків-сиріт, які перебувають у закладах інтернатного типу, чимало зусиль докладається психологом, соціальним педагогом або педагогічним працівником для створення та забезпечення сприятливих умов виховання й розвитку дітей-сиріт, оптимізацію психолого-педагогічного процесу [6]. Нам близька наукова позиція низки дослідників (Г. В. Бевз, Ж. В. Петрочко, О. Р. Поляновська, Т. І. Шульга та ін.) щодо соціальної, педагогічної та психологічної специфіки роботи у закладах інтернатного типу, які одноставно наголошують, що попри загальну соціально-педагогічну підтримку (захист прав дітей в оволодінні освітою, профорієнтація, підготовка до самостійного життя та ін.) мають бути створені необхідні психологічні умови для гармонійного саморозвитку й самовдосконалення дітей та підлітків, посилення моральної мотивації, формування життєвих духовно-моральних цінностей [6].

Таким чином, характерною ознакою принципу духовної особистісної взаємодії є гармонія міжособистісних взаємин, спілкування в системі «практичний психолог-педагог-дитина» має відбуватися в атмосфері довіри, співробітництва, в постійному діалозі, відкрито тощо. В процесі духовної особистісної взаємодії підлітки – вихованці закладів інтернатного типу залучаються до різноманітних видів психолого-педагогічної діяльності, в яких розкривають і реалізують свій духовний потенціал.

М. В. Савчин зазначає, що «духовний розвиток людини – тривалий процес, пов'язаний із перешкодами, небезпеками, процесами глибокого духовного очищення, повної трансформації, пробудження здібностей, розвитку свідомості» [10, с. 125].

Духовний розвиток – це перш за все динамічний процес, що реалізується відповідними психологічними механізмами. Це – ідентифікація, децентрація, рефлексія, трансценденція та усвідомлення буттєвої єдності. При цьому *ідентифікація* – це ототожнення з високодуховними особистостями, з власним духовним «Я»; *децентрація* – звільнення від егоцентризму, орієнтація особистості на потреби інших; *рефлексія* – здатність звертати увагу на свій внутрішній світ; *трансценденція* – прагнення особистості до абсолютно досконалого, ідеального, що сприяє досягненню таких чеснот, як життєлюбство, людинолубство, любов до Батьківщини, до рідного краю; *усвідомлення буттєвої єдності* – це можливість досягнути людиною себе часткою єдиного цілого – природи, Всесвіту. Так, «у результаті актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку, – зазначає Е. О. Помиткін, – відбувається активний розвиток ціннісно-сміслової сфери, упорядкування ідеалів, смислів і цінностей, гармонізація духовних дисонансів» [8, с. 188–189].

Е. О. Помиткін [8] визначає духовний розвиток як «процес свідомого самовдосконалення особистості», а в якості духовних світоглядних орієнтирів – ідеалів, цінностей і смислів виступають категорії краси, добра та істини, які науковець об'єднав у психологічній моделі процесу духовного розвитку. В структурному складі моделі Е. О. Помиткін детально розглянув психологічні механізми духовного розвитку особистості (ідентифікація, децентрація, рефлексія, трансценденція, усвідомлення буттєвої єдності),

Основна ідея психологічної моделі процесу духовного розвитку підлітків-сиріт полягає у тому, що етапи та компоненти духовності взаємопов'язані між собою і становлення одного етапу та компоненту є необхідною умовою якісного розгортання наступного.

Етап опанування духовними почуттями. Процес формування духовних почуттєво-естетичних станів супроводжується вмінням відрізнити, розуміти і виражати свої почуття підлітками (як позитивні, так і негативні); усвідомити власні індивідуальні емоційно-почуттєві прояви; установлювати стосунки з оточенням, аналізувати свої стосунки, бачити не тільки себе, але й інших, а також установлюючи емоційно близькі стосунки, водночас захищати свої кордони. Завдяки розвитку емпатійних здібностей підліток вчиться розуміти іншого. Як результат сформованості цього етапу – актуалізація потреби підлітків в розумінні власних почуттів, іншої людини; сформованість естетичних почуттів; розвиток емпатійних здібностей; емоційна стійкість; сприймання краси навколишнього.

Етап духовного пізнання та самопізнання. Цей етап спрямований на особистісний розвиток та самопізнання підлітків – рефлексивного складника духовного розвитку. Стимулювання розуміння підлітками питання «Хто я і яке моє місце в цьому світі»; поняття добра й зла. Вихованці інтернатних закладів знайомляться з методами самопізнання, вивчають власні можливості, сильні і слабкі прояви свого характеру. Результатом сформованості цього етапу є актуалізація потреби в духовному самовдосконаленні підлітків, сформованість понять та уявлень про духовні якості через усвідомлення та розуміння власних можливостей й осмислення своїх вчинків. Формуються духовно-моральні норми й уявлення, зростає цінність власного життя. Відбувається самовизначення у поняттях добра та зла.

Етап духовного самовдосконалення (опанування морально-комунікативними навичками). Формуються навички прогнозування власних дій та аналізу їхніх наслідків, виробляється конструктивне ставлення до помилок. Етап орієнтований на розвиток морально-поведінкового компонента духовності підлітків. Як результат сформованості цього етапу – активізація здібностей підлітків до духовного розвитку, духовної активності. Застосування отриманих знань і переконань, здатність до самостійного ухвалення морально обґрунтованих рішень. Розвиток відповідальності за своє життя, свою діяльність та поведінку. Усвідомлення власних можливостей, позитивне і відповідальне ставлення до життя, зріле ціннісне самовизначення.

Етап орієнтації духовного зростання характеризується спрямованістю духовного життя підлітків на високі духовні ідеали, смисли та цінності. Розширення уявлень під-

літків про загальнолюдські цінності, розвиток духовних ціннісних орієнтацій (виконують функції регуляції і спрямування поведінки людини). Самоствердження – актуалізація підлітком духовно-моральних мотивів в організації власної діяльності й поведінки. Самовдосконалення – актуалізація мотивації особистісного росту підлітків через прагнення бути кращими, наближення до духовного ідеалу. Самоактуалізація – вища форма саморозвитку, здатність виявити в собі духовний потенціал і керуватися ним у житті. Активізація прояву духовної волі, здатність діяти всупереч деструктивному пресингу щодо мотивів діяльності та поведінки.

Аналіз досліджуваної літератури з проблем психічного розвитку підлітків-сиріт та духовного розвитку особистості, зважаючи на філософські категорії краси, добра та істини, дозволив виявити змістовні характеристики, які зумовили компонентний склад духовності підлітків-сиріт – вихованців інтернатних закладів:

- почуттєво-естетичний компонент духовності визначається сформованістю позитивних емоційно-естетичних станів, здатністю до емоційного відгуку;
- пізнавальний компонент духовності підлітків визначається обсягом та сформованістю понять та уявлень про духовні якості особистості;
- морально-поведінковий компонент духовності характеризується вольовою саморегуляцією та духовно-моральною мотивацією, відповідальністю за власні дії та вчинки;
- ціннісно-смысловий компонент духовності визначається актуалізацією зв'язків між минулим, теперішнім та майбутнім підлітків, спрямованістю на духовні цінності.

Отже, аналізуючи методологічні основи дослідження духовного розвитку дітей та підлітків-сиріт, можна зробити висновок, що у дослідженнях науковців ще не реалізовано експериментальне визначення поетапної та компонентної класифікації духовного розвитку сиріт підліткового періоду онтогенезу.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на теоретичному рівні обґрунтовано процес духовного розвитку підлітків, який зумовлює послідовне та повноцінне формування ієрархічної системи компонентної структури духовності сиріт. В послідовному формуванні зазначених складових підліток набуває нового позитивного досвіду, що сприятиме розвитку й актуалізації духовного потенціалу.

Виділені етапи процесу духовного розвитку підлітків-сиріт, компоненти духовності та критерії дозволяють прогнозувати рівні сформованості розглянутих компетенцій та здійснити вибір діагностичних засобів, а також відстежувати динаміку сформованості етапів та компонентів духовності в процесі духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу.

Таким чином, теоретично обґрунтовані методологічні основи психологічної моделі процесу духовного розвитку підлітків, які проживають у закладах інтернатного типу, потребує емпіричного підтвердження.

1. Ломов, Б. Ф. (1984). *Методологические и теоретические проблемы психологи*. Ю. М. Забродин, Е. В. Шорохова (Ред). М. : Наука.

2. Основні інтернет-терміни та поняття. Походження слова «принцип» . *Дизайн нового мира* (2018). Взято з: <http://design-for.net/page/princip>.

3. Павлик, Н. В. (2015). *Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці: Монографія*. К.: Логос.

4. Павлик, Н. В. (2017). *Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці*. (Автореф. д-ра психол. наук). НПУ ім. М. П. Драгоманова, Київ.

5. Панок, В. Г. (2006). *Проблема визначення методологічних основ практичної психології*. К.: Ніка-Центр.

6. Петрочко, Ж.В. (2018). *Сутність та напрями соціально-педагогічного забезпечення прав дітей*. Матеріали конференції «Актуальні питання соціально-педагогічної роботи в заочноосвітніх навчальних закладах». Ел. збірн. наук. праць. Український електронний психолого-педагогічний ресурс. Взято з: <http://www.psyh.kiev.ua/>.

7. Помиткін, Е. О. (2015). *Духовний потенціал особистості: психологічна діагностика, актуалізація та розвиток: посібник*. Київ: «Внутрішній світ».

8. Помиткін, Е. О. (2009). *Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді*. (Дис. д-ра психол. наук). НПУ ім. М.П. Драгоманова, Київ.

9. Рибалка, В. В. (2003). *Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): навч.-метод. посіб.* К.: Ніка-Центр.
10. Савчин, М. В. (2013). *Духовна парадигма психології: монографія.* К.: Академвидав.
11. Уманская, Е. Г. (2013). Развитие личности в условиях депривации: Монография. М.: Прометей.
12. Шипицина, Л. М. (2000). *Комплексное сопровождение и коррекция развития детей-сирот: социально-эмоциональные проблемы.* Л. М. Шипицыной, Е. И. Казаковой (Ред.). СПб.: Институт специальной педагогики и психологии.

REFERENCES

1. Lomov, B. (1984). *Metodologicheskiye i teoreticheskiye problemy psikhologii* [Methodological and theoretical problems of psychology]. Yu. M. Zbrodnyy, E. V. Shorokhova (Red.). M.: Nauka. (rus).
2. Osnovny internet terminy ta ponyattya. Pokhodjennya slova «pryncyp» (Elektronnyy resurs) (2018). [Basic internet and concepts. Origin of the word «principle». *Dyzajn novoho myra*. Retrieved from: <http://designfor.net/page/princip>. (ukr.).
3. Pavlyk, N. (2015). *Psykholojiya harmonizatsiyi kharakteru v yunatskomu vitsi: monohrafiia* [Psychology of harmonization of character in youth: monograph]. K.: Lohos. (ukr.).
4. Pavlyk, N. (2017). *Psykholojiya harmonizatsiyi kharakteru v yunatskomu vitsi*. [Psychology of the harmonization of character in youth]. (Avtoref. na zdobuttya nauk. stupenya dok. psikhol. nauk) [Author's abstract for the degree of Doc. of Psychol. Sciences]. NPU im. M.P. Drahomanova. Kyiv. (ukr.).
5. Panok, V. (2006). *Problema vyznachennya metodolohichnykh osnov praktychnoyi psikhologii* [The problem of determining the methodological foundations of practical psychology]. K.: Nika-Tsentr. (ukr.).
6. Petrochko, Z. H. (2018). *Sutnist' ta napryamy sotsial'no-pedahohichnoho zabezpechennya prav ditey.* Materialy konferentsiyi «Aktual'ni pytannya sotsial'no-pedahohichnoyi roboty v zakal'noosvitnikh navchal'nykh zakladakh». El. zbirn. nauk. prats [Essence and directions of socio-pedagogical support for children's rights: Materials of the conference "Actual questions of social-pedagogical work in quench educational institutions"]. Ukrayinskiy elektronnyy psikhologo-pedahohichnyi resurs. Retrieved from: <http://www.psyh.kiev.ua>. (ukr.).
7. Pomytkin, E. (2015). *Dukhovnyy potentsial osobystosti: psikhologichna diahnostyka, aktyvizatsiya ta rozvytok: posibnyk* [Spiritual potential of the person: psychological diagnostics, activation and development: manual]. Kyiv: «Vnutrishniy svit». (ukr.).
8. Pomytkin, E. (2009). *Psykhologichni zakonomirnosti ta mekhanizmy dukhovnoho rozvytku ditey i molodi*. [Psychological patterns and mechanisms of spiritual development of children and youth]. (Dys. d-ra psikhol. nauk) [Thesis of the doctor of psychological sciences]. NPU im. M.P. Drahomanova. Kyiv. (ukr.).
9. Rybalka, V. (2003). *Metodolohichni pytannya naukovoyi psikhologii (Dovid osobystisno tsevrovanoyi systematyzatsiyi katehorial'no-ponyattiyevoho aparatu): navchalno-metodychnyy posibnyk* [Methodological issues of scientific psychology (Experience of personally centered systematization of categorical-conceptual apparatus): educational and methodical manual]. K.: Nika-Tsentr. (ukr.).
10. Savchyn, M. (2013). *Dukhovna paradyhma psikhologii: monohrafiya* [Spiritual paradigm of psychology: monograph]. K.: Akademvydav. (ukr.).
11. Umanskaya, Ye. (2013). *Razvitiye lichnosti v usloviyakh deprivatsii* : monografiya [Personality development in the conditions of deprivation: monograph]. M.: Prometey. (rus).
12. Shipitsina, L. (2000). *Kompleksnoye soprovozhdeniye i korrektsiya razvitiya detey-sirot: sotsialno-emotsionalnyye problemy* [Comprehensive support and correction of the development of orphans: social and emotional problems]. L. M. Shipitsinoy, E. Y. Kazakovoy (Red.). SPb.: Institut spetsialnoy pedahohiki i psikhologii. (rus).

Alina Parasiei-Hocher

TO THE CONSTRUCTION OF THE PSYCHOLOGICAL MODEL OF SPIRITUAL DEVELOPMENT OF ORPHANS AT BOARDING SCHOOLS

The article is devoted to one of the topical problems of modern psychological and pedagogical research in the field of spirituality and spiritual development of personality. The state of development of research on the spiritual development of personality and psychological support of orphans and children deprived of parental care encouraged the theoretical substantiation of the psychological model of the process of spiritual development of adolescents – pupils of state institutions of institutionalization. It is argued that for the spiritual formation and realization of positive emotional-sensory states, cognitive interests, value orientations of orphans in adults age, it is expedient to apply a spiritual and personal approach that allows us to consider the spiritual development of adolescents as a process of interaction between external (socio-psychological) and internal (individual psychological) characteristics of orphans in boarding schools. The author focuses on the definition and justification of methodological principles: the principle of hierarchy (the formation of an orderly system of structural components of spirituality), positivity (the value of the personality of adolescents, the emphasis on positive experience and orientation towards the future) and the principle of spiritual personal interaction (creating an atmosphere of trust, cooperation "psychologist-child"). According to the spiritual-personal approach, the mechanisms of spiritual development of orphans (identification, decentralization, reflection, transcendence and awareness of existential unity), as well as stages of the process of spiritual development of orphans are defined: the

stage of mastering spiritual feelings; spiritual knowledge and self-knowledge (reflection); spiritual self-improvement (the formation of moral and spiritual deeds); stage of the direction of spiritual growth (orientation to spiritual ideals, meanings, values). There are four components of spirituality: emotional-sensory, cognitive, moral-behavioral and value-semantic. It is noted that each of the stages in the process of spiritual development of adolescents is aimed at forming a certain component of spirituality. It is pointed out that the basic idea of the psychological model of the process of spiritual development of orphans in adults age is that the stages and components of spirituality are interrelated: in the process of forming one stage and component, the formation of the next occurs. The problems and perspectives of further research of spiritual development are determined.

Keywords: *adolescence, psychological peculiarities of orphans, spiritual development, principles of the spiritually oriented approach, stages of the process of spiritual development, psychological model.*

УДК 159. 923.2

doi: 10.15330/ps.9.1.96-104

Зіновія Карпенко

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

karpenkoz@ukr.net

**З ДОСВІДУ ЗАСТОСУВАННЯ АВТОБІОГРАФІЧНОГО НАРАТИВУ
В ОРГАНІЗАЦІЙНІЙ ПСИХОЛОГІЇ: АКСІОЛОГІЧНА ОПТИКА**

З позицій постнекласичної раціональності та пост-постмодерністських пошуків холистичного підходу до трактування психології особи як інтегрального суб'єкта життєздійснення висвітлено досвід застосування автобіографічного нарративу в контексті управління і розв'язання складних (часто заміщених) конфліктів у організаційному середовищі вищої школи. Стверджується, що такий нарратив конструюється суб'єктом як автором власного життя й інсайдером у царині унікального життєвого досвіду та репрезентанта особистісно значущих прагнень і цілей. Діалогічна інтенція автобіографічного нарративу потребує достовірного опису суб'єктивної реальності Автора у спосіб первинного феноменологічного вчування – занурення у світ інтимних переживань і метафоричних кодів несвідомого і вторинного дискурсивного впорядкування описаних подій та їх оцінок шляхом розгляду індивідуальної історії в контексті реальних міжособистісних стосунків (інтерпретація для себе і тлумачення для Іншого власної версії прожитого і пережитого).

Аргументовано аксіопсихологічні критерії валідності автобіографічного нарративу як засобу ініціювання з боку керівника продуктивної діалогічної комунікації задля зміцнення здорових тенденцій розвитку освітньо-наукових організацій в контексті євроінтеграційних процесів, гармонізації персональних траєкторій професійно-кар'єрного зростання у межах первинного колективу; посилення особистої відповідальності за результати морального самовизначення в критичних ситуаціях; формування толерантності до невизначеності та готовності до ухвалення нестандартних рішень як можливості підтримати перспективні лінії розвитку, відкинувши ригідні, застарілі практики освітнього менеджменту.

Ключові слова: автобіографічний нарратив, нарративна психологія, аксіологічна психологія, організаційна психологія, особа як інтегральний суб'єкт, конфлікт, вища школа.

Постановка проблеми. Постнекласичний тип наукової раціональності на історичному відтинку епохи Постмодерну позначений пошуками способів епістемологічної й методологічної тріангуляції на кшталт практикування так званих «змішаних методів», базованих на стратегії взаємного доповнення якісних досліджень кількісними, або (у вужчому сенсі) знаходження можливостей урівноваження суб'єктивних переваг і вибіркового аксіологічного акцентів «дослідника» персональною версією опису і тлумачення психологічних феноменів «досліджуваного». Застосування лапок у цьому контексті виправдане насамперед тією обставиною, що в сучасному постіндустріальному, інформаційному суспільстві його тотальна транзитивність – перманентно перехідний стан, зумовлений надзвичайною інтенсивністю технологічних і соціокультурних змін – об'єктивно генерує запит на відсепарування еволюційно перспективних тенденцій розвитку в різних царинах людського буття від застарілого й девіантного, що неможливо без релятивізації позицій суб'єкта і об'єкта, дослідника і досліджуваного, лікаря і пацієнта, вчителя і учня, керівника і підлеглого тощо.

Умовність і факультативність займаних позицій та індивідуальних статусів є відображенням швидкоплинності сучасних суспільних процесів, які потребують як від окремих осіб, так і від різних спільнот, з-поміж інших – професійних організацій, толерантності до невизначеності, відкритості до нового досвіду, в тому числі й готовності до взаємного обернення позицій у владно-підвладних стосунках. Таким чином, раніше окреслена проблема тріангуляції, окрім наукового, набуває додаткового – аксіологічного і передовсім морально-прагматичного змісту. В царині практичної організаційної психології це може означати застосування досвіду нарративної психології та психотерапії до розв'язання її актуальних завдань з оптимізації організаційного клімату, підвищення корпоративної культури та етики ділових взаємин, досягнення кращої ефективності роботи виробничого підрозділу шляхом підтримки мотивації кар'єрного зростання його працівників і т. ін. Відтак реалізація триєдиного завдання епістемологічної, методологічної й нарративно-

аксіологічної триангуляції в постсучасному транзитивному суспільстві набуває чималої актуальності.

Мета дослідження. У цій статті авторка здійснює спробу об'єктивації власного досвіду застосування автобіографічного нарративу з метою оптимізації статусно-рольових, компетентнісно-ділових, ціннісно-орієнтаційних, морально-етичних, а також здоров'язбе-рігальних (екологічних) параметрів функціонування окремого організаційного підрозділу (наприклад, кафедри) з урахуванням його субсистемних (особистісних властивостей працівників) і деяких метасистемних (наприклад, університету як одиниці системи вищої освіти у державі) чинників.

Аналіз останніх публікацій, дотичних до означеної проблеми (Н. П. Бусигіна, А. Н. Гусєв, Ф. Н. Барський, А. Н. Кричавець та ін. [6], О. Т. Мельникова та Д. А. Хорошилов [7], М. Вайт і Д. Епстон [13], Н. В. Чепелева [10], П. Рікер [8], Т. Р. Сарбін [12], М. О. Аванесян [1], дозволяє зробити висновок про те, що 1) нарративна психологія є компромісним способом почути «голос самості» (індивідуальної особистості як его-ідентичності) в багатоголосі ціннісних значень полікультурного дискурсу (соціального контексту); 2) нарративна психологія звільняє особистість в єдності її різнопорядкових суб'єктивних прагнень і здатностей з-під влади панівного дискурсу, делегуючи їй відповідальність за моральне самовизначення у хронотопі цілісного життєздійснення; 3) нарратив як основний концепт однойменної психології є розповідною, мовленнєвою формою презентації особистого досвіду в його темпоральній тягlostі (минуле – теперішнє – майбутнє), який формується і проявляється в специфічному культурно-символічному середовищі; 4) нарративна форма автобіографічної самопрезентації – це водночас спосіб циклічно повторюваного тематичного осюжетнення (ціннісного утвердження себе як автентичної особистості та доцільного конструювання своєї життєвої траєкторії у просторі гіпотетичних можливостей і реальних шансів; 5) найпоширенішою ціннісною дилемою, представленою в нарративі, виступає опозиція прагнення до прийняття і любові, афіліативна мотивація поведінки, з одного боку, і намагання контролювати хід подій через нарощування власної компетентності, що репрезентує прагнення до влади і самоствердження в референтному колі осіб, з другого боку; 6) нарратив конструюється суб'єктом як автором власного життя й інсайдером у царині унікального життєвого досвіду та репрезентанта особистісно значущих прагнень і цілей; водночас нарратив як породження конкретної особи має і конкретного адресата, це – сповідь перед лицем значущого Іншого (Слухача). І тільки завдяки цьому капітальному факту автор нарративу «збирає себе» із фрагментів життєвих вражень, критичної оцінки колишніх вчинків, рефлексії над пережитими подіями заради реалізації свого права на гідний (особистісно бажаний і нормативно прийнятний) проект власного життя; 7) діалогічна інтенція нарративу потребує спершу достовірного опису суб'єктивної реальності Автора у спосіб феноменологічного вчування – занурення у світ інтимних переживань і метафоричних кодів несвідомого, згодом – дискурсивного впорядкування через поміщення опису в контекст реальних міжособистісних стосунків (інтерпретація – це з'ясування особистісного сенсу ключових моментів автобіографії для самого себе), нарешті – тлумачення (для Іншого, тобто Слухача) власної версії прожитого і пережитого, що забезпечується феноменологічним відцентруванням – розототоженням з «опрацьованою» (відрефлексованою) Самістю з метою конструювання більш адекватних альтернативних історій для видозміненого контексту (життєвих обставин) і узгодженою з ним Я-концепцією.

У літературі, присвяченій застосуванню теоретичних положень нарративної психології в різних царинах суспільної практики, насамперед психотерапевтичній, можна знайти схожі алгоритми їх реалізації. Наприклад, Д. Фрідман і Д. Комбс пропонують такий формат практики для позитивного розвитку історій: 1) починайте з унікального епізоду. Навіть коли люди не згадують про позитивний аспект своїх переживань, запитуйте про події, що їх викликали; 2) переконайтеся в тому, що унікальний епізод представляє бажаний для людини напрям розвитку; 3) позначте історію на ландшафті дій,

тобто встановить, що було зроблено для того, щоб бажана подія відбулася; 4) позначте історію на ландшафті свідомості, тобто визначте, як учинок людини її характеризує; 5) задавайте питання, що пов'язують минулий епізод і позитивний досвід його переживання з теперішнім життям людини; 6) задавайте питання, які поширюють оптимістичну історію на майбутнє, актуалізуючи суб'єктний потенціал людини на досягнення бажаних для неї цілей [9].

М. Л. Кросслі з посиланням на Д. МакАдамса [11] пропонує такий алгоритм опрацювання автобіографічного нарративу (інтерв'ю), який може застосовуватися не лише в рамках психотерапії, а й поза нею як засіб самопомоги людині у критичних ситуаціях: 1) кількаразове читання тексту записаного інтерв'ю; 2) ідентифікація важливих концептів. При цьому слід звертати увагу на тон оповіді, використовувані образи і метафори, провідні теми; 3) об'єднання матеріалу в послідовну історію; складання звіту про дослідження. У структуру ж самого інтерв'ю повинні входити питання про ключові події з дитинства, юності, зрілості тощо, запитання про значущих людей, про мрії та плани на майбутнє, перелік найбільших стресів і проблем, з'ясування базових переконань і цінностей. Відповіді на ці питання становлять вихідний емпіричний матеріал для усвідомлення й переосмислення автобіографічного нарративу респондента інтерв'юером і самим респондентом [4].

Багато корисних рекомендацій, що впливають із синтезу нарративної психології та конфліктології, можна почерпнути зі змістовного науково-методичного посібника П. Келлеса [5], адресованого фахівцям у галузі медіації конфліктів, проведення перемовин тощо. Йдеться про налагодження конфліктного діалогу (найімовірніше добре підготовленим організаційним психологом) шляхом запровадження конструктивних способів управління конфліктом та його розв'язання.

У завдання цієї статті не входить переказ чи систематизація згаданих методичних рекомендацій, оскільки вони стосуються зарубіжного досвіду і враховують особливості менталітету й організаційної та політичної культури західних суспільств, що розвиваються в умовах тривалої демократії, верховенства права, гуманістичного скерування соціальної політики. Цим досягається баланс інтересів різних груп населення, щораз краще забезпечується гендерна рівність, розвиваються перспективні форми підприємництва на ґрунті економічної свободи, толеруються різні типи сім'ї та шлюбу і т. д. Україна поки що не досягла відповідних цивілізаційних стандартів, зокрема і в налагодженні результативної роботи новітніх державних інститутів з протидії корупції, лібералізації виборчого законодавства й обмеження впливу олігархату на державні справи, підвищення ролі органів місцевого самоврядування і зростання рівня правової свідомості й особистої моральної відповідальності громадян тощо. Відтак гостро затребуваною є не стільки популяризація зарубіжних психотерапевтичних підходів з їх поверховою адаптацією до вітчизняного соціокультурного контексту, як реальні приклади застосування в даному випадку нарративної парадигми до розв'язання актуальних завдань психологічної практики, зокрема в царині реагування на конфліктні ситуації, що виникають в організаціях.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, у суспільствах перехідного типу, як-от в Україні, в умовах трансформації системи освіти, перегляду якісно-кількісних критеріїв оцінки ефективності науково-педагогічної діяльності працівників вищої школи, зменшення контингенту студентів практично у кожному ВНЗ внаслідок демографічної кризи та збільшення доступності освіти за рубежом посилюється конкуренція на ринку праці, яка набуває рис виразного світоглядно-ідеологічного, морально-етичного протистояння між претендентами на вакантні робочі місця, кількість яких у зазначених умовах неухильно зменшується, тоді як вимоги до рекрутантів постійно зростають. Ситуація ускладнюється тим, що такі обставини каталізують появу складних заміщених конфліктів, на перший погляд, суто ділового змісту. «Заміщений конфлікт – це результат перенесення суперечностей, які генеруються однією (наприклад, соціокультурною, гендерною, статусно-рольовою, політико-ідеологічною та ін.) царинною буття людини, в іншу (інтимно-особистісну, сімейну, професійну, освітньо-виховну та ін.). Заміщення, як правило, відбувається

непомітно для учасника потенційного конфлікту, оскільки переноситься «серцевина» проблеми – глибинний (часто неусвідомлюваний) сенс суперечності, який виражає відмінність ціннісних устремлень різних людей та спільнот, до яких ті себе відносять, або через залучення в які відбулася мимовільна, тобто, позасвідома ідентифікація» [3, с. 41]. Таким чином симптоматика конфлікту приростає додатковими сенсами, часто приватного характеру, які, тим не менш, можна розглянути через аксіопсихологічну оптику принципу інтегральної суб'єктності [2].

Проте перш ніж розгорнути аргументацію на користь аксіопсихологічного формату реагування на конфліктну ситуацію, пропоную зразок письмового звернення завідувача кафедри до своїх колег на піку загострення різних ліній протистоянь, коли ентропійні тенденції в організації досягли свого апогею. Вважаю, що часова дистанція (близько двох років), що відділяє зазначений період від теперішнього часу, є достатньою, аби створити безпечний простір для встановлення раціонального балансу загальної користі та персональної шкоди від публікації цього артефакту для авторки та осіб, довільно позначених буквами алфавіту в послідовності їх згадування.

«Шановні колеги!

Оцим своїм офіційним зверненням починаю свого не зовсім офіційного листа. Багато часу я витратила на обдумування того, Що, Як і Коли я скажу Вам те, що повинна сказати. Здається, всі три пункти зійшлися у вигідній суперпозиції. Для цього є й необхідні внутрішні передумови – розум заспокоївся і здатен відокремити «зерно від половини», дух змирився з неминучим, почуття узгодилися з відчуттями.

Ми (кафедра) реально стоїмо на роздоріжжі: чи продовжувати взаємопоборення, яке, як відомо, добре консолідує супроти спільного «ворога» (а я не «тягну», погодьтеся, на цю роль), сформувані свій альтернативно-прогресивний молодецький клан і таранити рештки ретроградно-трухлявого конгломерату та, врешті, довести зверхникам свою правоту і розділити між собою заслужено здобутий у тяжкій, але надихаючій боротьбі, трофей на кшталт повних ставок для себе, вищих рангів у статусній ієрархії тощо, **чи**, може, здійснити внутрішню інвентаризацію «світла» і «тіні», фактів і версій, реалістичних очікувань та ілюзорних сподівань, розважливого аналізу і «праведного» гніву. Я звертаюся до першої з виокремлених опозицій – раціональної сторони нашої людської природи, який, сподіваюся, допоможе здійснити нам (мені і Вам) правильний моральний вибір.

Ви, мабуть, погодитеся зі мною, що прожитий навчальний рік був найкритичнішим за всю 17-річну історію кафедри, позаяк сповнений болем, взаємних образ, непорозуміннь, страхів, розчарувань, хоча прелюдія цих буремних подій була зіграна ще в минулому році, коли Ви делегували мені право запропонувати принцип розподілу навчального навантаження при явній нестачі ставок на всіх викладачів. Тоді я скористалася цим правом у той спосіб, що запропонувала тимчасово (оскільки у всіх на той час були чинні контракти) визнати пріоритетним критерій соціального захисту, а саме: чим більше часу (років) викладач суміщає роботу з отриманням пенсії, тим більший коефіцієнт особистих поступок (наприклад, планування навантаження в 0,7 чи 0,9 ставки) заради молодшого, менш досвідченого, але з більшим потенціалом професійного зростання і менш матеріально захищеного колеги. Старше покоління неохоче, та все ж із розумінням, прийняло цю пропозицію, пішло на деякі самообмеження, і лише А. вдала, що погодилася, і навіть попросила зменшити її 0,6 ставки (ще 0,25 ставки у неї було по лінії...), а пізніше, будучи викритою в отриманні зарплати по кафедрі за повну ставку (розповідала, що не здогадувалася про те, що отримувала більше, ніж належить; та й узагалі – завжди була проти обмеження обсягу свого навантаження ... зрештою, Ви знаєте цю історію, не буду вдаватися в деталі).

Чи була вона покарана за шахрайство (якщо називати речі своїми іменами)? Якщо це шахрайство носило ненавмисний характер, то чому замість вибачень я зустрілася з відчайдушними спробами вигородити себе і перекинути відповідальність за власний «недогляд» на мене як її безпосереднього начальника? Я мусила давати роз'яснення в різні інстанції, та оскільки документообіг свідчив, що з мого боку ніяких порушень не було, то й претензії до мене з боку університетських зверхників не висловлювалися. Інцидент зам'яли, що було половинчастим розв'язанням проблеми. Старше покоління через законодавчу неврегульованість питання щодо працюючих пенсіонерів отримало сигнал більш упевнено відстоювати свої права, нехтуючи «необов'язкови-

ми» моральними аргументами. Це актуалізувало на кафедрі конфлікт поколінь, що позначилося на стриманій підтримці мене як завідувача (з боку старших) і сподіваннями молодших як більш сучасних і перспективних, з іншого боку, на ефективніше відстоювання їхніх прав на «місце під сонцем». А оскільки осіб пенсійного й далеких від пенсійного віку на кафедрі майже порівну, ситуація (скритий міжпоколінний конфлікт) загрожувала перерости у жорстке протистояння колишніх педагогів і наукових керівників та колишніх студентів і аспірантів, що додавало ситуації (а – ?) моральної пікантності.

Та сталося дещо, що *змістило* фокус протистояння з міжгрупового на особистісно-груповий, а саме: керівництво університету через усні директиви декану, а особливо мені як завідувачеві кафедри наполегливо рекомендувало надати Б. ексклюзивне право на повне навантаження (при тому, що термін чинності її контракту спливав). Це різко контрастувало з нашими можливостями (брак ставок), правами інших (штатних) працівників й уявленнями про справедливість. Об'єктивною підставою для протекціонізму щодо Б. було те, що її чоловік боронив незалежність України як добровільний учасник АТО (невдовзі після демобілізації він помер від інсульту). Крім того, Б. звертала увагу на своє незадовільне матеріальне становище, гірше, з її слів, ніж у пересічного викладача. Задля більшої переконливості Б. з'являлася в університеті у супроводі ... ветеранів АТО, які тиснули ухвалити рішення в інтересах їх підопічної. Слід віддати належне далекоглядності керівництва та його спробі попередити невдоволення членів кафедри, передавши викладання дисциплін, які раніше не були у її розпорядженні, у виняткове «володіння» пані Б. Правда, при цьому довелося перевищити дозволу для викладання одним викладачем кількість предметів, а також звільнити молодого кандидата наук, який викладав ці дисципліни раніше на умовах строкового трудового договору. На жаль, з боку керівництва мотив уникнення неприємностей переімг мотив досягнення успіху – більшої користі для студентів ... в разі їх навчання викладачем, який апробував ці дисципліни і не був переобтяжений додатковими предметами, ніж від викладання доцентом, який починає водночас кілька курсів, що називається, «з коліс». Шкода, що ця обставина нікого всерйоз не збентежила. У що вилився цей компроміс побачили згодом.

Більшість із нас дала добровільно-примусову згоду, дозволивши застосувати щодо себе інші (неписані) правила гри. Всі, крім В., яка навідріз відмовилася працювати менше, ніж на ставку. В юридичному сенсі вона мала рацію, в корпоративному – ні, адже це був мовчазний, хоч і діяльний щодо себе, виклик нав'язаним зверху виняткам, які запроваджуються всупереч нормативним документам, що регулюють діяльність університету. Тоді «упали» в зарплаті всі, крім неї. Задля пом'якшення невдоволення я теж пішла на добровільне самообмеження, перейшовши на 0,8 ставки, що, напевно, є безпрецедентним у моєму становищі. Принаймні, мені невідомі факти, щоб ще хтось із завідувачів кафедр університету так себе покарав, проявивши солідарність з колективом і відчуваючи свою безсилість щось змінити. Я сподівалася, що цей мій крок буде позитивно оцінений Вами, але на підсвідомому рівні це спрацювало інакше – як маркер слабкого керівника, нездатного (через надмірну лояльність? недостатнє служіння кафедрі?..) захистити інтереси своїх працівників і протистояти феномену подвійної моралі.

Ви вирішили, що я докладаю недостатньо зусиль для того, щоб довести, що політична кон'юнктура, спекуляція на патріотизмі не повинні позначатися на діяльності університету як незаангажованої освітньо-наукової установи. Ви вирішили, що я здалася, і тепер Ви вимушені боротися самостійно. І деякі з Вас обрали таку тактику: *начальство – просити, а мене – провокувати* через погано приховані насміхання, відмову від виконання моїх доручень, чіпляння за слова, що, напевно, мало розцінюватися мною як спонукання до активніших дій в інтересах кафедри, а особливо – її молодшого первня. Погодьтеся, це не зовсім чесно: замість того, щоб зміцнювати кафедру в її переважаючому здоровому сегменті, про наявність якого промовисто свідчило голосування за заміщення вакантної посади доцента кафедри (8 голосів – за Г. і лише 2, включаючи її саму, – за Б.), троє з Вас виокремилося (Г., Д., Е.) і звернулося до керівництва з викриттям фактів, які дискредитують Б. як викладача і науковця. З фактами я згідна, з позицією – ні. Чи була адекватна реакція на Вашу заяву? Ні. Чи лише тому, що писали її Ви? Ні. А коли б нас восьмеро підписалося, це спрацювало б? Припускаю, що теж ні!

До чого ж я веду, спитаєте Ви? Якщо й локальна (на рівні кафедри) солідарність нічого не вирішує, то де вихід?

Свою чергою я запитую: «Що дає Вам *зміщення конфлікту* з проблем, закладених на метарівні?» Наприклад, оцінка «коефіцієнта корисної дії» працівника за його вміння бути «корисним ідіотом» – нашіптувати вищому керівництву, доносити, підлещуватися, підкупати тощо. Чи випадково А. знову була «спіймана» на перенесенні термінів завершення свого контракту з лютого 20...

року на грудень 20... року? Хто має можливість вносити такі корективи? Не я і не Ви. Або: незадоволення соціальних гарантій для сімей колишніх учасників АТО на державному рівні перекладає невластиву функцію на керівництво університету, якому теж варто посипівчувати, бо що вища точка домінування, тим відчутніша сила падіння! І не лише для його очільників, а й для нас самих! Якщо, звісно, ми здатні до децентрації та об'єктивувальної рефлексії. Чому Б. скористалася цією нормативно-правовою розбалансованістю, спрямувавши свій гнів через цю ситуацію на колег, які раптово стали її ворогами, і переклавши відповідальність за непоправну особисту втрату (смерть чоловіка) не на українську державу (що абстрактно), а фактично на своїх співробітників – це, видно, пояснюється її відданістю сім'ї, «патріотом» якої вона завжди була. Що від того порушуються принципи демократичного самоврядування, професійної конкурентності (студенти, як показує соціологічне опитування, низько оцінюють її науково-педагогічні здібності), її не сильно хвилює. Адже раз добившись перемоги на повторних виборах (після того, як Г. зняла свою кандидатуру з голосування) на вченій раді університету, тоді як попередні (на кафедрі та тій же вчній раді) голосування дали несприятливі для неї результати, вона лиш закріпила тактику шантажу і маніпуляцій.

Ви спитаєте, для чого я пропоную Вам це нудне читиво, адже все і без нього відомо? Куди ж вона хилить? Чи здатна запропонувати шлях вирішення проблеми, який не був би шляхом помсти або шляхом віртуозних багатогодових маніпуляцій? Заінтригувала? Важко повірити, що я здатна на друге, адже моя прямота і відвертість (я схильна думати, що це чесність) – широко відомі. Помсти? Ми ж не прайд гомінідів, особини якого топчуть знесиленого вожака, толеруючи груповий егоїзм в особі сильного і хижого! А, може, Вам ближча метафора про українця, який піде на те, щоб дати виколоти собі око лишень заради того, щоб сусідові викололи обидва?

Даруйте мені ці гіперболізовані аналогії. Насправді перш ніж братися за цей лист, я подумки перегорнула сторінки нашої спільної історії. І так мені легко, світло і тепло стало на душі! Я наче знову побачила, як ми з Є. та ін. не могли розійтися після 30 червня, бо ще два тижні утрясали своє без-роз-мір-не кафедральне навантаження, шукаючи сумісників, а я раділа, що Ви можете взяти стільки, скільки можуть дати, тобто, півтори ставки впродовж багатьох років, поки університет ще міг розвиватися екстенсивним шляхом. Я згадала, як ми починали з Г. з курсової роботи на тему трансактного аналізу, а потім зайнялися автентичністю (вона не хотіла зв'язуватися з віктимністю – темою, що впливала з ТА, позаяк побоювалася негативного самопрограмування), потім я придумала «зірочку» – просторову метафору, що впорядковувала поняттєвий апарат дослідження. Також вона вперше з моїх аспірантів застосувала кластерний аналіз (у неї хист до математики!), скориставшись статтею В.О. Климчука, яку я їй порекомендувала. Згадалося, як ми з В. ризикнули представити цілком герменевтичне дослідження з мінімальною кількістю досліджуваних (виступили, так би мовити, супроти домінуючого тренду і, на щастя, успішно!); тепер вона – чудовий феноменолог. Ми їздили з нею в Хорватію, Італію, вражень – на все життя! Е. зі студентських років вражав мене своїм ентузіазмом і залюбленістю в науку, а потім ще й добродушним гумором. І. – мовчун, дорожить словами, але він – справжній, без фасаду. В його мовчання і скупі слова треба вслухатися, вчутися, і тоді вони багато розкажуть. Ї. – справжній океан, а ще його дивовижної краси перлінка. До її ерудиції, розуму і шляхетності мало хто може дорівнятися. Д. був найлояльнішим, найнадійнішим і багато в чому най-най. Але він трохи схибив. Ну що ж, буває.

Ви здатні на самопожертву. Троє моїх молодих колег і критиків, тим не менш, здали кров для моєї мами, коли та лікувалася від тяжкої недуги. Завжди буду їм вдячна. Ніколи не забуду похорони наших рідних, коли ми трималися разом.

Всі ці спогади і враження гріють душу і зміцнюють у переконанні, що все було не марно. Ми зростали разом, як єдиний організм. Але, зростаючи, організм диференціюється на тканини, органи, він ускладнюється, розшаровується. Взаємодіючи з більшими системами, сам породжує з себе менші системи. Ми, природно, вже не такі єдині в помислах, як раніше. Кажучи це, я усвідомлюю, що схильна трохи переоцінювати позитив на тлі проблемного поточного моменту. Та все ж спільне позитивне минуле – це те життєдайне джерело, з якого ще довго можна черпати сили для знаходження нових сенсів.

Наші конфліктні взаємини – це хвороба росту, внаслідок чого старе повинно поступитися місцем молодому. Я маю на увазі не старість як віковий період, а як *організаційний застій*, пов'язаний з інертністю думки, вичерпаністю ресурсів і (не дай, Боже!) з духовною деградацією. Моє падіння до 0,8 ставки – це не просто самопожертва, це *символічний акт капітуляції* перед неспра-

ведливістю, це акт самопокарання і самоприниження, який не призвів і не міг призвести до розв'язання проблеми, а лише продовжив стагнацію.

Я також розумію, що розлад наших з Вами стосунків – це заміщений, тобто, багато в чому надуманий конфлікт. Чи були б стосунки такими, якими вони стали, якби не існувало «заповідних зон» для різного роду недоторканих осіб, якби університет як освітньо-наукова установа тільки таким і залишався, а не був «розплідником» різного роду бездарних сексотів, єдиною доблестю яких є запопадливість перед «власть імущими»? Якби рейтинг наукової спроможності викладача вимірювався насамперед *самостійністю* продукуваних текстів, перевірених програмами пеленгування плагіату, а не місцем розміщення статей (фахове видання чи збірник матеріалів конференції); якби участь в акредитаційній комісії іншого ВНЗ цінувалася значно менше, ніж участь у підготовці ліцензійної справи власного ВНЗ і т. д. Відтак хочу вірити у Вашу моральну силу і мужність, аби крок за кроком виборювати не власні «ставки», а право на гідність, на утвердження справедливості. Без компромісів і поступок тут не обійтися, бо хто без гріха? Перш ніж вимагати від когось, варто почати із себе. Пам'ятайте про це! Я старалася слідувати цьому правилу все своє життя. Завжди вважала, що особистий приклад – найкращий засіб впливу. Я була і залишаюся доброї думки про людей та їхню здатність наслідувати добре. На жаль, наслідуеться не тільки добре, ми це знаємо.

Міркуючи про долю кафедри, я думаю про неї, як матір про своє дитя. Дитина виросла, їй уже 17 років, через рік настане повна юридична відповідальність. Чи хочу я, щоб мої символічні діти (колеги) пішли в прийми на інші кафедри, навіть якщо їх очолюють мудрі завідувачі? Ні, не хочу, бо прийми є прийми. Ви будете радше гостями (не факт, що бажаними) на чужому весіллі. А гостю слід поводитися чемно, інакше випроводять!

Лише в своїй хаті можна здобути «і правду, і волю». Закликаю Вас обрати зі своїх лав людину, яка найкраще впорається з обов'язками завідувача і не дозволить поводитися з собою, як з «технічною прокладкою» між вищим і нижчим рангами владно-підвладної вертикалі. Гадаю, ми швидко знайдемо цю людину. Ми її знаємо, і я погоджуся з Вашим рішенням. Понад усе я заслужила час на своє фізичне й психологічне відновлення, розототожнення з Вашими негативними проєкціями і власними непродуктивними контрзаходами. Мені є куди спрямувати свої сили, є задля чого і кого жити і працювати. Отож я пишу заяву про звільнення від обов'язків завідувача кафедри за власним бажанням.

З повагою і довірою ... »

Публікація вищенаведеного автобіографічного нарративу звільняє мене від необхідності його докладного аксіопсихологічного транскрибування й рефлексивного опрацювання, тим паче що відповіді на ключові зауваги щодо опису конфліктної ситуації, її чинників, обґрунтування ціннісної позиції авторки, бачення нею шляхів продуктивного виходу зі складного плетива професійних інтересів, особистих амбіцій та ін. у тексті наведено. Допіру йдеться про артикуляцію критеріїв валідності (якості) автобіографічного нарративу, рекомендованого до застосування в організаційній царині аксіопсихології:

1) достовірне (відкрите, щире і чесне) змалювання чуттєвого фону авторського переживання значущих подій – рівень тілесної самості, організмичного чуття особи як відносного суб'єкта життєдіяльності;

2) об'єктивна (фактологічна) фіксація нормативно-правового і функціонально-рольового статусу дійових осіб автобіографічного нарративу з посиланням на їхні реальні вчинки – рівень власне суб'єкта (моносуб'єкта) як агента умовно індивідуальної професійної діяльності (тобто такої, що розглядається з позиції персонального внеску – користі працівника для організації);

3) презентація власної морально-етичної позиції стосовно фактів (подій, вчинків персонажів, ситуацій), викладених у нарративі, – рівень полісуб'єкта як особистості, залученої до спільної діяльності організації з різними персональними мотивами, цінностями, цілями, інтересами;

4) поміщення автобіографічного нарративу в ширший соціокультурний контекст з метою визначення вектора дрейфу приватної історії в дискурсі державотворення, публічної політики, тенденцій зміни національної ментальності тощо – рівень метасуб'єкта як творчої індивідуальності, вписаної у спосіб і стиль життя великої спільноти;

5) чистосердечна сповідь, критичне самооцінювання, розкаювання за помилки в потоці автентичного духовного тяжіння до ідеалу досконалого діяння, втіленого у житті-подвигу Боголюдини – рівень абсолютного суб'єкта, універсальної іпостасі життєздійснення особи.

Висновки. Ієрархічна конфігурація наведених критеріїв валідності автобіографічного нарративу виражає різні функціонально-процесуальні акценти його аксіологічного змісту: 1) тілесне переживання-відчування; 2) сприймання як ідентифікацію ресурсів нормативно-адаптивної поведінки; 3) моральне самовизначення в контексті сумісно розподіленої діяльності; 4) ціннісне самоствердження в суспільно значущій культуротворчості; 5) актуалізацію в процесі життєздійснення особистості універсальних суб'єктних здатностей через сповідування абсолютних духовних цінностей, втілених у гуманістичному світогляді, – синергійний результат інтуїтивного вчування й рефлексивного зусилля автора нарративу.

1. Аванесян, М. О. Альтернативная автобиографическая история как составляющая возможного «я». *Психологические исследования*. 2018. Т. 11. № 61. Взято из <http://psystudy.ru/index.php/num/2018v11n61/1619-avanesyan61.html>.

2. Карпенко, З. С. (2018). *Аксіологічна психологія особистості: монографія*. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

3. Карпенко, З. (2017). Керівник як медіатор у розв'язанні заміщених службових конфліктів. Бойчук Л. В. (Ред.), *Професійна освіта управлінських кадрів: проблеми, дослідження, досвід*. (с. 41-44). Івано-Франківськ: ІФОЦППК.

4. Кроссли, М. Л. (2013). *Нарративная психология. Самость, психологическая травма и конструирование смыслов*. Харьков: «Гуманитарный Центр».

5. Келлетт, П. (2010). *Конфликтный диалог: работа с пластами значений для продуктивных взаимоотношений*. Харьков: «Гуманитарный Центр».

6. Мельникова, О. Т., Кричевец, А. Н., Гусев, А. Н., Хорошилов, Д. А., Барский, Ф. И. & Бусыгина, Н. П. (2014). Критерии оценки качественных исследований. *Национальный психологический журнал*, 2 (14), 49-51.

7. Мельникова, О. Т. & Хорошилов, Д. А. (2015). Стратегии валидации качественных исследований в психологии. *Психологические исследования*, 8 (44). Взято из <http://psystudy.ru/index.php/num/2015v8n44/1207-melnikova44.html>.

8. Рикер, П. (1995). *Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике*. Москва: Медиум.

9. Фридман, Дж. & Комбс, Дж. (2001). *Конструирование иных реальностей: Истории и рассказы как терапия*. Москва: Независимая фирма «Класс».

10. Чепелева, Н. В. (Ред.) (2007). *Нарративні психотехнології*. Київ: Главник.

11. McAdams, D. (1993). *The Stories we live by: Personal Myths and the Making of the Self*. New York: Morrow.

12. Sarbin, T. R. (Ed.) (1986). *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*. New York: Praeger.

13. White, M. & Epston, D. *Narrative Means Therapeutic Ends*. New York: Norton.

REFERENCES

1. Avanesyan, M. O. Al'ternativnaya avtobyograficheskaya istoriya kak sostavlyayushchaya vozmozhnoho «ya» [Alternative autobiographical history as a component of a possible «me»]. *Psikhologicheskyye issledovaniya* [Psychological research.]. 2018. T. 11. № 61. Retrieved from <http://psystudy.ru/index.php/num/2018v11n61/1619-avanesyan61.html>. (rus).

2. Karpenko, Z. S. (2018). *Aksiologichna psykholohiia osobystosti: monohrafiia* [Axiological psychology of personality: monograph]. Ivano-Frankivsk: DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasyliya Stefanyka». (ukr).

3. Karpenko, Z. (2017). Kerivnyk yak mediator u rozv'iazanni zamishchenykh sluzhbovykh konfliktiv. Boichuk L. V. (Red.), *Profesiina osvita upravlinskykh kadriv: problemy, doslidzhennia, dosvid*. (p. 41-44). Ivano-Frankivsk: IFOTsPPK. (ukr).

4. Krossly, M. L. (2013). *Narrativnaya psikhologiya. Samost', psikhologicheskaya travma i konstruirovaniye smyslov* [Narrative psychology. Self, psychological trauma and construction of meanings]. Khar'kov: «Gumanitarnyy Tsentr». (rus).

5. Kellett, P. (2010). *Konflyktnyy dialog: rabota s plastamy znacheniy dlya produktivnykh vzaimootnosheniy* [Conflict dialogue: working with layers of values for productive relationships]. Khar'kov: «Gumanitarnyy Tsentr». (rus).

6. Mel'nikova, O. T., Krichevets, A. N., Gusev, A. N., Khoroshilov, D. A., Barskiy, F. Y. & Busygina, N. P. (2014). Kriterii otsenki kachestvennykh issledovaniy [Criteria for evaluating qualitative research]. *Natsional'nyy psikhologicheskii zhurnal* [National Journal of Psychology], 2(14), 49-51. (rus).
7. Mel'nikova, O. T. & Khoroshilov, D. A. (2015). Strategii validizatsii kachestvennykh issledovaniy v psikhologii [Strategies for validating qualitative research in psychology]. *Psikhologicheskiye issledovaniya* [Psychological research], 8 (44). Retrieved from <http://psystudy.ru/index.php/num/2015v8n44/1207-melnikova44.html>. (rus).
8. Ryker, P. (1995). *Konflikt interpretatsiy: Ocherki o germeneytike* [Conflict of Interpretation: Essays on Hermeneutics]. Moskva: Medyum. (rus).
9. Fridman, Dzh. & Kombs, Dzh. (2001). *Konstruirovaniye inykh real'nostey: Istorii i rasskazy kak terapiya* [Constructing other realities: Stories and stories as therapy]. Moskva: Nezavisimaya firma «Klass». (rus).
10. Chepelieva, N. V. (Red.) (2007). *Naratyvni psyhotekhnologii* [Narrative psychotechnology]. Kyiv: Hlavnyk. (ukr).
11. McAdams, D. (1993). *The Stories we live by: Personal Myths and the Making of the Self*. New York: Morrow.
12. Sarbin, T. R. (Ed.) (1986). *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*. New York: Praeger.
13. White, M. & Epston, D. *Narrative Means Therapeutic Ends*. New York: Norton.

Zinoviia Karpenko

FROM THE EXPERIENCE OF AUTOBIOGRAPHICAL NARRATIVE APPLICATION IN ORGANIZATIONAL PSYCHOLOGY: AXIOLOGICAL OPTICS

From the standpoint of post-non-classical rationality and post-postmodernist searches for a holistic approach to the interpretation of person's psychology as an integral subject of life realization the experience of using autobiographical narrative in the context of managing and solving complex (often substituted) conflicts in the organizational environment of higher education is highlighted. It is stated that such a narrative is constructed by the subject as the author of his own life and the insider in the field of unique life experience as well as the representative of personally meaningful desires and goals. The dialogical intention of the autobiographical narrative requires an authentic description of the subjective reality of the Author in the way of primary phenomenological feel - immersion into the world of intimate experiences and metaphorical codes of the unconscious, and thus discursive ordering of the described events and their assessments through the consideration of individual history in the context of real interpersonal relationships (interpretation for himself and explanation of his own version of experienced to Another).

The axiopsychological criteria of the validity of autobiographical narrative as a means of initiation of productive dialogical communication by the leader for strengthening the healthy tendencies of the development of educational and scientific organizations in the context of eurointegrational processes, harmonization of personal trajectories of professional and career growth within the initial collective; strengthening of personal responsibility for the results of moral self-determination in critical situations; the formation of tolerance to uncertainty and readiness to adopt non-standard decisions as an opportunity to support promising developmental lines by having separated them from rigid, outdated practices of educational management are argued.

Keywords: autobiographical narrative, narrative psychology, axiological psychology, organizational psychology, person as an integral subject, conflict, higher school.

УДК 159.923

doi: 10.15330/ps.9.1.104-119

Leonid Levit

Center for psychological health and education (Minsk, Belarus)

leolev44@tut.by

ЗЛО СИЛЬНЕЕ ДОБРА, ЕСЛИ ДОБРО ВАЖНЕЕ ИСТИНЫ: ДОКАЗАТЕЛЬСТВА И СЛЕДСТВИЯ

В статье исследуется соотношение трёх главных человеческих ценностей – истины, добра и красоты. Критический анализ известных философских положений проводится с использованием результатов, полученных в современных экспериментальных исследованиях. В частности, обсуждается противоречие между требованием о приоритете истины перед добром в ситуации конфликта между этими ценностями и воздействием позитивных иллюзий, выявленных современной нейронаукой и свойственных функционированию человеческого мозга. Так, широко распространен эффект «ложной уникальности», при котором че-

люди переоценивают собственные (точнее, высоко желаемые) позитивные качества и недооценивают негативные. Массовая приверженность индивидов заблуждениям относительно величины своего внутреннего потенциала, наличия глубоко скрытых ресурсов в сочетании со стремлением поддержать высокую самооценку ведут к искажению проводимых социальных сравнений. Автор доказывает, что придание добру большей значимости в сравнении с истиной неминуемо ведёт к последующей победе зла над добром. Подобное происходит в связи с большей доступностью и привлекательностью «неистинного» добра перед «истинным». Главное преимущество опоры на истину заключается в её умении распознавать и отделять долговременные разновидности добра от его краткосрочных (как правило, гедонистически ориентированных) вариантов, нередко оборачивающихся злом в более отдалённой перспективе. Настоящее (истинное) добро, как правило, требует приложения первоначальных усилий, однако приносит пользу в течение длительного времени и оборачивается другими полезными эффектами. В конце статьи приводятся практические рекомендации, а также личный опыт автора, позволяющие информированному индивиду организовать собственное мышление и поведение с учётом выявленных закономерностей.

Ключевые слова: адаптация, добро, зло, истина, позитивные иллюзии, смысл, эгоизм.

Предварительные замечания. Сложность поднимаемой темы (в первую очередь, многообразие трактовок, меняющиеся по ходу статьи масштабы рассмотрения и вариативность проявлений субстанций, обозначаемых терминами «истина», «добро» и «зло»), не позволила нам соблюсти полное «академическое» единообразие в предлагаемом тексте. Очевидно, что истина, добро и зло могут рассматриваться как с точки зрения «объективных» признаков (например, заметных последствий тех или иных выборов человека), так и «субъективных» внутренних состояний. Иногда более-менее подходящим синонимом зла в тексте выступает понятие «негатив», а добра – «позитив». Надеюсь, что соответствующие контексты, а также их изменения будут понятны читателю (иногда с этой целью используются кавычки, иногда – заглавные буквы при написании соответствующих слов в середине предложения).

Автор видел свою задачу не в гладком «причёмсывании» проблемы взаимодействия истины, добра и зла (о создании очередной классификации всегда есть кому позаботиться), а в максимальном продвижении вперёд с точки зрения содержания и получения важных выводов на стыке философии, современной экспериментальной психологии и других наук, изучающих человека. При таком подходе общепринятые научные термины и выявленные закономерности используются в качестве рабочих инструментов – своего рода дощечек, дающих временную опору при движении по зыбкой местности и не позволяющих утонуть в самом начале пути. Как сказал один из учёных, некоторым понятиям нельзя (по крайней мере, до определённого времени) давать слишком точные дефиниции – в интересах дальнейшего развития науки.

Введение. Уже древние философы выделили три основные, «вечные» ценности – истину, добро и красоту. Их сочетание приводит к жизненной гармонии. В ситуации конфликта, необходимости выбора между тремя ценностями предпочтение следует отдать истине [20]. Иными словами, считается, что для человека и человечества в целом «лучше горькая правда, чем сладкая ложь». В данном философском тезисе, имеющем прямое отношение к вопросу «как жить», мы собираемся разобраться с учётом достижений современной экспериментальной психологии и смежных наук.

В повседневной жизни чаще имеет место пренебрежение истиной в пользу добра и красоты. В отличие от добра, следование истине никогда не входит в число праздничных пожеланий. Истина, в отличие от красоты, не становится темой для комплиментов.

Большинство людей стремится получить от жизни добро, разнообразный позитив – причём, желательно, как можно скорее. Наиболее рельефно подобная закономерность раскрывается в краткосрочном гедонизме – массовой погоне за простыми и быстрыми удовольствиями [5]. В настоящей статье мы продемонстрируем новые, ранее не замеченные учёными опасности гедонистической (и в целом односторонне-позитивной) ориентации. Особенно приятно сознавать, что полученные «прикладные» выводы подтверждают глобальную идею, столь близкую и понятную настоящему исследователю: истина превыше всего. Сие, в частности, означает, что в ситуации выбора в повседневной жизни информированному, интеллектуально и духовно развитому индивиду следует отдать

предпочтение любой «недоброй истине» перед любым «неистинным добром» – причём сделать это ради *собственного долговременного* благополучия (т. е., в конечном итоге, ради *добра*). Поскольку процесс принятия, а тем более продуктивного использования «недоброй истины» сложен и кажется неоднозначным, мы приведём в конце статьи личный опыт, а также приёмы мышления, которые должны облегчить первоначальные затруднения.

Добро и позитивные иллюзии. Итак, современный человек нацелен на поиск и получение быстрого и лёгкого добра. Конечным результатом такого поиска должно явиться достижение счастья. Оптимизм и надежда на чудо усиливаются навязчивой рекламой, занимающейся по большей части «продажей мечты» («быстрого неистинного добра» в нашей терминологии) и динамичным темпом современной жизни, при котором благоприятные возможности, «шансы» и «социальные лифты» должны, казалось бы, появляться на каждом шагу.

Также подобная установка подпитывается *позитивными иллюзиями* – частично или полностью ложными убеждениями положительного свойства, являющимися, как доказала наука последних десятилетий, свойством человеческого мозга. Как минимум, речь идёт о 80 процентах индивидов в экспериментальных выборках [15].

Кратко назовём основные группы позитивных иллюзий. Результаты социально-психологических исследований демонстрируют широко распространённый эффект «ложной уникальности» (*false uniqueness*), при котором человек переоценивает «собственные» (точнее, высоко желаемые) позитивные качества и недооценивает негативные [19]. Массовая приверженность индивидов заблуждениям относительно своего «неповторимого внутреннего потенциала», наличия «глубоко скрытых ресурсов» в сочетании со стремлением поддержать высокую самооценку ведут к искажению проводимых социальных сравнений.

Темы собственной одарённости и успешной самореализации настолько популярны, что оказывают существенное влияние на специфику статистического распределения по результатам заполнения тестов гуманистической направленности, создавая изрядный процент «псевдосамоактуализаторов» [17]. В свое время автору данной статьи пришлось несколько лет трудиться над разработкой специальных приёмов в собственном диагностическом опроснике «ЭЛУ Плюс», чтобы избавиться в нём от правосторонней асимметрии и эксцесса [8].

Другие позитивные иллюзии индивида основаны на преувеличенной уверенности в своей способности контролировать окружающий мир и нереалистическом оптимизме. Так, исследования демонстрируют веру большинства людей в то, что их будущее окажется лучшим, нежели предположения о нём, имеющие чисто статистическую основу. Даже снабжение испытуемых объективной информацией заставляет их по-прежнему предпочитать излишне позитивные убеждения и действовать на их основе. Иными словами, почти каждый индивид упорно и ошибочно считает, что его способности превышают средний уровень, а его самого ждёт «лучшее будущее».

Позитивные иллюзии, отнесённые к уровню социума, заставляют людей верить в возможность построения утопии – идеально устроенного общества, в котором каждый сумеет раскрыть свой «уникальный внутренний потенциал» и добиться счастья. К утопическому взгляду и его сравнению с иным, более адекватным мировоззрением, мы вернёмся ниже.

А что говорит нам «недобрая истина» – проверенные закономерности? Неумолимая реальность свидетельствует о разительном несовпадении желаемого (определяемого позитивными иллюзиями) и действительного в оценке «талантов» и их реализации. По наблюдениям А. Маслоу, успешно актуализируется менее одного процента людей. Даже прекрасные внешние условия, на создание которых возлагают столь большие надежды социальные утописты, крайне редко приводят к индивидуальной самоактуализации [18]. Приходится признать, что для индивидуального успеха требуется как минимум врождённый талант и трудолюбие. Природа несправедлива в распределении своих даров:

большинство людей появляется на свет «с пустыми руками», а отнюдь не с уникальным внутренним потенциалом, как нас пытаются уверить романтики и гуманисты.

Долговременное зло на основе кратковременного добра. Позитивные иллюзии людей (желание получить лёгкое и быстрое «счастье») эксплуатируются разнообразными способами и во многих сферах. Так, реклама «возбуждает» гедонистическую ориентацию возможного потребителя, обещая тому «прекрасную жизнь» после приобретения определённого товара или услуги. Целое научное направление – позитивная психология – сосредоточено на поиске всевозможных видов благополучия, создавая глубоко ошибочное представление, будто в жизни возможно чистое счастье, свободное от любых негативных переживаний.

Разумеется, наиболее простой формой «добра», которое можно быстрее всего получить, становятся материалистические, чувственные (ориентированные на органы чувств) потребительские удовольствия. Возможность быстро «взбодриться», «поднять настроение» ценится весьма высоко. В динамичной рыночной цивилизации, сулящей индивиду столь многое (вплоть до искажения объективной действительности со стороны компьютерной дополненной реальности), происходит «резонанс» внутренних (представленных, главным образом, позитивными иллюзиями) и внешних (связанных с развитием всевозможной рекламы и потребительски ориентированных технологий) факторов. «Предвкушение счастья» не только приятно в качестве позитивного переживания [2], но и способствует массовому принятию краткосрочного гедонизма в качестве «продвинутой» жизненной философии.

При этом мало кто думает о поначалу скрытых, однако долговременных, отнюдь не радостных результатах безудержной погони за добром, которые выявлены современной наукой, и, стало быть, представляют собой очередную нерадостную истину. Перечислим основные негативные эффекты, которые обычно идут по нарастающей.

1. *Гедонистический парадокс.* Нацеленный на получение максимального удовольствия индивид оказывается в психологической ловушке: чем больше он думает о наслаждении, тем меньше его ощущает [14].

2. *Быстрое наступление привыкания (адаптация).* В большинстве простых удовольствий адаптация появляется уже при втором повторении и затем усиливается. Иными словами, каждая новая ложка чёрной икры, каждое новое прослушивание популярной песни ощущаются всё менее остро, доставляют меньше приятных переживаний. «Всё проходит», как было написано на перстне царя Соломона. Эффект привыкания («притупления» приятных ощущений) настолько очевиден, что некоторые учёные считают адаптацию пока *единственным законом*, выявленным современной психологией. Конечно, существуют виды сложной, творческой деятельности, в которых привыкание (скука) практически не возникает [9]. Однако эти занятия требуют предварительного, не всегда приятного обучения, опыта и постоянного приложения усилий субъекта, а потому лежат вне пределов краткосрочного гедонизма, противореча самой его идеологии.

3. *Формирование зависимости (аддикция).* В результате возникающего привыкания индивид вынужден тратить с каждым разом всё больше времени (увеличивать «дозу»), чтобы получить требуемый «кайф». Такое нарастающее повторение создаёт привычку (зависимость), от которой человеку трудно отказаться в дальнейшем, когда проявляются *негативные* последствия данной активности. Наконец, в какой-то момент ситуация переворачивается: искомое занятие перестаёт приносить удовольствие. Оно становится лишь средством избегания «неудовольствия» («ломки») и тщетных попыток восстановления душевного равновесия и комфорта – состояний, которыми психически здоровый индивид и так обладал до приобщения к дурной привычке. В результате «быстрое» добро обернулось долгим, если не пожизненным, злом.

4. *Утрата смысла жизни, остановка в собственном развитии.* Гедонизм как самоцель в больших дозах ведёт к лени, ощущению бессмысленности и пустоты существова-

ния [23]. Например, известно, что просмотр телепередач приносит мало радости, но требует еще меньших усилий, поэтому столь популярен.

5. *Избалованность и капризность, потеря способности справляться с обычными жизненными трудностями.* Предпочтение лёгкого и быстрого добра «естественным образом» (если это словосочетание уместно в данном случае) отучает от сложных видов деятельности, достижение результата в которых требует усилий и самопреодоления, выхода из зоны комфорта. По контрасту, любое мелкое затруднение, которыми изобилует жизнь, «разрастается в масштабах», драматизируется и вызывает чрезмерные негативные переживания. Возникшая проблемная ситуация не может быть удовлетворительно решена субъектом с помощью действий из-за необходимости соприкоснуться с «негативом», который теперь ощущается гораздо острее. Из-за адаптации к позитиву его границы сужаются, и наоборот, расширяется область явлений, ныне оцениваемых в качестве отрицательных и «непреодолимых».

6. *Возможное расстройство психики (невроз).* Индивид, «загнавший себя в угол», практически не оценивает многие виды жизненного позитива в качестве такового из-за адаптации и ошибочной установки, что «так и должно быть». Наоборот, теперь его психика пребывает во власти «зла» (более или менее реального), которое увеличилось в масштабах и острее воспринимается вследствие неадекватных требований к реальности, разросшихся потребностей («мир *должен* дать мне хорошее или даже самое лучшее, ведь я этого достоин»), веры в существование идеального жизненного устройства, а также идеальных (не содержащих отрицательных сторон) решений. С нашей точки зрения, необоснованные попытки «насильственного» сдвига границ реальности в сторону господства позитива и игнорирования негатива (не всегда *приятного*, однако имеющего немало *полезных* функций) привели в последние полвека к десятикратному росту депрессивных и тревожных расстройств [21, с. 43; 369], характеризующихся господством именно *отрицательных* переживаний. Складывается впечатление, что человечество высекло само себя (принесло себе дополнительное зло в лихорадочной погоне за немедленным добром), и, не замечая случившегося, продолжает делать ошибки: «терпение приносит розы, а нетерпение – невроты». Превращение многих видов краткосрочного добра в постоянное зло буквально ввергает бывшего охотника за «райскими наслаждениями» в психологический (и нередко физиологический) «ад».

Единственно возможный способ борьбы с адаптацией заключается в ограничении (делать реже) либо полном воздержании от возникшей привычки [12]. То есть, чтобы уменьшить поступление «зла», человек должен сознательно ограничить контакт с тем, что он считал или продолжает считать «добром»! Если же зло полностью овладело человеком, превратившись в аддикцию, тогда искоренить его поможет другое «зло» – полный отказ от былых удовольствий. Нередко подобное воздержание на первых порах сопровождается «ломкой» – тяжёлым негативным состоянием, которое нужно попросту *терпеть*. Интересно, что после успешно проведённого «карантина» острота удовольствия возвращается к прежнему уровню, после чего (у неустойчивого субъекта, оказавшегося в экзистенциальном вакууме) может начаться новый цикл гедонизма.

Для лучшего понимания и оценки сказанного приведём пример с противоположной последовательностью (условного кратковременного «зла», переходящего в долговременное «добро») – периодические голодания, предпринимаемые человеком с оздоровительной целью. Известно, что воздержание от пищи сопровождается разного рода неприятными ощущениями, включающими в себя временное обострение симптомов имеющихся заболеваний. Однако первые дни выхода из голодания наполняют ощущением силы, бодрости и прекрасного здоровья, продолжительность которого во многом зависит от последующего образа жизни. В данном случае *сознательное* прохождение индивида через краткосрочное «зло» (отсутствие пищи, обострение симптомов болезни и другие малоприятные состояния) влечёт за собой наступление «добра» (выздоровление или как минимум ремиссию симптомов).

В случае сформировавшейся аддикции долговременное «зло», возникшее на основе краткосрочного «добра», управляет человеком; в примере же с оздоровительным голоданием человек по своей воле подвергает себя кратковременному «злу» ради получения долговременного «добра». Кстати, на биологическом уровне во время голодания «добро» побеждает «зло»: как известно, в первую очередь организм утилизирует в пищу разного рода ненужные ткани, болезненно изменённые клетки и т. д. В то же время наиболее «ценное» (например, клетки головного мозга и нервной системы) остаётся практически нетронутым даже при длительных сроках воздержания от пищи.

Экспериментальные исследования показывают, что к негативу современный человек адаптируется хуже, чем к сопоставимому позитиву. Это, вероятно, происходит и потому, что в соответствии с подогреваемыми позитивными иллюзиями индивид верит в получения от жизни исключительно «добра». Так, выявленное Дж. Готтманом соотношение «пять к одному» говорит о том, что наше негативное впечатление от одного отрицательного поступка, совершённого партнёром по общению, сглаживается не ранее, чем этот же партнёр совершит по отношению к нам *как минимум* пять сопоставимых положительных поступков [13; 16]. «Не ожидай добра и не получишь зла».

Раздутая тяга к добру и забвению истины проникла даже в гуманитарные науки, оформившись в так называемом «утопическом» взгляде на человека и общество, нередко смешивающем желаемое и действительное, установленные факты (то, что *есть*) с идеологией и моральными оценками (тем, как *должно быть*) [22]. Согласно воззрениям представителей утопического подхода, ведущего свою историю от концепции «благородного дикаря» (*noble savage*) Ж. Ж. Руссо, новорожденный не обладает какими-либо собственническими или «порочными» инстинктами. Поэтому потенциальное совершенство человеческой природы не знает пределов. Отдельно существуют чистое добро и абсолютное зло. Любой индивид способен бесконечно меняться к лучшему в идеально устроенном обществе недалекого будущего. Современный утопизм в науке и социальной жизни Запада нередко выступает под масками антиглобализма, мультикультурализма и феминизма.

Идеи, лежащие в основе противоположного – «трагического» подхода, предполагают неизменность человеческой природы, которая определяется врожденным эгоизмом – предрасположенностью индивида в свою пользу, приоритетным вниманием к собственным нуждам. Порождаемые эгоизмом различия в интересах отдельных индивидуумов неизбежно создают почву для конфликтов между ними. Добро и зло связаны между собой, поэтому у любых «идеальных» проектов, на которые так падки обычные люди, обязательно проявляются вредные (более-менее отдалённые) последствия – иногда гораздо более весомые, чем ожидавшиеся позитивные изменения. Отсутствие решений, полностью устраивающих все стороны, требует выработки и твёрдого соблюдения правил (законов), согласно которым должны вестись социальные взаимодействия. Бездарные и ленивые люди склонны к нарушению подобных правил, пытаясь присвоить не принадлежащие им блага с помощью обмана или грубой силы. Поэтому социальные пороки – в частности, войны, безработицу и преступность – никогда не удастся искоренить полностью.

К сожалению для любителей мечтать, уроки истории полностью противоречат утопизму: все попытки создания нового человека, живущего в идеальном обществе (например, в результате французской, российской «октябрьской» и китайской «культурной» революции) в итоге завершились своей противоположностью – большой *трагедией* – массовыми убийствами и деспотизмом правящей власти.

Исторические примеры появления «зла» из «добра» являются особенно показательными, поскольку зло возникает в результате следования именно утопическому подходу, декларирующему, казалось бы, *наилучшие*, самые добрые намерения. *Истинность* же трагического (точнее, теперь уже реалистического) взгляда, априорно не ожидающего от среднестатистического индивида ничего особенно выдающегося, подтверждается не только уроками истории, но и достижениями таких современных наук, как эволюционная биология и поведенческая генетика [22]. С нашей точки зрения, в этом нет ничего плохого:

люди, осведомлённые о собственных, едва ли устранимых ограничениях и способности к созданию глобальных катастроф в результате погони за «немедленным добром», могут задуматься о том, чтобы стать скромнее в своих желаниях, терпимее и гуманнее друг к другу. Принятие и мудрое осмысление неучтённого заранее негатива, коррекция решений в пользу их большей взвешенности способны обернуться позитивом в долговременной перспективе. По крайней мере, крупных потрясений в этом случае человечеству удалось бы избежать.

И наоборот, утопические лозунги, основанные на показном гуманизме и навеянные позитивными иллюзиями, ведут к лицемерию (забвению истины), от которого недалеко и до реальной расправы с трезвомыслящими оппонентами. Так неистинное добро обретает своё настоящее обличье, становясь истинным злом, для которого *хуже* горькая правда, чем сладкая ложь.

К большому счастью, современных учёных, которые своими исследованиями показывают реальную (отнюдь не богоподобную) природу человека и состояние общества, не сжигают как в Средние века, однако по-прежнему готовы подвергнуть цензуре и ostrакизму – вплоть до увольнения со службы [11]. Сообщение дурных известий («недобрых истин»), противоречащих позитивным иллюзиям масс) может привести к тому, что их носителю отсекут голову. Вспомним случай выдающегося психолога С. Милгрэма, отлучённого от работы в престижных университетах США после публикации результатов своего «обучающего» эксперимента, доказавшего способность абсолютного большинства испытуемых творить вовсе не добро, а какое угодно зло – вплоть до нанесения смертельных увечий ни в чём не повинному человеку [10].

Промежуточные выводы. Итак, свойственные человеку и усиливаемые современной цивилизацией позитивные иллюзии толкают его на непрерывные поиски добра («счастья»). В результате происходящее на бытовом уровне пренебрежение истиной (выявленными и подтверждёнными закономерностями) способствует развитию неадекватных представлений о том, что добро существует отдельно от зла; что добра в мире больше, чем зла; что добро обязательно победит, поскольку оно сильнее зла.

В противостоянии истины и добра позитивные иллюзии поддерживают добро двояким образом. Во-первых, они преувеличивают роль добра, поскольку являются *позитивными*. Во-вторых, они преуменьшают роль истины, поскольку являются *иллюзиями*, заблуждениями.

Переоценка роли добра и его возможностей («так и *должно* быть») вызывает ускоренную адаптацию к нему. В то же время, в восприятии индивидом любых негативных явлений имеет место обратный процесс – повышение чувствительности, сенситизация («так быть *не должно*»). В результате зло субъективно оказывается сильнее добра, а современный человек получает полную противоположность тому, к чему он так стремился. Сложившийся когнитивный диссонанс между позитивными убеждениями и негативно воспринимаемым положением дел заставляет нетерпеливого индивида увеличить усилия в поиске доступного добра и в «борьбе» за него. Возникает порочный круг.

Добро: трудный выбор правильной последовательности. Переходя на иной, «метафизический» уровень рассуждений, мы будем временно обозначать истину, добро и зло с заглавных букв.

Итак, отвергнутая (пренебрегаемая Добром) Истина «мстит»: как только Добро побеждает Истину, Зло начинает побеждать Добро.

Добро, не опирающееся на Истину, *непрерывно* проиграет Злу, тем самым выдвинув его на первое место. Дело в том, что разновидности (как правило, краткосрочного) добра, впоследствии оборачивающиеся долговременным злом, являются яркими, привлекательными, сулящими лёгкое и быстрое наслаждение. Поэтому неосведомлённый о последствиях (не знающий горьких *истин*) человек с большой вероятностью выберет именно подобное «добро», за что потом будет долго расплачиваться. Заблуждающийся индивид не умеет отличать «правильное» Добро от «неправильного» и потому (при своём не-

высоком уровне развития и понимания) делает *естественный для себя* выбор в пользу «красивого», «быстрого», «приятного» – и очень вредного в перспективе. Даже искренне желая творить добро (себе и/или другим людям), он нередко творит зло: «благими намерениями вымощена дорога в ад».

И наоборот, если Истина (в качестве приоритетной ценности) ставится выше любого Добра, тогда «истинное» Добро имеет возможность одержать верх над Злом – во всяком случае, в своих долговременных последствиях.

Попутно отметим, что третья «вечная» ценность – Красота – зачастую становится на сторону неистинного добра, делая последнее более привлекательным, создавая, по выражению А. Шопенгауэра, наружную позолоту для пустых внутри орехов. Многие же открытые наукой истины, как смог убедиться читатель, «не блещут красотой», будучи похожими (согласно известной метафоре Марка Твена) скорее на тюленя, нежели на русалку.

Таким образом, человек, стремящийся творить добро, должен осознать, что Добро никогда не будет лидером в цепочке из трёх членов. Для Добра возможны две разумных последовательности, причём в обеих оно занимает лишь вторую позицию: «Истина-Добро-Зло» или «Зло-Добро-Истина» (любопытно, что вторая последовательность является перевёртышем первой). Добро, как мы убедились, не может выиграть «финальный поединок»; оно либо «покоряется» Истине в качестве приоритетной ценности, либо быстро уступает Злу, тем самым отодвигая Истину на третий план. Оснований для проигрыша Добра Злу (или превращения Добра в Зло) более чем достаточно (см. выше). Поэтому познание человеком истины и уважение к ней должны предшествовать попыткам «творения добра».

Вышеуказанное соображение, помимо прочего, ставит под сомнение результаты исследований современной позитивной психологии [12 и др.], не учитывающей взаимосвязь Добра и Зла, а потому разделяющей утопическое мировоззрение. По нашему мнению, односторонние («неистинные») рекомендации этой дисциплины не могут быть продуктивно использованы здоровым человеком; они способны помочь лишь индивидам с таким же «односторонним» сдвигом внутреннего равновесия в противоположную – негативную сторону вследствие имеющегося (как правило, депрессивного или тревожного) расстройства психики.

Возвращаемся к основной теме. Истина в принципе и не может занять вторую (после Добра) позицию, вклинившись в трёхчленную последовательность *между* Добром и Злом (либо между Злом и Добром), поскольку, как мы уже отмечали, Добро и Зло связаны между собой. Иными словами, даже опора на Истину не позволяет реализовать мечту утопистов – отыскать (либо сконструировать) абсолютное, «чистое добро», полностью отделить его от зла и благодаря этому поставить Добро впереди Истины. Если Истина располагается на второй позиции, значит, первый член последовательности автоматически освобождается от последующих «проверок на истинность», становясь открытым для любых искажений и злоупотреблений. Наши попытки в прошлом решить данную проблему позволили обнаружить один вид человеческой активности, лишь *приближающийся* к «истинному добру» по терминологическим, количественным и качественным критериям [6].

Как же Добро может сделать *правильный* выбор, предпочтя приоритет Истины перед самим собой? Ведь, как ни кощунственно звучит, выбор в пользу Зла Добру сделать легче, «натуральнее» по ряду причин.

Во-первых, Добро *связано* со Злом, хотя номинально является его противоположностью. И Добро и Зло эмоционально насыщены. В то же время Истина изначально не связана ни со Злом, ни с Добром – она существует сама по себе и не имеет отношения к «субъективным пристрастиям». Истина ни с кем и ни с чем не вступает в борьбу. Она просто существует, обретая «добрые» или «злые» трактовки в зависимости от эгоистических интересов людей, пытающихся использовать её для собственных нужд.

Типичным примером подобного использования выступают современные шахматы – вид деятельности, в котором компьютер оказался намного сильнее любого человека и, стало быть, гораздо ближе к пониманию шахматной «истины». В результате ухищрённые попытки использования компьютерных подсказок профессиональными шахматистами во время игры («читерство») приобрели характер эпидемии.

Во-вторых, большинство открытых истин не являются «добрыми», приятными для восприятия. Наоборот, они скорее «неприятны» для простого человека по своему содержанию и возможным выводам. Кого, например, может обнадёжить факт, что в мире так и не обнаружен «высший замысел» или хотя бы некий *внешний* источник смысла, способный придать более твёрдые основания существованию индивида? Наоборот, отмечает Нобелевский лауреат С. Вайнберг, чем лучше учёные познают мир, тем более бессмысленным он им кажется [3]. Как пишет Р. Триверс, одним из самых распространённых является заблуждение, согласно которому жизнь естественным образом эволюционирует так, чтобы удовлетворить потребности единиц более высокого уровня [13, с. 401–402].

Может сложиться впечатление, что открытые истины, наоборот, увеличивают количество Зла в мире – как по своему «неоптимистическому» содержанию, так и вследствие попыток некорректного (чересчур прямолинейного) их использования. Учёные не нашли «чудесное», зато постоянно обнаруживают нечто подозрительное и малоприятное. Парадоксально, что надежда человека на «лучшее» нередко сохраняется там, где наука «недорабатывает». Например, доказательства существования бога не обнаружены, однако доказать его отсутствие также пока не представляется возможным – бальзам на душу верующих людей.

Как следствие, обычному человеку может казаться *невыгодным* поиск истины и пребывание в контакте с ней. Мало того, что его собственный, «природный» оптимизм способен уменьшиться, так ухудшаются и отношения с другими людьми, которые не желают слушать «негатив» о себе и окружающем мире: «много знания несёт много печали». Плохое отношение к средневековым учёным (Бруно, Галилей, Коперник), а также их более современным последователям (Дарвин, Фрейд) было связано, в первую очередь, с тем, что совершённые ими открытия противоречили позитивно-иллюзорным представлениям людей о собственном богоподобии и особом положении человечества во Вселенной [7].

Обычный индивид, находящийся под воздействием манипуляторов, далеко не всегда стремится к их разоблачению – до тех пор, пока слышит из их уст «сладкую ложь». И в самом деле: почему бы не дополнить приятный внутренний самообман обманом внешним? Ведь разоблачение и исчезновение внешнего «очаровывателя» неизбежно оставляет человека наедине с самим собой и неумением организовать собственную жизнь за счёт прилагаемых систематических усилий. Именно поэтому многие люди склонны сердиться, когда им напоминают реальное, отнюдь не радостное положение дел. Парадоксально, что при этом они вовсе не ставят под сомнение истинность (правдивость) того, что им сообщается. Так позитивные иллюзии борются с неудобными для них фактами ради хорошего самочувствия и поддержания самооценки индивида.

Именно потому, что открытая учёными истина доказательным образом разбивает позитивные иллюзии (конечно, не потому, что они *позитивные*, а потому, что они противоречат выявленным закономерностям), и тем самым как бы уменьшает основания для надежды, складывается поверхностное впечатление, что Истина располагается ближе к Злу, нежели к Добру. От соприкосновения с Истиной многие разновидности Добра либо «слабеют», сходят на нет (например, в связи с выявленным феноменом адаптации), либо, что ещё хуже, демонстрирую свою «злую» сторону – как, например, в случае аддикций. На самом деле ближе к Злу находится не Истина, а Добро – по крайней мере, многие его «неистинные» разновидности. Истина же просто фиксирует существующее положение вещей.

Полная «победа» Истины над Добром означала бы необходимость отказа от большей доли позитивных иллюзий, питающих надежды, оптимизм и самооценку человека.

Однако подобный отказ не только неприятен субъективно, но и вряд ли полностью возможен. Ведь позитивные иллюзии рождаются на глубинных, неосознаваемых уровнях функционирования мозга, а потому не находятся под прямым контролем субъекта. Также не каждый готов делать постоянные мысленные поправки на возможную собственную необъективность и всё время сверяться с реальностью.

С другой стороны, простое знание о собственной уязвимости в данном аспекте – например, склонности верить ярким и привлекательным обещаниям – способно принести человеку пользу, особенно в долговременной перспективе. Нет смысла проводить время в борьбе с позитивными иллюзиями (они осуществляют и полезные функции; полностью победить их не удастся), но полезно быть осведомлённым об их действии и потому проявлять большее внимание к *фактам* в ситуации важного выбора.

Может быть, и к сожалению, что современной нейронаукой не обнаружены противоположные – *негативные* иллюзии, которые были бы столь же широко свойственны человеческому мозгу и которые истина могла бы развеять, тем самым доказав свою способность не только снижать, но и повышать уровень субъективного благополучия, вселять *обоснованную* надежду. Заблуждения и сопутствующий пессимизм индивида при наличии у него депрессивного или тревожного расстройства нами не рассматриваются, поскольку *статистической нормой* (пока, во всяком случае) не являются.

Таким образом, Добро обязано признать приоритет Истины над самим собой – хотя бы в целях подавления Зла, его сдвига на последнюю, третью позицию. Добро «должно быть с кулаками» по отношению к Злу, но не к Истине. Как же осуществить подобную, не слишком приятную, однако трудную и необходимую операцию?

Для успешного принятия Истины в качестве приоритетной ценности индивиду полезно хорошо представлять её *преимущества* в сравнении с Добром. Во-первых, приверженность Истине делает для человека явной, более «осязаемой» связь многих видов «добра» с последующим злом. Так, известный биолог Р. Триверс прямо пишет, что, наученный опытом, взял за правило не идти после вечеринки в постель с малознакомой партнёршей, чтобы не испытывать в последующем неприятных чувств вины и тревоги [13]. Таким образом, знание истины (реального положения дел и наиболее вероятных – в том числе, негативных – последствий) предостерегает человека от внешне привлекательных, но потенциально опасных видов деятельности, вред от которых несравним с коротким гедонистическим удовольствием. Во-вторых, Истина демонстрирует недолговечность, быстрое «затухание» приятных ощущений от получения многих видов Добра вследствие адаптации к ним. Наконец, в третьих, Истина указывает на долговременное, («настоящее», «истинное») Добро, нередко требующее приложения первоначальных усилий, однако приносящее радость в течение длительного времени и оборачивающееся многими полезными эффектами. Подобные виды Добра не «блекнут» подобно цветам-однодневкам, а становятся лишь сильнее от взаимодействия с Истиной.

Таким образом, Истина не губит Добро – она лишь распознаёт степень истинности того или иного добра и, подобно бритве, отрезает многие виды «ложного» добра, процветающего за счёт человеческой алчности, недалёковидности и позитивных иллюзий. Разумеется, мы не предлагаем отказываться от Добра как ценности. Ведь эвдемония – достижение субъектом жизненной гармонии [5] – предполагает следование не только Истине (хотя *вначале* именно ей), но также ценностям Добра и Красоты [20]. Именно в контексте сказанного уместна мысль Г. А. Балла, согласно которой добро в конечном итоге побеждает зло, поскольку опирается на «сущностные закономерности бытия» [1] – ту же Истину.

Итак, в последовательности «Истина-Добро-Красота» добро уменьшается количественно, зато прибавляет в качестве, становясь тем добром, «которому можно доверять», которое действует благоприятным для человека образом в течение долгого времени и при этом не обладает заметными негативными эффектами. Длительное воздействие добра, его неподверженность «конъюнктуре» и сиюминутным эмоциям как раз и служит доказательством его близости к истине (поскольку истина, как мы знаем, вечна и «незави-

сима»). А тот факт, что долгосрочное добро «высвобождается» понемногу, может служить определённой гарантией, что сопутствующее многим видам добра зло в данном случае практически отсутствует. Единственным условным (для ленивого индивида) «злом» могла бы служить необходимость приложения каждодневных усилий при освоении полезных видов активности. Что ж, в подобном случае гедонисту полезно представлять разные (не только иллюзорно-позитивные) варианты своего будущего. Так или иначе, саморазвитие требует периодического выхода субъекта из зоны комфорта – ради большего благополучия в будущем.

И наоборот: если индивиду сулят сразу много хорошего, то ему очень полезно остановиться (в своих позитивных иллюзиях) и задуматься, не становится ли он объектом очередной манипуляции, и какое *долговременное зло* может караулить его в недалёком будущем. Как известно, бесплатный сыр («краткосрочное добро») бывает только в мышеловке («пожизненное зло»). Увы, далеко не все люди вспоминают данную истину, когда оказываются в ситуации искушения.

Примером вышесказанному могут служить результаты сравнительного анализа эффективности разных методов психотерапии. Так, принимаемые пациентом лекарства действуют достаточно быстро на симптомы расстройства и просты в употреблении («быстрое и лёгкое добро»), в то время как немедикаментозные методы (разговорные методики, упражнения по релаксации, поведенческие задания) действуют не сразу и поначалу требуют приложения усилий. Однако именно в долгосрочной перспективе выявляются нарастающие минусы лекарственной терапии: ослабление действия медикаментов, неспособность пациента жить без них («лекарственная наркомания»), нарастающие побочные (токсические) эффекты, потеря пациентом умения самостоятельно (за счёт *личных усилий*) справляться с аналогичными трудностями в будущем. По контрасту, действие правильно организованных и ежедневно практикуемых немедикаментозных приёмов кажется поначалу скромнее. Однако они не дают вредных для здоровья осложнений, прививают *полезные* привычки, дают *нарастающий* позитивный эффект с увеличением времени, учат пациента *активно и самостоятельно* преодолевать трудности – сейчас и в будущем.

Когда медицина станет мудрее, она, помимо борьбы со «злом» (симптомами болезни), сосредоточит свои усилия на противодействии «неистинному добру» – всевозможным быстрым наслаждениям, в больших количествах порождающим аддикции и, в перспективе, серьёзные заболевания. Критически важно разоблачать зло (в основном, в качестве грядущих негативных последствий) *на самой ранней стадии* – ещё тогда, когда оно кажется лёгким и привлекательным добром.

Автор статьи был бы счастлив, если позитивные иллюзии индивида смогли бы поддерживать и усиливать долгосрочные разновидности добра, опирающегося на уже открытые истины. К сожалению, чаще имеет место обратное. Привычка получать быстрые и лёгкие наслаждения, не задумываясь о долговременных (негативных) последствиях, вошла в плоть и кровь современного «рыночного» человека. Невозможно одним росчерком пера повернуть потребительски ориентированное общество в правильном направлении – во всяком случае, до тех пор, пока сопутствующие «цветы зла» не станут актуальными для каждого безудержного гедониста.

Тем не менее, вдумчивый индивид способен обнаружить отнюдь не иллюзорный повод для оптимизма (надежды) практически в любой достоверной («истинной») информации. Так, упомянутое выше отсутствие «внешнего» смысла («сверхзамысла») означает свободу индивида в его создании *лично для себя*. Феномен быстрого привыкания к гедонистическим удовольствиям позволяет больше ценить первые мгновения наслаждений, стараясь в целом делать их реже, но разнообразнее. Необходимость приложения усилий для освоения более сложных видов деятельности, устойчивых к адаптации, подразумевает полезность пребывания индивида *в общем тоне*, важном для долгой и продуктивной жизни. Таким образом, *истинная позитивная* жизненная философия не является «простой

и первичной», изначально данной: она способна возникнуть на основе творческого осмысления, субъективной «обработки» проверенных данных, поскольку последние содержат в себе не только «чистый и безусловный» позитив. Легко убедиться, что сказанное лишний раз доказывает приоритет Истины перед Добром: Истина уже существует, в то время как «правильное» Добро на её основе ещё нужно создать.

Проблема для власти: неприятие массами истины, адаптация к добру. Проследим вышесказанное на конкретном примере, касающемся взаимодействия власти с выбравшим её народом. По нашему мнению, мудрая власть должна говорить с народом на «языке добра», однако опираться на истину (информированность и учёт всех основных факторов) в реально предпринимаемых шагах. К сожалению, истина такова, что в большой политике неизбежна доля лицемерия.

Власть не может открыть народу все «недобрые истины» о положении государства, поскольку в этом случае её престиж в глазах масс непоправимо упадёт. Власть, вероятно, знает о подверженности людей позитивным иллюзиям, поэтому периодически стремится давать обещания (иногда откровенно утопические), создавая временные поводы для оптимизма – экономические (каждому работающему среднюю зарплату в пятьсот долларов), политические (вся власть Советам; вперёд к победе коммунизма) или бытовые (каждой женщине по мужчине). Также власть, вероятно, понимает, что успешное выполнение каждого из обещаний не слишком для неё полезно: оно быстро создаст адаптацию масс к полученному благу, и люди вскоре захотят ещё большего (так будет продолжаться до бесконечности).

Многие невыполненные обещания впоследствии можно объяснить внешними причинами (неурожайный год, происки Запада) и заменить их другими замечательными проектами, поскольку *предвкушение* добра, как читатель уже знает, не менее приятно для людей, чем само добро.

Также надо понимать, что интересы госчиновников лишь частично соприкасаются с интересами народа. Главным для власти является самосохранение. Для масс же установление новой власти нередко сопровождается бурной радостью (позитивные иллюзии, предвкушение добра), сменяемой усталостью и недовольством вследствие неизбежной адаптации и невыполнения властью большинства обещаний. И так в каждом новом цикле.

Практические советы по самоорганизации. Ниже мы дадим полезные рекомендации тем немногим людям, которые уже сегодня склонны выбирать надёжный, хотя и не всегда радостный путь приоритетного следования истине, а не сомнительному краткосрочному «добру». В качестве вступления приведём красноречивые результаты одного лонгитюдного исследования.

Экспериментатор предлагал маленьким детям (4–6 лет) дилемму: скушать сразу одну вкусную конфету (краткосрочный гедонизм) или потерпеть несколько минут, после чего скушать две. Затем взрослый временно покидал комнату, оставляя ребёнка наедине с лакомством. Те дети, которые смогли отсрочить получение удовольствия (от 10 до 30 процентов в разных выборках), впоследствии, как выяснилось, гораздо лучше учились в школе в сравнении с «нетерпеливыми» сверстниками-гедонистами, а также больше преуспели во взрослые годы. В целом их жизнь складывалась благополучнее во многих отношениях [4].

Приводимые ниже рассуждения, обобщающие всё вышесказанное, ведутся от первого лица – для того, чтобы любой (отныне информированный) человек мог бы освоить их в качестве практических приёмов собственного мышления – «правильного разговора с самим собой». Итак.

«Я хотел бы прожить долгую и по возможности счастливую жизнь. Теперь мне известно о внутренней склонности человека к получению быстрых наслаждений, которая может помешать мне в дальнейшем. Также я знаю о наличии у каждого индивида позитивных иллюзий, которые иногда полезны, а иногда нет. Если я собираюсь опираться на истину в качестве приоритетной ценности, мне следует признать имеющиеся у меня склонности, свойственные не только людям, но и всем живым организмам. Осведом-

лённость о подобных ограничениях позволит мне лучше их контролировать – разумным и умеренным образом наслаждаясь жизнью, по возможности избегая привыкания благодаря нечастому использованию одних и тех же удовольствий и не впадая в зависимость от них. Понимание и принятие собственных (равно как и общечеловеческих) ограничений не означает невозможности для меня уменьшить их влияние благодаря разуму, способностям и трудолюбию. Наоборот, теперь я лучше понимаю, на чём именно следует сосредоточить усилия, чтобы прожить *собственную* жизнь.

Чисто внешне моё существование не покажется чересчур ярким, однако я уверен, что нахожусь на правильной («истинной») стороне бытия и смогу, помимо прочего, избежать многих несчастий и стрессов, с которыми, вероятнее всего, столкнутся другие люди. Теперь я лучше вижу отдалённые последствия (глубинную суть) своих решений и потому способен отличить «истинное» добро от «неистинного», стараясь делать выбор в пользу первого. Поэтому я не стану жертвой распространённых манипуляций, но и не буду манипулировать окружающими, поскольку честность (справедливость, следование истине) – наиболее приемлемый для меня образ жизни.

Также мне известно о существовании занятий (видов деятельности), которые практически не вызывают вредных эффектов. Наоборот, они способны дарить много приятных и полезных, уникальных переживаний в течение длительного времени, тем самым развивая человека в любом возрасте. Психологи считают вовлечённость в подобные виды деятельности наивысшим счастьем, которое возможно для человека. Многие люди не хотят их осваивать, так как не желают прилагать серьёзные усилия в первоначальный, наиболее трудный период обучения. Я не стану повторять дурные примеры, даже если они носят массовый характер. Мне известно, что получение истинного и долговременного жизненного позитива почти всегда требует первоначального выхода из зоны комфорта и некоторого самопреодоления. Я буду стараться регулярно делать это ради множества полезных и приятных последующих переживаний, для саморазвития и осмысленной жизни. Поэтому я составлю примерный список таких видов активности и начну их практиковать, пока не найду «своё» – занятие, которое отвечает моим внутренним особенностям и позволит в будущем в наибольшей степени реализовать собственные возможности.

На этом пути я не стану избегать и негативных переживаний, если они будут неизбежны, поскольку такие эмоции имеют и полезные функции, своевременно предупреждая о возможных угрозах и держа психику в тонусе. Осведомлённость о многих трагических сторонах человеческого существования в целом не вызывает у меня пассивности и отчаяния, не лишает оптимизма. Наоборот, подобные знания мобилизуют; они заставляют ещё сильнее ценить позитив, который я достигаю собственными усилиями.

В целом я надеюсь, что культивирование всех названных привычек позволит мне прожить уникальную, насыщенную и творческую жизнь, которая недоступна для людей, одержимых позитивными иллюзиями и гонящихся за быстрыми удовольствиями».

Личный опыт автора. Советы о том, как следует жить другим людям, могут приниматься к сведению лишь в случае их личной проверки автором. Именно поэтому я решил добавить данный раздел в нынешнюю статью. В своём кратком отчёте я перехожу к описаниям от первого лица, чтобы подчеркнуть личную ответственность за сказанное. Подобная нескромность является для меня вынужденной – в обычной повседневной жизни я считаю для себя более полезным не выделяться.

Мне повезло в том смысле, что специфика научной работы «по умолчанию» нацеливает на поиск истины. Однако психология по-прежнему не дотягивает до статуса полноценной научной дисциплины. Неясность в определении центрального понятия (что такое душа, психика?), открытость любым веяниям ведёт к созданию множества не связанных между собой псевдонаучных теорий, во многом отражающих не «истину», а личные пристрастия того или иного автора (его представления о добре, зле или красоте). Такая «наука» неизбежно превращается в идеологию, начиная обслуживать эгоистические интересы определённых групп людей и крупных (в том числе, государственных) структур. Конечно,

искать решение жизненно важных, ценностно-смысловых вопросов в открытой всем ветрам дисциплине было для меня невозможным.

Поиски и размышления о том, что является истиной (или, по крайней мере, приближением к ней) в результатах исследований, полученных разными науками о человеке, создали у меня уверенность в том, что базовым, центральным понятием для психологии должен стать *эгоизм*, понимаемый как врождённая предрасположенность человека в свою пользу, забота о собственных интересах. Соответственно, разработанная мной многоуровневая модель («Личностно-ориентированная концепция счастья» – ЛОКС), в которой эгоизм выступает в качестве одной из двух конституирующих систем, предлагается на роль «окончательной» теории для психологической науки, тем самым давая последней множество преимуществ, позволяя непротиворечивым образом встроиться в современную научную иерархию «био-психо-социо». Подобная операция подразумевает и смену названия психологии на *эгологию* – науку, изучающую, в первую очередь, потребности, мотивацию, интересы и желания индивидов, а также возможности их продуктивной реализации.

Конечно, соотношение Истины, Добра и Зла в рамках «эгологических» исследований имеет для меня громадный интерес – ещё и потому, что человеческий эгоизм представляет собой желание *добра* своему носителю (это установленная истина). Разумеется, мне самому не чужд эгоизм в различных формах, поэтому я всегда понимаю, о чём говорю и что исследую.

Теперь я ощущаю, что главные, «экзистенциальные» вопросы в моём существовании оказались успешно решены – вместе с научной темой я «нашёл настоящего себя». Занятие делом по призванию создало в последние годы немыслимую ранее продуктивность, привело к сотням публикаций, быстрому написанию и защите докторской диссертации. Я отлично понимаю свои *истинные* цели, «миссию» и судьбу. Соответственно, многие распространённые жизненные неприятности и стрессы обходят меня стороной, поскольку вовремя распознаются и не имеют почвы для укоренения. Так служение Истине приносит долговременное Добро и одновременно позволяет избежать многих разновидностей Зла.

Предвосхищу вопрос читателя: каждый ли сможет «найти себя», развить и реализовать свой «уникальный творческий потенциал»? Честный ответ: не уверен. Выше говорилось о том, что, вероятнее всего, врождённым «талантом» обладают лишь немногие люди. У меня самого подобный «взлёт» случился уже после 50 лет. До этого я перепробовал множество занятий (шахматы, альпинизм, спортивное скалолазание и т. д.), однако всюду лишь слегка приподнимался над средним уровнем, хотя много и упорно тренировался.

Впрочем, для меня очевидно и другое: если *каждый* индивид будет искать и пробовать, прилагать усилия по саморазвитию, тогда число обнаруженных и раскрывшихся талантов будет неизмеримо выше нынешнего.

Формула мудрости. Со времён античности существует известное многим представление о том, как следует жить мудрому человеку. Он должен стремиться улучшить то, что в его силах, принимать то, что он изменить не в состоянии, и уметь отличать первое от второго.

В свете проделанного нами анализа формула мудрой жизни наполняется более конкретным содержанием. Информированный субъект отныне должен: а) понимать глубинную взаимосвязь добра и зла, принимать вытекающие из этого различия в интересах (эгоизме) конкретных индивидов; б) уметь различать краткосрочные (как правило, гедонистически ориентированные) и долговременные разновидности добра, в разной степени опирающиеся на истину, и потому имеющие разную степень связи со злом; в) направлять свои усилия и мотивацию на контакт и культивирование долгосрочных форм добра, предохраняющих от многих жизненных неприятностей, способствующих саморазвитию, самореализации и устойчивому чувству благополучия.

2. Брафман, О., Брафман, Р. (2009). *Шпаргалка для счастливого человека*. М.: АСТ.
3. Вайнберг, С. (2004). *Мечты об окончательной теории*. М.: Едиториал УРСС.
4. *Зефирный эксперимент* (2018). Взято из https://ru.wikipedia.org/wiki/Зефирный_эксперимент.
5. Левит, Л. З. (2014). Личностно-ориентированная концепция счастья: эвдемония и уровни удовольствия. *Научный журнал «Educatio»*, 4 (5), 34-37.
6. Левит, Л. З. (2017). Истинное добро: суперценность и её критерии. *Теория и практика культурно-исторической психологии. Материалы XVIII Международных чтений памяти Л.С. Выготского*, 260-269.
7. Левит, Л. З. (2017). Научные открытия как удары по самолюбию: традиция продолжается. *Психология личности*, 1 (8), 67-77.
8. Левит, Л. З., Радчикова, Н. П. (2013). Опросник ЭЛУ: в борьбе с правосторонней асимметрией. *Электронный научный журнал «Исследовано в России»*, 017, 244-261.
9. Любомирски, С. (2014). *Психология счастья*. СПб.: Питер.
10. Милгрэм, С. (2017). *Подчинение авторитету*. М.: Альпина нон-фикшн.
11. *Научный скандал года: учёные писали фейк-исследования, чтобы разоблачить лженауку*. (2018). Взято из <http://news.tut.by/world/610477.html>.
12. Селигман, М. (2006). *Новая позитивная психология*. Киев: София.
13. Триверс, Р. (2012). *Обмани себя*. СПб.: Питер.
14. Ялом, И. (1999). *Экзистенциальная психотерапия*. М.: НФ «Класс».
15. Compton, W.C. (1992). Are positive illusions necessary for self-esteem: a research note. *Person. Individ. Dif.*, Vol. 13 (12), 1343-1344.
16. Diener, E., Biswas-Diener, R. (2008). *Happiness*. Blackwell Publishing.
17. Forest, J. J., Sicz, G. (1981). Pseudo-self-actualization. *Journal of Humanistic Psychology*, Vol. 21 (1), 77-83.
18. Frick, W. B. (2000). Remembering Maslow: Reflections on a 1968 interview. *Journal of Humanistic Psychology*, V. 40 (2), 128-147.
19. Goethals, G. R., Messick, D.M., Allison, S.T. (1991). The uniqueness bias: Studies of constructive social comparison. *Social comparison: Contemporary theory and research*, 149-176.
20. Lane, T. J., Flanagan, O. (2013). Neuroexistentialism, eudaimonics, and positive illusions. *Mind and Society: Cognitive Science Meets the Philosophy of the Social Sciences*, 1-28.
21. Myers, D. (2002). *The Pursuit of Happiness*. New York: Quill.
22. Pinker, S. (2002). *The Blank Slate*. New York: Penguin Books.
23. Veenhoven, R. (2003). Hedonism and happiness. *Journal of Happiness Studies*, Vol. 4, 437-457.

REFERENCES

1. Ball, G. A. (2009). K probleme vzaimosvjazi dobra I zla v socialnom povedenii [The problem of a connection between good and evil in social behavior]. *Zhurnal praktikujushogo psihologa* [The Journal of a Practicing Psychologist], 15, 141-156. (rus).
2. Brafman, O., Brafman, R. (2009). *Shpargalka dlja shastlivchika* [A crib for a lucky man]. М.: AST. (rus).
3. Wainberg, S. (2004). *Mechty ob okonchatelnoj teorii* [Dreams of a final theory]. М.: Editorial URSS. (rus).
4. *Zefirnyi eksperiment* [The marshmallow experiment]. (2018). Retrieved from [https://ru.wikipedia.org/wiki/\(zefirnyi_eksperiment\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/(zefirnyi_eksperiment)). (rus).
5. Levit, L. Z. (2014). Lichnostno-orientirovannaja koncepcija schastja: evdemonija i urovni udovolstvija [Person-oriented Conception of Happiness: eudaimonia and levels of pleasure]. *Nauchni zhurnal "Educatio"* ["Educatio" journal], 4(5), 34-37. (rus).
6. Levit, L. Z. (2017). Istinnnoje dobro: supertsennost I ee kriterii [True good: the supervalue and its criteria]. *Teorija I praktika kulturno-istoricheskoy psihologii. Materialy XVIII Mezhdunarodnih chtenij pamiati L.S. Vygotskogo* [Theory and practice of cultural-historical psychology. The materials of the XVIII International readings in memory of L.S. Vygotsky], 260-269. (rus).
7. Levit, L. Z. (2017). Nauchnije otkrytija kak udari po samoljubiju: traditsija prodolzhaetsja [Scientific discoveries as the blows to self-esteem: the tradition continues]. *Psihologija osobistosti* [Psychology of personality], 1 (8), 67-77. (rus).
8. Levit, L. Z., Radchikova, N.P. (2013). Oprosnik ELU: v borbe s pravostoronnej asimmetrijej [The ELU questionnaire: fighting the right-side asymmetry]. *Elektronni nauchni zhurnal «Issledovano v Rossii»* [Electronic scientific journal «Explored in Russia»], 017, 244-261. (rus).
9. Lubomirski, S. (2014). *Psihologija shastja* [The psychology of happiness]. Spb.: Piter. (rus).
10. Milgram, S. (2017). *Podchinenije avtoritetu* [Submission to the authority]. М.: Alpina-non-fiction. (rus).
11. *Nauchni skandal goda: uchenyje pisali feik-issledovanija, chtoby razoblachyt lzhenuku* [Scientific scandal of the year: the scientists wrote about fake explorations in order to disclose fake science]. (2018). Retrieved from <https://news.tut.by/world/610477.html>. (rus).
12. Seligman, M. (2006). *Novaja pozitivnaja psihologija* [New positive psychology]. К.: Sofija. (rus).
13. Trivers, R. (2012). *Obmani sebja* [Deceive yourself]. Spb.: Piter. (rus).
14. Yalom, I. (1999). *Ekzistentsialnaja psihoterapija* [Existential psychotherapy]. М.: Class. (rus).

15. Compton, W. C. (1992). Are positive illusions necessary for self-esteem: a research note. *Person. Individ. Dif.*, V. 13, 12, 1343-1344.
16. Diener, E., Biswas-Diener, R. (2008). *Happiness*. Blackwell Publishing.
17. Forest, J. J., Sicz, G. (1981). Pseudo-self-actualization. *Journal of Humanistic Psychology*, V. 21, 1, 77-83.
18. Frick, W. B. (2000). Remembering Maslow: Reflections on a 1968 interview. *Journal of Humanistic Psychology*, V. 40, 2, 128-147.
19. Goethals, G. R., Messick, D. M. & Allison, S. T. (1991). The uniqueness bias: Studies of constructive social comparison. *Social comparison: Contemporary theory and research*, 149-176.
20. Lane, T. J., Flanagan, O. (2013). Neuroexistentialism, eudaimonics, and positive illusions. *Mind and Society: Cognitive Science Meets the Philosophy of the Social Sciences*, 1-28.
21. Myers, D. (2002). *The Pursuit of Happiness*. New York: Quill.
22. Pinker, S. (2002). *The Blank Slate*. New York: Penguin Books.
23. Veenhoven, R. (2003). Hedonism and happiness. *Journal of Happiness Studies*, Vol. 4, 437-457.

Leonid Levit

THE EVIL IS STRONGER THAN THE GOOD IF THE GOOD IS MORE IMPORTANT THAN THE TRUTH: THE PROOFS AND THE CONSEQUENCES

The article investigates the ratio between the main three human values – the truth, the good and the beauty. The analysis of the well-known philosophical postulates is conducted with the help of the results obtained in modern experimental researches. In particular, the author discusses the contradiction between the demand of the truth priority if the latter gets in conflict with the good, and the influence of the positive illusions, discovered by modern neuroscience and peculiar to human brain functioning. Thus the wide-spread effect of false uniqueness makes a person to overestimate her own (in fact highly wished) positive traits of character and underestimate negative ones. Mass proneness to the beliefs about individual inner potential and deeply seated resources combined with the desire of high self-esteem lead to the wrong social comparisons. The author of the paper proves that the priority of the good in comparison with the truth inevitably causes the situation, in which the evil defeats the good. This occurs because the untrue good is more easily achieved and utilized than the true good. On the contrary, the main advantage of the priority of the truth is the ability to discern and make distinctions between long-term forms of the good and its short-term (as a rule, hedonistically oriented) variants, which often turn to evil in the future perspective. As a rule, the genuine (true) good demands some efforts from an individual at first, but brings benefits and numerous useful effects for much longer periods of time. At the end of the paper, the author gives practical recommendations and shares his personal experience, which can help the informed individual to organize his own thinking and behavior with the help of the discovered regularities.

Keywords: adaptation, good, evil, truth, positive illusions, meaning, egoism.

УДК 159.91

doi: 10.15330/ps.9.1.119-125

Олексій Сабадуха

Українська асоціація психосоматичної терапії

ov_sabadukha@ukr.net

ПСИХОСОМАТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ: МЕТОД ТРАНСОСОБИСТІСНОЇ ТЕРАПІЇ ЯК СПОСІБ КОРЕКЦІЇ ФІЗИЧНОГО ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

У статті теоретично обґрунтовано механізм виникнення та перебігу психосоматичних порушень, а також запропоновано авторський підхід у психосоматичній роботі – метод трансособистісної терапії, що дозволяє одночасно коригувати як фізичний, так і психічний стан людини.

Доведено, що свідоме переживання деструктивних думок, емоцій та почуттів обумовлює функціональні порушення внутрішніх органів, що, у свою чергу, детермінує спазми та застійні процеси в різних частинах тіла (представницькі зони Захар'їна–Хеда). Метод трансособистісної терапії охарактеризовано як синтез тілесних, психологічних та духовних практик, результатом яких є позбавлення людини від деструктивних установок, емоцій та почуттів, формування конструктивного ставлення до себе, інших людей і соціальних умов життя, а також корекція функціонального стану організму. Джерелами методу є логотерапія В. Франкла та психофізіологічні дослідження А. Корба. Психотерапевтичний ефект методу трансособистісної терапії забезпечується лікувальним масажем та трьома психологічними вправами: «Висловлювання почуття подяки», «Прийняття проблемної ситуації», «Самотрансценденція».

Обґрунтовано, що активізація префронтальної кори та заспокоєння лімбічної системи – необхідна умова відновлення психологічного й фізичного здоров'я людини, на що й спрямований метод трансособистісної терапії. У стані активності префронтальна кора (свідоме) здатна контролювати імпульси смугастого тіла (підсвідоме), що є умовою духовного розвитку людини до особистісного рівня.

Ключові слова: метод трансособистісної терапії, смугасте тіло, підсвідомість, залежна людина, префронтальна кора, свідоме, особистість.

Постановка наукової проблеми. Проблема людського здоров'я завжди мала особливу вагу. В усі часи свого існування людина теоретично та практично освоювала нові тілесні, психологічні та духовні оздоровчі практики, удосконалювала методи профілактики здоров'я та лікування різних функціональних порушень. Суттєвим досягненням у запровадженні сучасних лікувально-оздоровчих практиках є те, що фахівці дедалі більше звертають увагу на цілісну природу людського організму, досліджують вплив психіки на фізичний стан людини. Психосоматика, вивчаючи психологічні причини виникнення фізичних розладів, набуває особливої актуальності серед інших медико-психологічних спеціальностей. Дослідженням психосоматичних зв'язків в організмі людини займалися філософи, психологи та медики різних часів: Ф. Александер, Г. Бергман, С. Боткін, В. Бройтігам, Й. Гейнрот, Г. Захар'їн, А. Корб, Н. Пезешкіан, В. Франкл, З. Фройд та інші. Незважаючи на значний прогрес у розвитку психосоматичного напрямку, малодослідженим залишається теоретичне підґрунтя механізму виникнення психосоматичних функціональних порушень, а також відсутній психосоматичний інструментарій для цілісної корекції здоров'я пацієнта, його фізичного та психічного стану.

Мета статті: теоретично обґрунтувати механізм виникнення та перебігу психосоматичних порушень, а також запропонувати авторський підхід у психосоматичній роботі – метод трансособистісної терапії, що дозволяє одночасно коригувати як фізичний, так і психічний стан людини. Джерелами методу є логотерапія В. Франкла та психофізіологічні дослідження А. Корба.

Виклад основного матеріалу. Теоретичним підґрунтям механізму виникнення психосоматичних функціональних розладів пропонуємо вважати такі положення: 1) реальне, свідоме переживання деструктивних думок, емоцій та почуттів детермінує виникнення фізичних дисфункцій; 2) тривале переживання негативних думок, емоцій та почуттів перш за все відбивається на функціонуванні внутрішніх органів. Проаналізуємо ці положення детально.

Положення перше. На сьогодні в широкому колі психосоматичних терапевтів вважається, що несвідомі, витіснені переживання є головною причиною виникнення фізичних розладів. Так, наприклад, А. Менегетті, аналізуючи психологічні причини тілесних захворювань, пише, що «у несвідомому <...> будь-який афект, що не знайшов відповідного втілення, залишається постійно діючим, життєвим та викривленим. Як наслідок, імпульс, що був знехтуваний свідомою системою, обов'язково житиме, зберігаючись у несвідомому, його дія матиме патологічний характер» [3]. Утім, реальне життя демонструє протилежні факти. У підсвідомій частині психіки (смугасте тіло) та в довготривалій пам'яті (гіпокамп) можуть бути «записані» пережиті психологічні травми, проте, незважаючи на це, у певний момент увага людини (поясна кора) може бути зосереджена на позитивних переживаннях: наприклад, почуттях радості та любові. На фізичному рівні позитивні емоції та почуття проявляються в таких фізіологічних процесах: заспокоюється лімбічна система, нормалізується дихання та збільшується обсяг кисню в крові, покращується тонус м'язів та судин, прискорюється кровообіг, а отже – поліпшується обмін речовин. Тобто організм реагує не на минулі переживання, а на думки, емоції та почуття, на яких зосереджена в даний момент увага людини. З цього приводу нейробіолог А. Корб зазначає: «Передня поясна кора подібна до монітору комп'ютера. На його жорсткому диску зберігається багато різної інформації. Але на вашому моніторі відображається лише та її частина, яка вас цікавить і, нарешті, це визначає ваші дії...» [2]. Отож, організм людини відбиває те, на чому зосереджена її свідомість, увага.

Звісно, стан свідомості, що впливає на наше тіло, може бути обумовлений впливом несвідомого. Проте кожна людина відповідно до рівня свого духовного розвитку [1, с. 74], здатна тією чи іншою мірою контролювати цей вплив. «Наші інстинкти <...> лише «формують запит» на поведінку, тоді як наше «Я» приймає рішення, що врешті-решт робити з цим запитом. Саме наше «Я» здатне вирішувати й здійснювати вільний вибір <...> І так відбувається завжди – незалежно від того, куди нас «тягне» сума несвідомих побудників – Воно» [7, с. 213]. На мові психофізіології зазначений механізм дослідив А. Корб. Він зазначає, що наші вчинки – це результат взаємодії між префронтальною корою, ядром та верхньою зоною смугастого тіла. Ядро та верхня зона подають імпульс, а префронтальна кора («Президент» нашого мозку) приймає рішення, що з цим імпульсом робити [2].

Варто підкреслити, що несвідоме найбільше впливає на життєдіяльність людини тоді, коли у неї інертна свідомість – відсутні конструктивні установки, цінності та смисли, а сама вона спонукається принципом задоволення. Принцип задоволення, що діє в межах підсвідомого (ядро смугастого тіла), може виявлятися настільки сильним, що йому вимушена підкоряться свідомість, тобто людина йде за своїми інстинктивними бажаннями, потягами, потребами й стає їхнім рабом. Про стан психіки таких людей З. Фройд зауважує: «Стосовно Воно Я подібне вершнику, який повинен приборкати сильнішого від себе коня <...>. Як вершнику, якщо він не хоче розлучитися з конем, часто залишається лише вести його туди, куди йому хочеться, так і Я перетворює волю Воно на дію, ніби це було його власною волею» [8, с. 432]. За концепцією чотирьох рівнів духовного розвитку людини такий соціально-психологічний тип людини отримав назву – «залежна людина» [1, с. 76]. Натомість людина особистісного рівня духовного розвитку [1, с. 86] здатна силою своєї свідомості контролювати та коригувати підсвідомі імпульси. На психофізіологічному рівні цей процес виглядає так: «... медіальна префронтальна кора може проектувати свою активність на верхню ділянку смугастого тіла, а орбітофронтальна ділянка кори головного мозку проектується на сусіднє ядро. Це може виглядати спрощено, але виходить, що префронтальна кора коректує та моделює наші імпульси та звички. Це дає більші можливості контролювати власне життя, дозволяючи не залежати від минулого досвіду...» [2].

Отже, несвідоме й свідомість перебувають у постійному взаємозв'язку: підсвідомість (смугасте тіло) подає імпульси, а свідомість (префронтальна кора) приймає рішення, як урешті-решт діяти. «Сильна» свідомість (притаманна людині особистісного рівня духовного розвитку [1, с. 85]), яка сповнена конструктивних установок, цінностей та смислів, дозволяє переборювати негативний вплив підсвідомого, формувати й активізувати лише позитивні підсвідомі звички та установки. «Слабка, інертна» свідомість (притаманна людині залежного та посереднього рівнів духовного розвитку [1, с. 80]) виявляється залежною від підсвідомих імпульсів, що діють за принципом задоволення, а також від негативних звичок. У будь-якому випадку формується певна концентрація думок, емоцій та почуттів, що впливають на фізичне самопочуття людини.

Положення друге. Суттєвою специфікою тривалого впливу переживань на фізичний стан людини є те, що вони в першу чергу відбиваються на функціонуванні внутрішніх органів. Так, якщо людина сконцентрована на позитивних думках, емоціях та почуттях (конструктивній, суспільно значущій діяльності) – домінує парасимпатична нервова система як частина вегетативної, що уповільнює серцебиття, покращує роботу жовчного міхура, стимулює секрецію шлункового соку, ферментів підшлункової залози, покращує перистальтику кишечника та процес травлення, а отже – прискорюється обмін речовин. Навпаки, якщо людина переживає негативні думки, емоції та почуття – домінує симпатична нервова система як частина вегетативної, що уповільнює слиновиділення, прискорює серцебиття, призупиняє секрецію шлункового соку та ферментів підшлункової залози, уповільнює перистальтику кишечника та процес травлення, а тому – уповільнюється обмін речовин. На фоні тривалого домінування симпатичної нервової системи відбуваються спазми тканин (судин, фасцій, м'язів, сухожиллів, зв'язок) та застійні явища, що стають передумовою розвитку різноманітних захворювань. Механізм впливу психічного

стану на фізичний організм можна пояснити так. Лімбічна система сприймає інформацію про внутрішній стан організму та зовнішнє його середовище. На цю інформацію реагує гіпоталамус (структурна частина лімбічної системи), що керує вегетативною нервовою системою. Відповідно, якщо на лімбічну систему передається деструктивна інформація (негативні думки, емоції, відчуття, почуття) – гіпоталамус задіює симпатичну нервову систему, що спричинює спазми внутрішніх органів. Навпаки, якщо інформація подається конструктивна (позитивні думки, емоції, відчуття, почуття), – домінує парасимпатична нервова система, що активізує роботу внутрішніх органів. Отож, внутрішні органи першими реагують на психічний стан організму.

Усі внутрішні органи мають свої представницькі зони на тілі людини, що були виявлені та науково обґрунтовані лікарями: терапевтом Г. Захар'їним у 1889 р. та неврологом Г. Хедом у 1896 р. [4, с. 11]. Так, дисфункція будь-якого внутрішнього органу символізується спазмом тканин, застійними явищами та змінами шкіри на певних частинах тіла. Наприклад, функціональне порушення жовчного міхура означається болями між хребтом та верхньою зоною правої лопатки, головним болем у скронях та болючими відчуттями на зовнішній поверхні гомілки. Отже, у загальному вигляді ланцюг функціональних порушень в організмі людини є таким: стрес детермінує дисфункцію внутрішніх органів, що, у свою чергу, обумовлює спазми та застійні процеси в їхніх представницьких зонах (різних частинах тіла).

Для корекції фізичного та психічного стану людини запропоновано авторський метод психосоматичної роботи – метод трансособистісної терапії, що є синтезом тілесних, психологічних та духовних практик, результатом яких є позбавлення людини від деструктивних установок, емоцій та почуттів, формування конструктивного ставлення до себе, інших і соціальних умов життя, а також корекція функціонального стану організму. Цей метод усуває такі психосоматичні проблеми, як неприйняття себе, образи, деструктивну фіксацію на минулому, тривожність, невроз нав'язливих станів, фобії, конфліктність (егоцентризм), апатію, депресію (екзогенну), почуття провини. Зазначмо, що ефективність запропонованого методу підтверджена практикою, тестуванням пацієнтів до і після його застосування, а також їхніми позитивними відгуками. Варто підкреслити, що психофізіологічний механізм дії методу трансособистісної терапії повністю корелює з науковими дослідженнями та висновками нейробіолога А. Корба.

Психотерапевтичний ефект методу трансособистісної терапії забезпечується лікувальним масажем та трьома психологічними вправами: «Висловлювання почуття подяки», «Прийняття проблемної ситуації», «Самотрансценденція». Проаналізуємо психофізіологічну дію кожного етапу роботи.

Завдяки виконанню лікувального масажу відбувається розслаблення центральної нервової системи та стимуляція вироблення важливих нейромедіаторів: серотоніну, дофаміну та окситоцину. Так, А. Корб зазначає, що за результатами досліджень, масаж активізує синтез серотоніну до 30%, збільшує вміст дофаміну і зменшує рівень кортизолу, а окситоцин сприяє більш активному формуванню ендорфінів, що чинять знеболюючий вплив [2]. Отож, масаж допомагає оптимізувати роботу центральної нервової системи пацієнта, щоб наступні психологічні вправи справили більш глибокий терапевтичний ефект.

Вправа «Висловлювання почуття подяки» коригує психічний стан людини: допомагає свідомо сфокусувати увагу на позитивних аспектах свого життя, що сприяє формуванню конструктивного світогляду. Що більше ми вдячні, то більше ми цінуємо дійсність; відповідно – менше негативних емоцій, а особливо – критики, що чинить руйнівний вплив на організм людини. На психофізіологічному рівні почуття подяки активізує вироблення нейромедіаторів дофаміну та серотоніну [2].

Вправа «Прийняття проблемної ситуації» орієнтує людину приймати своє життя та його події: минулі, поточні, майбутні. «Коли ми більше не можемо контролювати і змінювати свою долю, тоді ми повинні бути готові прийняти її» [6, с. 107]. Що більше людина бореться з неприємною життєвою ситуацією, яку вона не в силах змінити (зараз або взага-

лі), то більше вона (ситуація) буде викликати негативні емоції (неприйняття себе, образи, деструктивну заглибленість у минуле, тривожність, апатію, почуття провини тощо). «Що сильніше людина намагається уникнути неприємностей або страждання, то глибше вона занурюється в додаткові страждання» [6, с. 107]. Лише через прийняття проблемної ситуації зникає внутрішня напруга й приходить почуття спокою. На психофізіологічному рівні вербалізація та прийняття ситуації активізує вентролатеральну префронтальну кору мозку, і активність мигдалини знижується. Людина перестає емоційно реагувати на проблему, відтак формуються передумови свідомого осмислення проблеми і здатність до регулювання поведінки [2]. Важливо відзначити, що прийняття проблемної ситуації легше відбувається після позитивного емоційного підйому, за допомогою попередньої вправи на висловлення почуття подяки.

Вправа «Самотрансценденція» передбачає активізацію соціального, морального, духовного потенціалу пацієнта; орієнтує його на подолання старих, помилкових суджень й формування нових, конструктивних установок, цінностей та смислів, ухвалення рішення їх реалізувати. Підкреслимо, що самотрансценденцію людина здатна здійснити лише після особистісного прийняття проблемної ситуації й відновлення внутрішньої рівноваги. Варто зазначити, що в ідеальному варіанті процес самотрансценденції передбачає вихід на рівень особистісного буття [1, с. 85–86]. Так, для кожної психосоматичної проблеми є свої «антоніми» – ті конструктивні установки та цінності, на які слід орієнтуватися, щоб відновити психічне здоров'я, здійснити самотрансценденцію. Практичні аспекти вправи «Самотрансценденція» узагальнено в таблиці.

Таблиця 1

Основні психосоматичні проблеми та установки для їх усунення

Психосоматична проблема	Установки й цінності, необхідні для усунення психосоматичної проблеми	Здоровий психосоматичний стан
1. Неприйняття себе, низька самооцінка, самокритика	Прийняти рішення поважати свої якості, цінувати свою гідність і вірити в себе	Здорова любов до себе
2. Образи, гнів	Прийняти рішення зрозуміти іншу людину	Прощення іншої людини
3. Деструктивна мисленнєва заглибленість в минуле	Прийняти рішення зосередитися на улюбленій справі, з якою можна рухатися далі	Фокусування уваги на сьогоденні та майбутньому
4. Тривога, невроз нав'язливих станів, страх	Прийняти рішення діяти без категоричних очікувань: робити те, що потрібно, і будь що буде (принцип парадоксальної інтенції, В. Франкл)	Впевненість у собі
5. Конфліктність: дратівливість у спілкуванні, критика інших, упертість, егоцентризм	Прийняти рішення враховувати інтереси інших людей	Конструктивні стосунки з навколишніми
6. Апатія, депресія (екзогенна), екзистенційний вакуум (втрата мети та смислу життя)	Усвідомлення смислу свого життя. Прийняти рішення нести відповідальність за реалізацію своїх життєвих цінностей перед власною совістю	Інтерес і натхнення до життя
7. Почуття провини	Визнати свою помилку(и) і прийняти рішення поводитися гідно	Прощення себе

У процесі самотрансценденції відбувається робота з цілями і психотерапевтичними установками, тобто формується шлях розв'язання тієї чи іншої психологічної проблеми. На психофізіологічному рівні цей процес активізує префронтальну кору головного мозку,

що усуває хвилювання й тривоги. Ухвалення рішень змінює сприйняття світу: воно надає впевненості в можливості виходу з кризових ситуацій, контролює й заспокоює лімбічну систему, знижує активність смугастого тіла, яке змушує нас покладатися лише на підсвідомі імпульси та звички [2]. Підкреслимо, що механізм проведення вищенаведених психологічних вправ передбачає спочатку виконання їх подумки (робота з психотерапевтичними образами), а потім уголос (психотерапевтична бесіда за протоколом).

Таким чином, трансособистісна терапія дозволяє водночас ефективно коригувати фізичний та психологічний стани людини: відбувається розслаблення центральної нервової системи, м'язів, а також викорінення хибних конструктів (Дж. Келлі) і заміна їх на конструктивні установки, цінності та смисли. Пацієнт у процесі терапії постає активним суб'єктом діяльності – психосоматичний терапевт активізує його внутрішній потенціал і спрямовує на впровадження психологічних та соціальних змін. Метод трансособистісної терапії, перш за все, орієнтований на конструктивну трансформацію свідомості людини, формується почуття власної відповідальності за вирішення життєвих завдань, тоді як психоаналітичні підходи змушують шукати причину своїх невдач у минулому, перекладаючи відповідальність на своїх батьків, вихователів, соціальне оточення. Щодо цього кіномитець А. Тарковський застерігає: «Ми надаємо надмірне значення ролі дитинства. Манера психоаналітиків дивитися на життя крізь дитинство, знаходити в ньому пояснення усьому – це один із способів інфантилізації особистості» [5].

Висновки. Психосоматика як науковий напрям у медицині та психології розвивається достатньо швидко, особливо враховуючи її прикладний аспект. Утім, психосоматичні терапевти для адекватного з'ясування причинно-наслідкових зв'язків в організмі людини мають переосмислити теоретичне підґрунтя механізмів виникнення психосоматичних функціональних розладів. У загальному вигляді його можна сформулювати так: свідоме переживання деструктивних думок, емоцій та почуттів (пасивна префронтальна кора й активна лімбічна система) обумовлює функціональне порушення внутрішніх органів (активний симпатичний відділ вегетативної нервової системи), що, у свою чергу, детермінує спазми та застійні процеси в різних частинах тіла (представницькі зони Захар'їна-Хеда). Активізація префронтальної кори та заспокоєння лімбічної системи – необхідна умова відновлення психологічного й фізичного здоров'я людини, на що й спрямований метод трансособистісної терапії. У стані активності префронтальна кора (свідоме) здатна контролювати імпульси смугастого тіла (підсвідоме) та формувати у верхній зоні смугастого тіла нові корисні звички (змінювати характер підсвідомого), що є умовою духовного розвитку людини до особистісного рівня.

1. Гречаний, О. Ф., Сабадуха, В. О. (2015). *Філософія здібностей у контексті пріоритету духовного над матеріальним*. Луганськ: Вид-во СНУ ім. Володимира Дала.
2. Корб, А. (2018). *Восходящая спираль. Как нейрофизиология помогает справиться с негативом и депрессией шаг за шагом*. Взято з http://loveread.ec/view_global.php?id=59347.
3. Менегетти, А. (2018). *Психосоматика*. Взято з http://loveread.ec/read_book.php?id=48906&p=7.
4. Огулов, А.Т. (2010). *Азбука висцеральной терапии*. М.: Предтеча.
5. Тарковский, А. (2018). *Последнее интервью Андрея Тарковского «Красота – символ правды»*. Взято з <http://tarkovskiy.su/texty/Tarkovskiy/interwiu.html>.
6. Франкл, В. (2015). *Воля к смыслу*. М.: Альпина нон-фикшн.
7. Франкл, В. (1990). *Человек в поисках смысла*. М.: Прогресс.
8. Фрейд, З. (1990). *Психология бессознательного*. М.: Просвещение.

REFERENCES

1. Grechanij, O. F. (2015). *Filosofiya zdibnostej u konteksti prioritetu duhovnogo nad materialnim* [Philosophy of abilities in the context of the priority of spiritual over material]. Lugans'k : Vid-vo SNU im. Volodimira Dalya. (ukr).
2. Korb, A. (2015). *Voskhodyashchaya spiral. Kak nejrofiziologiya pomogaet spravit'sya s negativom i depressiej shag za shagom* [Upward spiral. How neurophysiology helps to cope with negativity and depression step by step]. Retrieved from http://loveread.ec/view_global.php?id=59347. (rus).
3. Menegetti, A. (2009). *Psihosomatika* [Psychosomatics]. Retrieved from http://loveread.ec/read_book.php?id=48906&p=7. (rus).

4. Ogulov, A. T. (2010). *Azbuka visceralnoj terapii* [ABC of visceral therapy]. M.: Predtecha. (rus).
5. Tarkovskij, A. (1986). *Poslednee intervju Andreyu Tarkovskogo «Krasota – simvol pravdy»* [The last interview with Andrey Tarkovsky «Beauty is a symbol of truth»]. Retrieved from <http://tarkovskiy.su/texty/Tarkovskiy/interwiu.html>. (rus).
6. Frankl, V. (2015). *Volya k smyislu* / [Will to sense]. M.: Alpina non-fikshn (rus).
7. Frankl, V. (1990). *Chelovek v poiskah smysla* [Man in search of meaning]. M.: Progress. (rus).
8. Frejd, Z. (1990). *Psihologiya bessoznatelnogo* [Psychology of the unconscious]. M.: Prosveshchenie (rus).

Oleksiy Sabadukha

PSYCHOSOMATIC INSTRUMENTS: THE METHOD OF TRANSPERSONAL THERAPY AS A WAY TO CORRECT THE PHYSICAL AND PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON

The theoretical basis of the mechanism of occurrence and passing of psychosomatic disorders has been formulated in the article. Also there is the author's approach in psychosomatic work proposed – a method of transpersonal therapy that allows to correct simultaneously both physical and psychological state of a person.

It is shown that the conscious experience of destructive thoughts, emotions and feelings can cause functional disorders of the inner organs, which, in turn, determines cramps and stagnant processes in different parts of body (representative areas by Zakharyin – Ged).

The method of transpersonal therapy is characterized as a synthesis of bodily, psychological and spiritual practices and the result of which is the purification of a human's psyche from destructive settings, emotions and feelings. It is helpful in the formation of a constructive attitude towards oneself, others and social conditions of life, as well as the correction of the functional state of the organism. The method is based on Victor Frankl's logotherapy and psychophysiological studies by A. Corb. The psychotherapeutic effect of the method of transosomal therapy is provided by a therapeutic massage and by three psychological exercises: »Expressing a sense of gratitude«, «Acceptance of a problematic situation», «Self-transcendence».

It is substantiated that activating the prefrontal cortex and calming the limbic system is a necessary condition for the restoration of psychological and physical health of a person, and the method of transpersonal therapy is just directed at this. In a state of activity, the prefrontal cortex (conscious) is able to control the impulses of the striatum (the physical base of subconscious), which is a condition of spiritual development of a human to a level of a person.

Keywords: *method of transpersonal therapy, striatum, unconscious, dependent person, prefrontal cortex, conscious, personality.*

НАШІ АВТОРИ

Абрамцов Рафал – доктор PhD, завідувач кафедри психології Державного педагогічного університету імені Національної комісії з питань освіти у Кракові (Польща).

Августюк Марія Миколаївна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія».

Акімова Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, докторант кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Гандзілевська Галина Борисівна – доктор психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки Національного університету «Острозька академія».

Дубчак Галина Михайлівна – доктор психологічних наук, доцент кафедри психології Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (м. Київ).

Зливков Валерій Лаврентійович – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач лабораторії методології і теорії психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ).

Карпенко Зіновія Степанівна – доктор психологічних наук, професор кафедри соціальної психології та психології розвитку ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ); професор кафедри психології Державного педагогічного університету імені Національної комісії з питань освіти в Кракові (Польща).

Клименко Марія Романівна – аспірантка кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Климишин Ольга Іванівна – доктор психологічних наук, професор кафедри соціальної психології та психології розвитку ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ).

Ковальчук Зоряна Ярославівна – доктор психологічних наук, професор кафедри психології Львівського державного університету внутрішніх справ.

Кузікова Світлана Борисівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Лукомська Світлана Олексіївна – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ).

Левіт Леонід Зігфрідович – доктор психологічних наук, доцент, директор Центру психологічного здоров'я і освіти (Мінськ, Біларусь).

Нікітчук Уляна Ігорівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри громадського здоров'я Національного університету «Острозька академія».

Парасєй-Гочер Аліна Олександрівна – аспірантка відділу педагогічної психології і психології праці в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ).

Сабадуха Олексій Володимирович – кандидат філософських наук, член Української асоціації психосоматичної терапії.

Савчин Олександр Віталійович – аспірант кафедри соціальної психології та психології розвитку ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ).

Стахова Ольга Олександрівна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри загальної, вікової та педагогічної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Фурман Анатолій Васильович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету.

CONTENTS

Personological models and concepts

Anatoliy V. Furman Metatheoretical concepts of consciousness cognition.....	5
Svitlana Kuzikova, Valeriy Zlivkov, Svitlana Lukomska Contemporary integrative interpersonal theory of personality: key concepts.....	11
Rafal Abramciov Sartre's phenomen of non-reflexive (emotional) consciousness.....	16
Olha Klymyshyn Phenomenology of human as an active subject from the position of christian psychology.....	21
Leonid Levit Egology instead of psychology: what is wrong with the goddess?.....	30
Zoriana Kovalchuk The influence of personal properties on the formation of professional deformation of employees of risky professions.....	35
Maria Klymenko Narcissistic self-regulation of the personal fulfillment.....	44
Halyna Dubchak Comparative analysis of features of coping behavior of students and professionals of socioeconomic professions.....	51
Olha Stakhova Goal-setting as a psychological mechanism of development of professional awareness of a future primary school teacher.....	58
Halyna Handzilevska, Uliana Nikitchuk Depressive concepts of happiness	64
Oleksandr Savchyn Approbation of the method of continuous marking of the subjective presence (developed by O. V. Polunin): pilot study.....	71

Empirical research in personality psychology

*Theoretical
workshops of
topical
personological
problems*

Nataliia Akimova
Psychological mechanism of text understanding... 76

Maria Avhustiuk
Goal-oriented pedagogical assistance in optimization of metacognitive monitoring of the learning activity of university students..... 82

Alina Parasiei-Hocher
To the constructions of the psychological model of spiritual development of orphans at boarding schools..... 88

*Applied
Psychology of
Personality:
Problems,
Achievements,
Discussions*

Zinoviia Karpenko
From the experience of autobiographical narrative application in organizational psychology: axiological optics..... 96

Leonid Levit
The evil is stronger than the Good if the Good is more important than the truth: the proofs and the consequences..... 104

Oleksiy Sabadukha
Psychosomatic instruments: the method of transpersonal therapy as a way to correct the physical and psychological health of a person..... 119

AUTHORS..... 126

CONTENTS..... 128

Вимоги до оформлення статей для публікації

Стаття повинна відповідати профілю наукового журналу. Мови – українська, англійська, польська, російська. Автор статті відповідає за достовірність і вірогідність викладеного матеріалу, за правильне цитування і коректні посилання на джерела.

Обсяг статті – 12–16 сторінок, формат А-4, відстань між рядками – 1,5 інтервали, кегль 14, гарнітура Times New Roman; поля: ліворуч, угорі, внизу – 2,5 см, праворуч – 1 см; абзац – п'ять знаків;

- сторінки статті НЕ нумеровані;
- не використовувати переносів;
- формули: розмір шрифту – 12, великий індекс – 8, маленький індекс – 5, великий символ – 14, маленький символ – 11пт;
- таблиці, рисунки, малюнки повинні мати нумерацію і назву;
- ілюстративний матеріал подавати в тексті (всі рисунки продублювати в окремому файлі у форматі JPEG, PNG чи BMP з роздільною здатністю 600 dpi, 256 відтінків сірого), підписи набирати курсивом; рисунок, виконаний засобами MS Word, згрупувати як один об'єкт;

Окремим файлом необхідно додати відомості про автора: прізвище, ім'я, по батькові (мовами статті й англійською); назва статті (мовами статті й англійською); учене звання, посада, місце роботи (установа, підрозділ) автора; адреса; електронна пошта; телефон, факс.

Структура статті:

1. УДК (зліва);
2. Нижче – ім'я та прізвище автора (вирівнювання посередині, напівжирним курсивом);
3. рядком нижче установа, де працює автор;
4. електронна адреса;
5. назва статті (великими літерами з напівжирним накресленням);
6. резюме мовами оригіналу та англійською (200–250 слів) (12 кегль, курсив);
7. NB: категорично заборонено подавати невідредагований варіант машинного перекладу;
8. ключові слова кожною з двох мов (5–7 слів) (12 кегль, курсив).

Текст включає такі необхідні елементи:

- вступ / постановка наукової проблеми та її значення;
- аналіз останніх досліджень із цієї проблеми;
- формулювання мети та завдань статті;
- методи та методики;
- виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження;
- висновки і перспективи подальших досліджень.

Список використаних джерел укладається двічі: спершу згідно з вимогами ДАК України, а нижче як **references**, тобто за нормами Американської психологічної асоціації (APA): (<http://www.apastyle.org/>). Якщо джерело опубліковано українською чи російською мовою (або іншими кириличними мовами), то в списку *references* його необхідно подати латинськими літерами;

- на кожен позицію в списку літератури має бути посилання в тексті статті;
- посилання робляться так: якщо мається на увазі джерело загалом [3], у випадку цитування із зазначенням номеру сторінки [3, с. 25];
- транслітераційний переклад списку використаних джерел (посилання на транслітераційний переклад в онлайн режимі <http://translit.ru/>).

Психологія особистості

2018. № 1 (9).

Головний редактор журналу, відповідальна за випуск	Зіновія Карпенко
Літературна редакція	Зіновія Карпенко
Макетування	Віра Яремко
Комп'ютерна правка	Оксана Турчин
Коректура	Ольга Климишин

Підп. до друку 21.12.2018.
Формат 60x84/8. Папір офсет. Гарнітура «Times New Roman».
Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 7,6.
Наклад 100 пр. Зам. № 59.

Видавець
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76018, м. Івано-Франківськ,
вул. С. Бандери, 1, тел.: 71-56-22.
E-mail: vdvcit@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006

Виготовлювач
Друк: підприємець Голіней О. М.
76000, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 128,
тел.: (0342) 580 432, +38 066 481 66 01,
+38 050 540 30 64
e-mail: gsm1502@ukr.net